

Az Európai Unió külső határán

Együtműködések Magyarország
keleti államhatárai mentén

Debrecen
2005

AZ EURÓPAI UNIÓ KÜLSŐ HATÁRÁN

EGYÜTTMŰKÖDÉSEK
MAGYARORSZÁG KELETI
ÁLLAMHATÁRAI MENTÉN

Szerkesztette:

Baranyi Béla

Magyar Tudományos Akadémia
Regionális Kutatások Központja
Debrecen
2005

© MTA Regionális Kutatások Központja

A kiadvány az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztálya által, az ún. EXLINEA EU 5-ös Nemzetközi Kutatási Keretprogramban, a „Választóvonalak, mint az együttműködés színterei: Európa külső határainak átalakítása – alapelvek, gyakorlatok, felfogások” (*Lines of Exclusion as Arenas of Co-operation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions*) címmel végzett tudományos kutatások eredményeit mutatja be. A kötet címe angolul: On the external border of the European Union. co-operations along the eastern state borders of Hungary.

Lines of Exclusion as Arenas of Co-operation:
Reconfiguring the External Boundaries of Europe
Policies, Practices and Perceptions

EXLINEA

Lektor: Horváth Gyula DSc
egyetemi tanár

ISBN 963 9052 47 7

Kiadja: az MTA Regionális Kutatások Központja
Felelős kiadó: dr. Horváth Gyula főigazgató
Technikai szerkesztés: Rajhóczki László
Borító: Dancs László
Nyomdai munkálatok:
Center Print Nyomdaipari Szolgáltató Kft.

TARTALOM

Előszó – James Scott	15
Bevezetés – Baranyi Béla	17
I. A magyar–román és a magyar–ukrán határrégiók háttér tanulmánya	19
<i>Balcsók István, Baranyi Béla, Dancs László</i>	
1. Magyar–román határtérség	19
1.1. Történelmi dimenziók.....	19
1.2. Jogi dimenziók.....	22
1.3. Politikai dimenziók \.....	27
1.4. Gazdasági dimenziók	29
1.5. Társadalmi dimenziók	41
2. A magyar–ukrán határtérség	50
2.1. Történelmi–földrajzi dimenziók	50
2.2. Jogi dimenziók	52
2.3. Politikai dimenziók	57
2.4. Gazdasági dimenziók	58
2.5. Társadalmi dimenziók	63
II. Magyar–román és magyar–ukrán határon átnyúló együttműködések	71
<i>Dancs László</i>	
1. Nemzeti szint	71
2. Szubnacionális szint.....	73
2.1. Régiók (NUTS 2).....	73
2.2. Megyei kapcsolatok (NUTS 3)	74
2.3. Kistérségi együttműködések (NUTS 4)	76
2.4. Határ menti együttműködések a települések szintjén	77
2.5. Egyéb intézményi kapcsolatok	79
3. Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok a lakosság szemszögéből	81
3.1. A határ mentén élők benyomásai a határról és a szomszédos országról	83

3.2. A határtérség, mint a mindennapi élet színtere	88
3.3. A határ mentén élő lakosság szomszédos országba irányuló kapcsolatai	93
3.3.1. A kapcsolatok időbeli alakulása	94
3.3.2. A határon átnyúló lakossági kapcsolatok jellege	95
3.4. Az EU-csatlakozás kérdései a keleti határok mentén élő lakosság szemével	95
3.5. Az eurorégiók szerepe a keleti határok mentén	99
III. Az empirikus vizsgálatok eredményei a magyar–román és a magyar–ukrán határrégiókban	103
<i>Dancs László, Koncz Gábor, Szabó Gyula</i>	
1. A magyar–román és a magyar–ukrán határ mentén végzett kérdőíves felmérés eredményei	103
1.1. A kutatás rövid bemutatása	103
1.2. A gazdasági kapcsolatok szintjei és típusai	103
1.3. Migráció és társadalmi kapcsolatok	105
1.4. A határon átnyúló együttműködés kibontakozását akadályozó tényezők.....	107
1.5. A szomszédokról kialakult kép, felfogások	112
1.6. A határon átnyúló együttműködéssel kapcsolatos stratégiák értékelése	114
1.7. Az intenzívebb határon átnyúló kapcsolatok várható hatásai	115
1.8. Az Európai Unió bővítésének várható hatásai a régióra.....	117
1.9. Összegzés	117
2. Határon átnyúló kapcsolatok – vélemények a határról és a határ menti együttműködésekről.....	118
2.1. Helyzetkép, az együttműködések meghatározó belső és külső tényezők.....	119
2.1.1. Helyi problémák.....	119
2.1.2. Országos szintű problémák	122
2.1.3. A külpolitika megítélése	123
2.2. Határon átnyúló együttműködés és regionális összefüggések	125
2.2.1. A határ és a határon átnyúló kapcsolatok szerepe a megkérdozettek mindennapjaiban	125
2.2.2. Közös tennivalók, határon átnyúló együttműködést igényelő problémák.....	126

2.2.3. A határon átnyúló kapcsolatok meghatározó szereplői	128
2.2.4. A kapcsolatok mozgatórugói	129
2.3. Felfogások	130
2.3.1. A határra és a határrégióra vonatkozó asszociációk	130
2.3.2. A határtérség mint külön régió?	131
2.3.3. „Mi” és „mások” – azonosságok és különbségek a határ két oldalán élők között	132
2.3.4. A gazdasági viszonyok megítélése a határ túloldalán	133
2.3.5. Vízummentes határforgalom és nyitott határok	135
2.4. Határ menti együttműködések a gyakorlatban	136
2.4.1. Folyamatban lévő és lezárt projektek, az együttműködések pénzügyi alapjai.....	136
2.4.2. Partnerség, konfliktusok, kommunikációs stratégiák	137
2.4.3. Hatékonyság vagy elszalasztott lehetőségek?	138
2.4.4. Bővíthető kapcsolatok, bevonható szereplők	139
2.4.5. Kezdeményezők és profitálók	140
2.4.6. Az együttműködés korlátai	141
2.5. Határon átnyúló együttműködési stratégiák, irányelvek	144
2.5.1. Alulról építkezés, vagy központi befolyás, avagy melyik szint az aktívabb?	144
2.5.2. Az együttműködések szervezeti háttere – Eurorégiók és társaik	145
2.5.3. Helyi források vagy külső segítség?	146
2.5.4. Megváltoztatandó irányelveket és eljárások	147
 IV. Az eredmények összefoglalása	 149
<i>Baranyi Béla, Dancs László</i>	
1. Az előzetes vizsgálatok eredményei	149
2. A határtérség és a határon átnyúló kapcsolatok megjelenése a tervezési dokumentumokban.....	152
3. Konklúziók, következtetések, jó gyakorlatok, javaslatok	158
Irodalom.....	163
Mellékletek	165
1. Az EXLINEA program keretei között elkészült és megjelenés előtt álló fontosabb publikációk, 2003–2005.....	165
2. A kutatás résztvevői.....	171

CONTENTS

Preface – James Scott	15
Introduction – Béla Baranyi	17
I. Background study of the Hungarian–Romanian and the Hungarian– Ukrainian border regions	19
<i>István Balcsók, Béla Baranyi, László Dancs</i>	
1. Hungarian–Romanian border region	19
1.1. Historical dimensions	19
1.2. Legal dimensions	22
1.3. Political dimensions	27
1.4. Economic dimensions	29
1.5. Social dimensions	41
2. Hungarian–Ukrainian border region	50
2.1. Historical–geographical dimensions	50
2.2. Legal dimensions	52
2.3. Political dimensions	57
2.4. Economic dimensions	58
2.5. Social dimensions	63
II. Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian cross-border cooperation	71
<i>László Dancs</i>	
1. National level.....	71
2. Subnational level	73
2.1. Regions (NUTS 2).....	73
2.2. County level relations (NUTS 3).....	74
2.3. Micro-regional co-operations (NUTS 4)	76
2.4. Cross-border co-operations at municipal level	77
2.5. Other institutional relations	79
3. Border region location and cross-border relation – as seen by the inhabitants	81

3.1. The impressions of the population of the border region about the border and the neighbour country	83
3.2. Border region as the scene of everyday life	88
3.3. Relations of the citizens of the border region to the neighbour country	93
3.3.1. The development of the relations in time	94
3.3.2. Character of the cross-border citizen relations	95
3.4. The issues of the EU accession as seen by the population living in the border region.....	95
3.5. The role of Euroregions along the East Hungarian	99
III. Results of Empirical Work in the Hungarian–Romanian and the Hungarian–Ukrainian Border Regions	103
<i>László Dancs, Gábor Koncz, Gyula Szabó</i>	
1. Results of the questionnaire survey carried out in the Hungarian–Romanian and the Hungarian–Ukrainian border region	103
1.1. Short description of the research	103
1.2. Types and levels of economic interaction	103
1.3. Immigration and social interaction	105
1.4. Identifying barriers to interaction and cross-border cooperation	107
1.5. Perceptions and images of the others.....	112
1.6. Evaluation of policies of cross-border cooperation	114
1.7. Expected effects of greater cross-border interaction and cooperation	115
1.8. Expected effects of EU enlargement on the region	117
1.9. Summary.....	117
2. Cross-border relations - perceptions of the border and the cross-border co-operations	118
2.1. Present situation, internal and external factors determining co-operations	119
2.1.1. Local problems	119
2.1.2. National level problems.....	122
2.1.3. Judgement of foreign policy	123
2.2. Cross-border co-operations and regional correlations	125
2.2.1. The role of the border and the cross-border relations in the everyday lives of the interviewees	125
2.2.2. Common tasks, problems that require cross-border co-operation.....	126

2.2.3. The dominant actors of cross-border relations	128
2.2.4. The motivations of the relations	129
2.3. Perceptions	130
2.3.1. Associations relating to the border and the border region	130
2.3.2. The border region as a separate region?	131
2.3.3. “Us” and “others” – similarities and differences between those on the two sides of the border	132
2.3.4. Assessment of the economic situation on the other side of the border	133
2.3.5. Visa-free border traffic and open borders	135
2.4. Cross-border co-operations in practice	136
2.4.1. Ongoing and finished projects, the financial grounds of co- operations	136
2.4.2. Partnership, conflicts, and communication strategies	137
2.4.3. Efficiency or opportunities missed?	138
2.4.4. Relations that can be expanded, actors who can be involved.....	139
2.4.5. Initiators and beneficiaries	140
2.4.6. The limits to co-operation	141
2.5. Cross-border co-operation strategies, guidelines	144
2.5.1. Bottom-up building or central influence, or which level is more active?	144
2.5.2. The organisational background of co-operations – Euroregions and their partners	145
2.5.3. Local resources, or external assistance?	146
2.5.4. Principles and procedures to be changed	147
IV. Summary of the research findings	149
<i>Béla Baranyi, László Dancs</i>	
1. Findings of the preliminary research	149
2. The presence of the border region and the cross-border relations in planning documents	152
3. Conclusions, good practices, recommendations	158
References	163
Annexes	165
1. Main publications prepared within the framework of the EXLINEA program and forthcoming publications, 2003–2005	165
2. Participants of the research	171

Ábrák jegyzéke

1. ábra	A magyar–román határtérség	20
2. ábra	Eurorégiók a magyar–román határ mentén	26
3. ábra	Bruttó hazai termék, 2001	30
4. ábra	Munkanélküliségi ráta (ILO standard, év végén)	37
5. ábra	A magyar–román határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma, 1989–2001	40
6. ábra	Az Észak- és a Dél-alföldi régió lakosságának etnikai összetétele, 2001	44
7. ábra	Magyar nemzetiségű népesség Romániában, 2001	45
8. ábra	A magyar–ukrán határtérség	51
9. ábra	A Kárpátok Eurorégió és a területén kialakult euroregionális szervezetek ...	56
10. ábra	Munkanélküliségi ráta, a regisztrált munkanélküliek száma alapján, 1992–2003	61
11. ábra	A magyar–ukrán határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma 1988 és 2001 között	62
12. ábra	Magyar nemzetiségű népesség Kárpátalján, 2001	67
13. ábra	A múzeumok, színházak és mozik látogatóinak száma az Észak-alföldi régióban, 1998–2003	69
14. ábra	A határ menti települések elhelyezkedése Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben	78
15. ábra	A határon átnyúló kapcsolatok jellemzői az Alföld északkeleti részének határ menti településein (az említések gyakorisága alapján), 1998; 2002	79
16. ábra	A Debreceni Egyetem hivatalos kapcsolatai Romániában és Ukrajnában	80
17. ábra	A kutatásban résztvevő települések a magyar–román és a magyar–ukrán határtérségben	82
18. ábra	A határ menti fekvés előnyei a magyar–román határtérség kutatásba bevont településein, 2002	88
19. ábra	A határ menti fekvés előnyei a magyar–ukrán határtérség kutatásba bevont településein, 2001–2002	90
20. ábra	A határ menti fekvés hátrányai a magyar–román határtérség vizsgálat alá vont településein, 2002	91
21. ábra	A határ menti fekvés hátrányai a magyar–ukrán határtérség vizsgálat alá vont településein, 2001–2002	91
22. ábra	Potenciális új lakóhelyek megoszlása magyar–román határ mentén élő lakosság körében, 2002	92
23. ábra	Potenciális új lakóhelyek megoszlása a magyar–ukrán határ mentén élő lakosság körében, 2001–2002	93
24. ábra	A szomszédos országok kapcsolatainak jellegzetességei (az említések gyakorisága alapján), 2001–2002	96
25. ábra	A vizsgálati terület lakosságának véleménye Magyarország európai uniós csatlakozásáról, 2001–2002	98

26. ábra	A Kárpátok és a DKMT Eurorégió céljainak és rendeltetésének ismertsége a magyar–román határ menti településeken, 2002	100
27. ábra	A Kárpátok Eurorégió céljainak és funkcióinak ismertsége a magyar–ukrán határ mentén elhelyezkedő településeken, 2001–2002	101

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat	Foglalkoztatottság, nemzetgazdasági ágak szerint (év végén).....	31
2. táblázat	Munkanélküliségi ráta, a regisztrált munkanélküliek száma alapján, 1992–2003	36
3. táblázat	Népességszám és népsűrűség, 1988–2003.....	42
4. táblázat	Természetes szaporodás 1 000 lakosra, 1988–2003	43
5. táblázat	A kivándorlók számának nemzetiség és célország szerinti megoszlása Romániában, 1990–2000	46
6. táblázat	Hazaköltözők számának megoszlása nemzetiség és származási ország szerint Romániában, 1990–2000.....	47
7. táblázat	A városi és vidéki lakosság aránya, 1988–2003	48
8. táblázat	Kórházi ágyak száma 10 000 lakosra számítva, 1990–2003.....	49
9. táblázat	Folyó áron számított GDP/fő, USA dollárban, 2001	59
10. táblázat	Népességszám, népsűrűség és természetes szaporodás, 1998–2003.....	64
11. táblázat	A városi lakosság részaránya, 1988–2003	65
12. táblázat	Kárpátalja lakosságának etnikai megoszlása, 2001	66
13. táblázat	Ukrajna etnikai összetétele, 2001	68
14. táblázat	Kárpátalja iskoláinak megoszlása a tanítás nyelve alapján, 1989–2001	69
15. táblázat	A 10 000 lakosra jutó kórházi ágyak száma, 1995–2003.....	70
16. táblázat	Magyarországra vonatkozó asszociációk a romániai megkérdezettek körében, 2002	84
17. táblázat	Romániára vonatkozó asszociációk a magyarországi megkérdezettek körében, 2002	85
18. táblázat	Ukrajnára vonatkozó asszociációk a magyarországi megkérdezettek körében, 2002	86
19. táblázat	Magyarországra vonatkozó asszociációk az ukrajnai megkérdezettek körében, 2002	87

Előszó

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja által gondozott legújabb kötet fontos és időszerű kérdésekkel foglalkozik. A határokkal, határmenti régiókkal és a határon átnyúló együttműködéssel kapcsolatos ismereteket alapvetően befolyásolják ugyanis azok a geopolitikai történések, amelyek az új Európa külső és belső határainak létrejöttét kísérték és kísérik. Közismert, hogy 2004. május 1-je jelentős mérföldkő volt az európai bővítési folyamatban: nyolc közép- és kelet-európai állam valamint Málta és Ciprus csatlakoztak az Európai Unióhoz. Rajtuk kívül előreláthatólag már 2007-ben egy újabb bővítésre is sor kerül, hiszen Románia és Bulgária is az Unió előszobájában várakozik a bebocsátásra. Az együttműködés – különösen annak regionális és lokális határon átnyúló formáinak – szemszögéből vizsgálva az Unió bővítése, a vízumokra és a határon átnyúló mobilitásra vonatkozó schengeni kritériumok bevezetése, csakúgy, mint az új „partnerség” kialakítása Ukrajnával és más szomszédos országokkal mind-mind egy gyorsan változó tágabb geopolitikai kontextusban értelmezhetők. Ahogy az Európai Unió új tagállamokkal bővül, és ezáltal külső határai fokozatosan átalakulnak, olyan társadalmi-gazdasági és politikai átalakulás zajlik a határok mentén, amely nemcsak új területfejlesztési lehetőségeket vet fel, de lehetséges új problémákra és feszültségekre is rávilágít. E párhuzamos folyamatok kapcsán a témával behatóan foglalkozó szakemberekben számos kérdés merül fel, amelyek közül az egyik legfontosabb az, hogy miként zajlik a határok sokféle módon értelmezhető átstrukturálódása.

A „Tágabb Európa” kezdeményezés, amit 2004-ban indított útjára az Európai Bizottság, kifejezi az Unió részéről meglévő akaratot, hogy a jövőben elkerülhető legyen a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek, a politikai széthúzás és az érdekütközések következtében kialakuló megosztottság. Ezt a célt a kezdeményezés szerint átfogó együttműködési elképzelések segítségével érhetik el, amelyek képesek felül emelkedni a politikai, gazdasági és kulturális határokon. Úgy tűnik, az EU nyíltan elkötelezte magát egy „alternatív” geopolitika mellett, ami a partnerségen és az egymás érdekeit is szem előtt tartó kölcsönös függésen, illetve összetartozáson alapul. Mindez azonban olyan regionális partnerséget kíván, amely rugalmasan képes kezelni heterogén gazdasági, társadalmi és politikai helyzetben lévő területeket. Ugyanakkor a gazdasági partikularizmusnak és az elválasztó szerepet hangsúlyozó határrendszereknek súlyos negatív hatásai lehetnek az új EU 25-ök keleti határmenti térségeire, különösen Magyarországra és néhány más új tagállam esetében. Mélyebbé válhat a szakadék az EU 25-ök, a majdani EU 27-ek és a EU-hoz nem tartozó államok között, s miközben a szabad kereskedelmet és a nyitott

határokat mindenki a gazdasági partnerség nélkülözhetetlen elemének tekinti, a biztonság növelése és a szigorúbb ellenőrzés az EU külső határai mentén azt a veszélyt is magukban hordozzák, hogy szűkülhet a határokon átívelő civil kezdeményezések és a kulturális együttműködés létéhez nélkülözhetetlen mozgástér.

A gazdasági és társadalmi fejlődéshez is elengedhetetlen civil együttműködés ellehetetlenülése csak tovább erősítheti az „Európa Erőddel” kapcsolatos félelmeket. Épp ezért az EU átalakuló határai mentén meg kell találni azokat a mechanizmusokat, amelyek képesek egyensúlyt kialakítani a kívülről érkező nyomás, a helyi félelmek, valamint a társadalmi-gazdasági, politikai és szerkezeti aszimmetriák között. Ennek szellemében vizsgálja a jelenlegi kötet Magyarország keleti magyar-ukrán és magyar-román határtérségeinek „régio-fejlesztési” kapacitásait, különös tekintettel az Európai Unió következő bővítési körére és az Új Szomszédsági Politika életbe lépésére. Az elemzések többek között kiterjednek az együttműködési struktúrákra, a kormányzati gyakorlatra, a konfliktuskezelő technikákra, valamint a gazdasági fejlődést elősegítő stratégiákra és párbeszédre. A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja már évek óta aktív résztvevője a különböző határon átnyúló együttműködés formák gyakorlati megvalósítását vizsgáló kutatásoknak. Éppen ezért különösen fontos, hogy Baranyi Béla és szerzőtársai úttörő munkája eljusson a szélesebb hazai és nemzetközi tudományos és szakmai körökhöz Európa geopolitikai átrendeződésének jelenlegi kiemelten fontos, történelemformáló időszakában.

Berlin, 2005. október

James Scott
Freie Universität, Berlin

Bevezető

Magyarországot keletről 447,8, illetőleg 136,7 kilométer hosszan a magyar–román és magyar–ukrán államhatárok és határrégiók övezik. Habár közös jellemzőjüket tekintve a szomszédos területek sok hasonlóságot mutatnak, mégis több szempontból indokolt külön-külön is vizsgálni a két határrégiót. Magyarország keleti államhatárait mindkét határtérség esetében az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés jelölte ki 1920. június 4-én, ám a határ menti térségek között mind eddigi történetüket, mind jelenüket, mind pedig jövőjüket tekintve így is komoly különbségek figyelhetők meg. A kelet-magyarországi határtérség egészének legszembetűnőbb sajátossága, hogy a ma Ukrajnához, illetve Romániához tartozó határ menti területeken jelentős számú magyar nemzetiség él kiterjedt etnikai tömbökben. Külön sajátosság az is, hogy míg a magyar–román határszakasz mindkét oldalán a határ megvonása óta ugyanaz a szomszédos állam terül el, addig a jelenlegi magyar–ukrán határ túloldalán több különböző államalakulat váltotta egymást. Jelentős eltérés továbbá, hogy a magyar–román határszakasz és határtérség Románia számára az egyetlen nyugati érintkezési pont, míg Ukrajna Szlovákián és Lengyelországon keresztül könnyen bekapcsolódhat Európa gazdasági-társadalmi és kulturális vérkeringésébe. Az elmondottakon túl Románia és Ukrajna közigazgatási rendszere és statisztikai eljárás rendje is jelentősen különbözik egymástól és a magyarországi gyakorlattól. A statisztikai adatgyűjtési rendszer csak nehézkesen vagy részlegesen, sőt Ukrajna esetében pedig még egyáltalán nem illeszkedik az EUROSTAT eljárási rendjéhez. Az uniós elvárásokhoz képest nagy eltérések és hiányosságok mutatkoznak a statisztikai–(terület)fejlesztési térségi szintek kialakításában és megszervezésében. Mindez jelentősen megnehezíti a határrégiók szigorúan egységes szempontok szerinti összehasonlító vizsgálatát.

Ami a jövőt illeti a két szomszédos határrégió már csak azért sem kezelhető egységes szempontok szerint, mert Magyarország tényleges uniós tagsága mellett Románia várhatóan néhány éven belül, optimális esetben is 2007-ben lehet csak az Európai Unió teljes jogú tagja, míg Ukrajna esetében jelenleg még szinte megjósolhatatlan egy esetleges csatlakozás időpontja. Az eddig említett tényeken túl is gyökeresen eltérő történeti, gazdasági-társadalmi, etnikai, politikai, kulturális, hagyomány- és életmódbeli dimenziókról van szó a magyar–ukrán és magyar–román határrégiók esetében. A társadalmi-gazdasági fejlettség jelzőszámait tekintve ezek a határrégiók jelentős mértékben elmaradnak az Európai Unió átlagától. A teljes magyar–ukrán határszakasz és a magyar–román szakasz északi része periférikus helyzetű területnek számít az adott országon belül, így az államhatárok mentén is periférikus, halmozottan hátrányos helyzetű térségek érintkeznek egymással. Magyarország 2004. május 1-jén történt csatlakozásával a

magyar–ukrán államhatár hosszú távon, a magyar–román határszakasz pedig átmenetileg az Európai Unió szigorúan őrzött külső, ún. schengeni határává vált. A korábban nagyon erősen elválasztó jellegű, merev, olykor szinte vasfüggönyként funkcionáló államhatárokat az 1989-től Kelet-Közép-Európában lezajlott rendszerváltó folyamat és mélyreható politikai átalakulás ugyan nyitottabbá tette, ám a határon átnyúló együttműködés minősége és intenzitása továbbra is alacsony, igen szerény nagyságrendek mellett még mindig kevés a gazdasági kooperációk száma, a kapcsolatok elmélyítését pedig ma is számos öröklött és újkeletű probléma nehezíti, pedig a vizsgált határrégiók számottevő része amúgyis gazdaságilag-társadalmilag elmaradott, periférikus terület. A részben történeti, részben pedig az ugyancsak korábbi kedvezőtlen makro- és mikrogazdasági tényezők és hatások következményei (egyoldalú gazdaságszerkezet, a gazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége, a krónikus tőkehiány, az akut foglalkoztatottsági válság), az életképes gazdasági programok hiánya, az elavult infrastrukturális és közlekedési rendszerek, s főként pedig a minden területen fölöttébb vontatottan fejlődő határon átívelő kapcsolatok miatt az államhatárok merev elválasztó szerepének oldása, s egyidejűleg összekapcsoló jellegének erősítése, sőt a kelet-közép-európai határok spiritualizálódása a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédai számára alapvető nemzeti érdek. Több mint nyilvánvaló ugyanis, hogy a határon átnyúló együttműködés erősítését szolgáló minden jobbitó szándék komoly hozzájárulást jelenthet a schengeni határvonással együtt járó helyzet kezeléséhez is, számolva az államhatárok túloldalán, nemzetstratégiai szempontból továbbra sem elhanyagolható nagyszámú tömbmagyarság jelenlétével. Ezért, meg hát az eurointegrációs folyamatok kiteljesedése szempontjából is megkülönböztetetten fontos feladat a jelenlegi kutatások folytatása és a határon átnyúló együttműködés további területeire való kiterjesztése.

Debrecen, 2005. október

Baranyi Béla
szerkesztő

I. A MAGYAR–ROMÁN ÉS A MAGYAR–UKRÁN HATÁRRÉGIÓK HÁTTÉRTANULMÁNYA

1. Magyar–román határtérség

1.1. Történelmi dimenziók

A magyar–román határtérség (1. ábra) – noha kialakulásától napjainkig egészen más utat járt be – a magyar–ukrán határszakaszhoz hasonlóan számos vihart élt meg. Bár a jelenlegi magyar–román határvonal szintén a Párizs környéki *Nagy Trianon Palotában* 1920. június 4-én aláírt békeszerződés születéséül létrejött fiatal képződmény, azonban a szélesebb értelemben vett határtérség a történelem folyamán többször töltött már be hasonló szerepet. A mai határtérség ugyanis a történelmi Magyarország „törzsterülete”, illetve az egyfajta önállósággal mindig is rendelkező Erdély találkozásánál terült el. Ez a helyzet a török megszállás miatti Magyarország XVI. század közepén bekövetkezett három részre szakadása, s az *Erdélyi Fejedelemség* önállósulása után vált igazán érezhetővé, mert ettől kezdve a királyi Magyarországot megosztó belső határvonalak kényszerűségből már ekkor ténylegesen működni kezdtek, és hosszú ideig számítottak katonai, politikai és kulturális ütközőzónának.

A hatalmi erőviszonyok függvényében gyakran változó határok mellett az egyébként sem egyszerű helyzetet tovább bonyolítja az, hogy a mai határtérség jelentős része tartozott a *Partiumhoz*, vagyis az ún. „kapcsolt részekhez”. A terület onnan kapta az elnevezését, hogy a négy vármegyéből álló magyarországi „részek” a XVI. és XVII. század folyamán az Erdélyhez való csatolás nélkül az erdélyi fejedelmeknek birtokába jutottak azzal kikötéssel, hogy haláluk után azok visszakerülnek a magyar király hatalma alá. A fennhatóság többszöri változása után aztán 1877-ben a területet beolvasztották a szomszédos vármegyékbe, így az közigazgatásilag megszűnt létezni.

A *Magyar Királyság* és annak saját belső közigazgatással rendelkező részét képező Erdély között húzódó határzóna a török hódoltság időszakát kivéve azonban sosem funkcionált olyan elválasztó jelleggel, mint a *Magyarország és Románia* között húzódó jelenlegi határvonal. Az évszázadokig szinte észrevehetetlen belső határ a trianoni békeszerződés után – igaz, egészen más vonalon futva – nagyon is érzékelhető lett, és talán egyetlen más szomszédossá vált országgal sem maradt tartósan annyira feszült a viszony, mint éppen Romániával. Ez leginkább annak volt köszönhető, hogy a mesterségesen meghúzott új államhatárok közül az etnikai viszonyokat teljesen figyelmen kívül hagyó magyar–román határ kijelölése érintette legfájdalmasabban a megcsonkolt

anyaországot, a „maradék” országnál is nagyobb területek elvesztése és az azokon élő magyarság nagy száma miatt. Az új keleti államhatárok szakították le Magyarországból a legnagyobb területet és népességtömböt. Romániához került ugyanis 103 ezer km² és 3,5 millió lakos, amelyből mintegy 1,7 millió vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Törvényszerű volt tehát, hogy a magyar revizionizmus legtöbbször hangoztatott célja a Felvidék mellett Erdély és a Partium visszaszerzése volt, ahogyan az az 1938. és az 1940. évi két *bécsi döntésben* kitűnően megmutatkozott.

1. ábra

*A magyar–román határtérség
(The Hungarian–Romanian border region)*

Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály.

A második világháború után – éppen az észak-erdélyi területek időleges visszacsatolása következtében – a román fél részéről nőtt meg a bizalmatlanság a magyarok iránt, és a messzi múltba visszanyúló vélt vagy valós *nemzetiségi ellentéteket* tovább élő viták és egyéb intézkedések miatt a kölcsönös gyanakvás egyre mélyebben ivódott be a két nép (leginkább a vezető rétegek) tudatába. A szocialista korszakban hirdetett „barátság és testvériség” kifejezések csak a jelszavak szintjén léteztek, a valóságban azonban igencsak fagyos volt a két ország viszonya. A *határ* ekkor valóságos

falként funkcionált, gyakorlatilag lehetetlenné téve az együttműködést és egyáltalán a másik oldalra való átjutást. Az 1989. évi romániai forradalom nyomán, a Ceausescu-diktatúra összeomlását követően remény nyílt a kapcsolatok normalizálására, azonban az alsóbb szinteken gyorsan meginduló együttműködés elmélyülése elé komoly akadályokat gördített az újjáéledő *nacionalizmus*, s ez újból felszínre hozta az addig lap-pangó, vagy csak szőnyeg alá söpört problémákat, amelyek természetesen a határ-módosításoktól való félelmek felerősödésében öltöttek testet.

Bár napjainkban kétségkívül kedvező változások álltak be a két ország viszonyá-ban, a hosszú évtizedek, évszázadok alatt felgyülemlett előítéleteket igen nehéz egyik napról a másikra semmissé tenni, és ezért féltő, hogy a problémák még hosszú távon is jelentkezhetnek időről-időre. A kedvező politikai, gazdasági és társadalmi változá-sok azonban fokozatosan a gyanakvó, a bizalmatlan, és emiatt gyakran feszült légkör enyhülésének irányába hatnak, mivel az európai példák-ból tanulva lassanként mind-két fél felismeri az együttműködés szükségességét. A minél szorosabb együttműkö-dés azonban nem pusztán a két ország euroatlanti integrációjának tükrében elenged-hetetlen fontosságú, hiszen a trianoni határok évszázadokig funkcionáló gazdasági egységeket, formálódó makrorégiókat szakítottak szét. A határmegvonás döntő szempontja ugyanis az ún. „*szanálási-elv*” érvényesítése volt, amely tulajdonképpen azt célozta, hogy működőképes utódállamok jöjjenek létre az ehhez szükséges makroinfrastruktúra, mindenekelőtt a közlekedési rendszerek, különösképp a kulcs-fontosságú vasúti hálózatok megszerzésével. Ezért juttatták a győztes hatalmak az utódállamoknak a nagyrészt a hegységek és az Alföld szélén elhelyezkedő, a közép-korban létrejött vásárvonalon kiépült félköríves vasúti hálózatot, amely természetesen kapcsolatot biztosított a formálódó kisantant országai között. A „*vasútszabta*” országhatárok ugyanakkor nemcsak az etnikai határokat hagyták figyelmen kívül (csaknem teljesen színmagyar területeken húzódtak), hanem a közvetlen határtérség városait és vonzáskörzeteiket szakították el egymástól, esetenként településeket osz-tottak ketté (pl. Nagylak). Ennek következtében mindkét oldalon torz térszerkezet, Magyarországon pedig gazdasági és térszerkezeti pozíciója révén kettős értelemben periférikus helyzetű, városhiányos határ menti térség alakult ki.

A határmegvonás máig ható negatív következményeinek felszámolására tehát akkor van reális esély, ha az egykor szerves egységet alkotó területek ismét egysé-ges régióként működnek majd. Ehhez azonban nemcsak a térképekről kell eltűnnie a két országot elválasztó határvonalnak, hanem az emberek – és főként a felelős politikai vezetők – tudatából is.

Az elmúlt bő másfél évtizedben többször, és meglehetősen gyorsan változott a Ma-gyarország keleti határai mentén élők véleménye az országhatár szerepéről. A koráb-ban hosszú évtizedekig jellemző szigorú elzártság után az 1989-es politikai rendszer-változások sokakban ébresztettek reményt, hogy a határok megnyitásával lehetővé vá-lik a rendszeres kapcsolattartás a határ túloldalán maradt rokonokkal, és normalizálódnak a kapcsolatok a két ország között. A kezdeti lelkesedést azonban hamar beárnyé-

kolták a rendszerváltással együtt járó nehézségek, mivel Magyarországon a gazdasági átalakulást, a piacorientáció-váltást elsősorban az egyébként is hátrányos helyzetű keleti országrész szenvedte meg a leginkább. A romló életszínvonal, a tömegessé váló munkanélküliség stb. miatt egyre többen vélték úgy, hogy a keleti határok korlátlan megnyitása elhibázott lépés volt. A magyar–román határt ugyanis nemcsak a romániai forradalom utáni zavaros belpolitikai viszonyok és a létbizonytalanság elől menekülő, illetve kivándorló tömegek lépték át, hanem velük együtt az addig ismeretlen különböző bűnözői csoportok, a feketemunkások is megjelentek.

A rengeteg nehézséggel küszködő kelet-magyarországi területeken ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan egyre többen kezdték félteni amúgy is ingatag egzisztenciájukat a nagy tömegben beáramló olcsó munkaerőtől, és sokan a menekültek befogadását is erőn felüli áldozatvállalásként értékelték. Az időnként máig felszínre törő aggodalmakat jól mutatja, hogy a magyar–román Egyetértési Nyilatkozat 2001-es aláírását követően az ellenzők több milliónyi román munkavállaló beáramlását jósolták – mint később kiderült, a félelmek alaptalannak bizonyultak.

Manapság leginkább a *bizonytalanság jellemzi a közvetlen határtérségben élőket*, mivel Magyarország és Románia immár bizonyosan eltérő időpontban csatlakozik az EU-hoz, és ez számos kérdést vet fel. Azt a határ mindkét oldalán érzik, hogy az Unió külső, ún. schengeni határává válásával a térség szerepe jelentősen felértékelődik, és ezáltal eddig soha nem látott esély nyílik a felzárkózásra. A jövőre – és különösen a közeljövőre – vonatkozó tervezést jelentősen megnehezíti ugyanakkor, hogy pillanatnyilag még csak közelítőleg ismert Románia teljes jogú tagként történő felvételének tervezett időpontja (leghamarabb 2007, de lehetséges későbbi dátum is), vagyis a külső határból belső határrá válás közötti átmeneti időszak hossza. Mindez alapvetően meghatározza ugyanis, hogy a schengeni normák kötelező bevezetése mennyi ideig befolyásolja majd kedvezőtlenül a kapcsolatok további elmélyítését (a kishatárátkelőhelyek megszüntetése miatt például csökken az egyébként sem magas átkelőssűrűség, ami önmagában megnehezíti a határon való átjutást). A sok nyitott kérdés ellenére mégis inkább bizakodva tekintenek előre a magyar–román határ mindkét oldalán élők, mivel hosszú idő után ismét kézzelfogható közelségbe kerülhet a régen volt, szerves fejlődés eredményeként kialakult gazdasági, infrastrukturális stb. kapcsolatok helyreállításának lehetősége, a határ elválasztó szerepének mérséklése.

1.2. Jogi dimenziók

A jelenlegi *magyar–román határrégió* – ahogyan a korábbiakban már többször utalás történt rá – nem szerves történelmi fejlődés eredményeként jött létre, hanem *jogi alapon*, az 1920. június 4-én aláírt *trianoni békeszerződés* által *mesterségesen létrehozott határvonal* mentén alakult ki. A magyar érveket és az etnikai elveket figyelmen kívül hagyó

határmegvonás a kezdetektől fogva magában hordozta egy újabb háború kitörése esetén a területi revízió veszélyét, ami az 1940-es *második bécsi döntés* után be is következett (ekkor Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásával átmenetileg 43,5 ezer km²-nyi terület és 2,6 millió fő „tért vissza” az anyaországhoz).

A második világháború lezárását követően azonban ismét a trianoni országhatárokat állították helyre, és az árucere-forgalom újraindításáról éppen Romániával sikerült a leghamarabb megegyezni (még 1945-ben). Ekkor még sikerült újjáéleszteni a két világháború között jól működő, a közvetlen (10–15 km szélességű) határsávra kiterjedő kishatárforgalmat is, ám ezt szovjet nyomásra hamarosan fel kellett számolni. Az 1950-es években egyre szigorúbbá vált a határőrizeti rendszer, és olykor még a „baráti szocialista országok” határain is aknazárak telepítésére került sor, így nem lehet csodálkozni azon, hogy a határforgalom a töredékére esett vissza.

A politikai légkör enyhülése csak 1969-ben tette lehetővé a *kishatárforgalom* ismételt engedélyezését, igaz jelentős korlátozásokkal. Engedélyt ugyanis csak a határtól legfeljebb 15 km-es távolságban élők válthattak ki (kizárva ezzel a kedvezményezett körből a székelyföldi magyarság egészét), és csak meghatározott átkelőkön juthattak át a szomszédos országba. Az 1970-es években a technikai- és életfeltételek javulása (motorizáció, egyre több határátkelő megnyitása, a turizmus terjedése stb.), illetve a politikai konszolidáció jelentősen növelte a forgalmát a magyar–román határszakasznak is. Bár a Ceausescu-diktatúra időszakában ismét zártabbá vált a határ, a két ország között megkötött hivatalos szerződés formájában nem vezettek be korlátozásokat. Más kérdés, hogy egyéb hivatalos (adók, illetékek, pénzügyi fedezet bemutatásának megkövetelése stb.) és kevésbé hivatalos eszközök (ajándékok, baksis, szándékos várazoztatás stb.) bevetésével meglehetősen hatékonyan befolyásolták az utazási kedvet, és ezek a „szokások” esetenként ma is megkeseríthetik az utazni vágyók életét.

A *határőrizeti-határforgalmi feltételek törvényi keretei* Magyarországnak az Európai Unió teljes jogú tagjává válásakor kötelezően felvállalt schengeni normák bevezetésével változnak ismét jelentősebb mértékben. Ám miután a román állampolgárok 2002-től már ma is vízum nélkül utazhatnak az Unió bármelyik tagállamába, így a legfőbb nehézséget nem a szigorodó jogszabályok, hanem a beutazáshoz szükséges anyagi fedezet felmutatása jelenti majd.

A határőrizeti és határforgalmi egyezmények mellett természetesen számos, a határ menti kapcsolatok alakulását közvetlenül befolyásoló *államközi egyezmény* született Magyarország és Románia között. Ezek közül a legfontosabb a *Magyar–Román Alapszerződés* (1997. évi XLIV. törvény), amely alapjaiban határozza meg az együttműködés kereteit. A szerződés értelmében felállított *kormányközi szakbizottságok* (pl. a Kisebbségügyi együttműködési szakbizottság, a Gazdasági, kereskedelmi és idegenforgalmi együttműködési szakbizottság, a Határokon átnyúló, valamint az önkormányzatok közötti együttműködéssel foglalkozó szakbizottság,

az Infrastrukturális, közlekedési, vízügyi és környezetvédelmi együttműködési szakbizottság stb.) legfőbb feladata, hogy kidolgozza és felülvizsgálja Magyarország és Románia „közös ügyeit” érintő együttműködéseket.

A két ország között számos, a gazdasági-társadalmi élet szinte minden területre kiterjedő *együttműködési megállapodás* volt és van érvényben (pl. kombinált árufuvarozási egyezmény, Magyar–román beruházás-védelmi megállapodás, az akkreditált oktatási intézmények által kiadott diplomák, oklevelek, tanulmányi bizonyítványok és tudományos fokozatok kölcsönös elismeréséről szóló egyezmény, magyar–román privatizációs együttműködési megállapodás stb.). A felsoroltak közül a földrajzi adottságok következtében külön kiemelhetők a *vízügyi és környezetvédelmi megállapodások*.

Az alapvető kereteket ez ügyben az 1986-ban aláírt *Magyar–Román Határvízi Egyezmény*, illetve a 2000-ben hatályba lépett „*A környezet védelme terén való együttműködésről*” szóló egyezmény határozza meg, de ezek mellett számos vízügyi megállapodás is érvényben van (pl. a *Nagyvízvédelmi Együttműködés*, a *Belvízi Együttműködés*, az *Információcsere Szabályzat* stb.). A szorosabb együttműködést mindenképpen indokoltá teszi, hogy a határszakasz természetes ökoszisztémákat (köztük nagy értékű ökofolyósókat) vág ketté, a két térség között felvíz–alvíz kapcsolat van számos határt keresztező vízfolyással, közös felszíni és felszín alatti vízkészletek találhatók a térségben, illetve a határtérség iparát – különösen a román oldalt – elavult, környezetszennyező technológia jellemzi, ami magas környezeti kockázatot jelent, amint azt a Tiszát és mellékfolyóit érintő sorozatos cian- és nehézfém szennyezések is igazolták.

Az Alapszerződésen és a hatályos nemzetközi egyezményeken túl a közvetlen határ menti együttműködésre jelentős hatást gyakorol *magyar részről az 1996. évi XXI-es törvény (Területfejlesztési Törvény)* és *annak 1999-es módosítása*, a *román oldalon* pedig a hasonló jellegű *1998. évi CLI-es törvény* és a *kapcsolódó kormányrendeletek*, amelyek jogi keretet biztosítanak a határtérséget érintő, nemzeti és egyéb forrásokból megvalósuló fejlesztésekhez.

Magyarország és Románia viszonyában az utóbbi időszakban a legnagyobb figyelmet a szomszédos államokban élő magyarokról szóló *2001. évi LXII. törvény* (közismert nevén a *Státusz törvény*), illetve a hozzá kapcsolódó ún. „*Magyar–román Egyetértési Nyilatkozat*” vonta magára. A határon túli magyarok számára speciális kedvezményeket (egészségügyi, utazási, munkavállalási stb.) biztosító törvény végrehajtását illetően a sorozatos egyeztetések ellenére a mai napig nem született végleges megállapodás.

Az együttműködések jogi kereteit jelentősen befolyásolják az *euroatlanti integrációs folyamatokkal kapcsolatos változások*, mivel a két ország között ebből a szempontból érzékelhető különbségek vannak. Magyarország gyakorlatilag teljes egészében végrehajtotta a jogharmonizációt, és a csatlakozási szerződés 2003. április 16-i aláírását követően 2004. május 1-én az Európai Unió teljes jogú tagjává válik. Románia ezzel

szemben kimaradt a bővítés első köréből, és 2007-ig mindenképpen megmarad a társult tagsági állapot, amelyet még 1993-ban nyert el az ország. Bár Romániában is komoly előrehaladást értek el a jogharmonizáció terén, de az országjelentések rendszeresen felhívják a figyelmet arra, hogy még mindig nem beszélhetünk érdemi előrehaladásról a partnerség elve alkalmazásának, illetve a monitoring- és értékelési-, valamint a regionális statisztikai rendszer kialakításának tekintetében – holott ezek külön-külön is nagyon megnehezítik az Európai Unió csatlakozást.

Noha a speciális közigazgatási egységekről vagy külön határkormányzati rendszerről a határ egyik oldalán sem beszélhetünk, azonban magyar oldalon három *vállalkozási övezetet* (a Bihari, a Békés Megyei és a Makói) hoztak létre, amelyek különböző kedvezményeket biztosítva próbálják kihasználni a határ menti fekvés nyújtotta előnyöket, illetve erősíteni a határtérségek közötti gazdasági együttműködést.

A határon átnyúló kapcsolatok intenzitásának fokozásában jelentős szerepet játszhatnak az 1990-es években létrehozott *eurorégiók* és az újabban formálódó kisebb méretű euroregionális szervezetek és szerveződések, illetve a mindennapos operatív együttműködésre talán a leghatékonyabb kereteket biztosító *várospárok* (pl. Nyíregyháza–Szatmárnémeti, Debrecen–Nagyvárad, Békéscsaba–Arad, Szeged–Temesvár).

A magyar–román határ menti területeken két nagy kiterjedésű, kialakulását és működési feltételeit tekintve jelentősen eltérő eurorégió, a *Kárpátok Eurorégió* és a *Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió* osztozik (2. ábra). A határsáv északi felét magában foglaló Kárpátok Eurorégió megalakításának közvetlen előzménye a Kárpátok Alapítvány 1989-es életre hívása volt, mely az országban elsőként fogalmazta meg a határon túl élőkkel való kapcsolattartás fontosságát. A szóban forgó időszak viharos politikai eseményei miatt a már meglévő szervezeti csirát kihasználva a feszültségek csökkentése érdekében az érintett szomszédos országok (*Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Ukrajna* határrégióinak képviselői) egy asztalhoz ültek, és 1993. február 14-én létrehozták a *Kárpátok Eurorégió Interregionális Szervezetet*, amelyhez nem sokkal később *Románia* is csatlakozott.

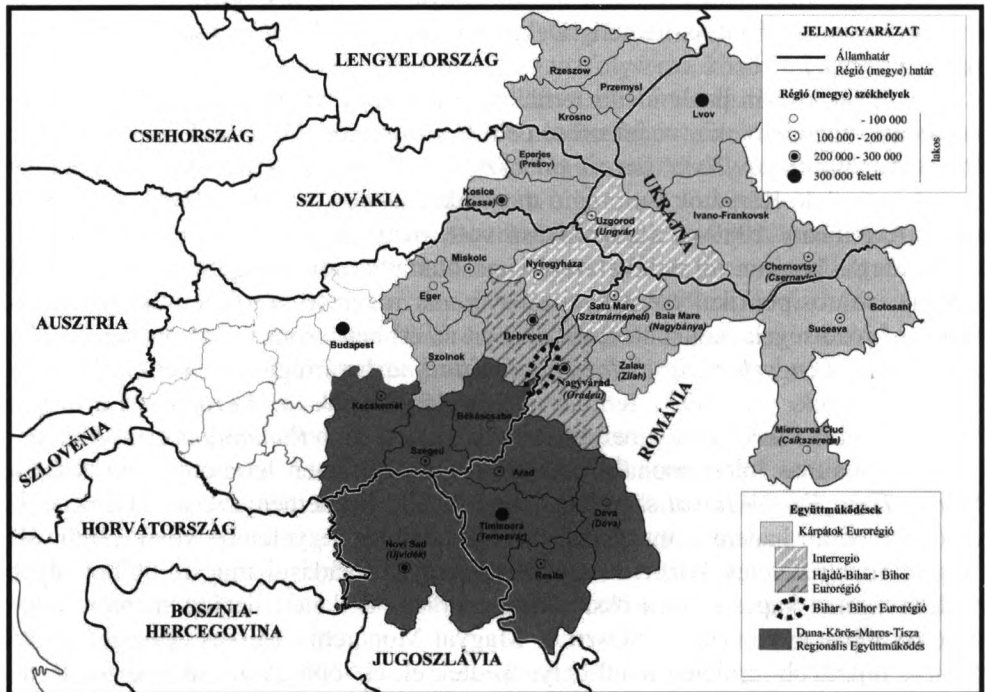
Ez a hatalmas interregionális szervezet – az 1997-ben létrejött *Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégióval* szemben – nem önálló kezdeményezésre, alulról szerveződő módon, hanem a magasabb politikai célokat figyelembe vevő, „fölről” meghatározott keretek között kezdte el munkáját. Ráadásul míg az utóbbi olyan határtérségeket kapcsolt újra össze Magyarország délkeleti határai mentén, amelyek korábban egy ország, az *Osztrák–Magyar Monarchia* szerves egységet alkotó relatíve fejlettebb területén belül helyezkedtek el, és több évszázados közös történelmi múlt kötötte össze őket, addig a Kárpátok Eurorégió abszolút „multinacionális” képződmény.

Bár mindkét eurorégiónak vitathatatlan szerepe volt és van a kölcsönös előnyökön nyugvó partnerség előnyeinek felismertetésében, ám különböző tényezők miatt

ezidáig mégsem tudták megvalósítani eredeti célkitűzéseiket. A valóban intenzív többoldalú kapcsolatok kialakítását elsősorban az eurorégiók *túlzottan nagy mérete* akadályozza, mivel a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió területe 77 000 km², a Kárpátok Eurorégióé pedig eléri 161 000 km²-t, népességük hat és tizenhat milliót tesz ki. Túlméretezettségük mellett, különösen a Kárpátok Eurorégió működési területén, az együttműködést a múltból öröklött történeti-területi-etnikai és egyéb problémák nehezítik. Ezt felismerve a helyi szereplőkben felmerült a kisebb területű, és ezáltal hatékonyabb euroregionális szerveződések létrehozásának gondolata. Az elképzeléseket tettek követték, így ma már három kistérségi típusú interregionális szervezet is működik a határ mentén (Interregio, Hajdú-Bihar–Bihar és a Bihar–Bihar Euroregionális Szervezet).

2. ábra

Eurorégiók a magyar–román határ mentén
(Euroregions in the Hungarian–Romanian border region)

Forrás: Dancs L. és Hardi T. MTA RKK Debreceni Osztály, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet.

1.3. Politikai dimenziók

Az 1980-as évtized végén bekövetkezett, és Kelet-Közép-Európa valamennyi országát érintő gazdasági-politikai rendszerváltás során a szocialista államberendezkedésre jellemző egypártrendszert ismét fölváltotta a *parlamentáris demokrácia*. Mind Magyarországon, mind pedig Romániában újraszerveződött tehát a politikai irányítási rendszer, és az euroatlanti integrációs folyamat részeként fokozatosan átalakult a közigazgatási rendszer, illetve az egyes szintek szerepe a hatalmi hierarchián belül. Szintén közös jellemző, hogy az egykori teljesen *központosított*, „felülről vezérelt” *irányítás helyébe a decentralizációra* való törekvés *lépett*, és a korábbinál jóval nagyobb szerephez jutott a *helyi öngazgatás*, elsősorban a *települési önkormányzatok*. Bár a decentralizáció korántsem egyforma mértékű (elsősorban Romániának vannak még komoly teendői ezen a téren), de már mindkét országban megtalálhatók az önszerveződő területi egységek.

A határon átnyúló hivatalos kapcsolatokat azonban érezhetően megnehezíti, hogy amíg Magyarországon létrejöttek az uniós területi statisztikai tervezési NUTS rendszer negyedik szintjének megfelelő *kistérségek*, addig a keleti szomszédban ennek megfelelő „hivatalos” területi-térségi szint nincs (eltekintve a különféle önszerveződő kistérségi társulásoktól). Romániában még mindig a megyei tanácsok képviselik a települési önkormányzatok felett álló lévő legalacsonyabb, az országos hierarchiában pedig a középső területi szintet. Noha a NUTS 2 szintű régiók mindkét országban a máig működő megyékre (NUTS 3) épültek, ám Romániában ez utóbbiak szerepe, önállósága az erőteljesen érvényesülő központi akarat mellett jóval korlátozottabb, mint Magyarországon.

Az együttműködések nem pusztán az egyes *területi-közigazgatási szintek hiánya* nehezíti meg, mivel az egyes intézmények kompetenciái még azonos hierarchiaszinten is eltérhetnek egymástól, és néhány esetben előfordul, hogy vagy a feladatkörök nem tisztázódtak világosan, vagy a megfelelő pénzügyi és egyéb háttér nem áll rendelkezésre. Mindez abból adódik, hogy mindkét oldalon formálódóban van még a területfejlesztési rendszer. Romániában pl. 2001-ben gyökeresen megreformálták a pénzügyi és intézményi kereteket (új minisztériumot hoztak létre), és a helyi közigazgatásról szóló törvény módosítása új kötelezettségekkel ruházta fel a helyi vezetőket, és koordinációs hatáskört biztosított a központi hatalom helyi képviselőinek, a prefektusoknak.

A magyar–román határ két oldalán elhelyezkedő két-két szomszédos régió (NUTS 2) határon átnyúló kapcsolatait érezhetően befolyásolhatja az egyes régiók szervezeti felépítése. Magyarországon meglehetősen egyszerű a helyzet, mivel az *Észak-alföldi* és a *Dél-alföldi régió* központjai egyaránt a határ közelében helyezkednek el, és a hat megyéből négy (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés és Csongrád megye) határos Romániával. A másik oldalon a *Nyugati régió* négy megyéje közül kettő határos a nyugati szomszéd országgal, ráadásul a régióközpont (Temesvár) hagyományo-

san nyugati orientációja garanciát jelenthet az együttműködések elmélyítésére. Ezzel szemben az *Észak-nyugati régió*nak már négy olyan megyéje van, amelyek nem rendelkeznek Magyarországgal közös határszakasszal, ráadásul a régióközpont sem valamelyik határ menti megyében található. A határtól távolabb fekvő Kolozsváron születő döntések a régiót alkotó megyék egyéb, belső feladatai miatt nem feltétlenül szolgálják majd a határon átívelő kezdeményezések támogatását, és a határ menti kooperáció elősegítése sem lesz a leghangsúlyosabb fejlesztési prioritás.

Miután a régiók mindkét országban egyfelől nagyon fiatal, másrészt pedig nem elsősorban politikai képződmények, valós közigazgatási funkciók, önkormányzati tartalom és jelleg nélkül, ezért önállóan egyik oldalon sem jelennek meg tényleges közhatalmi tényezőként az országos politikai életben, illetve a szupranacionális szintéren sem. Jól példázza ezt az a tény, hogy a magyar–román határ mentén működő eurorégiók sem regionális, hanem megyei alapon szerveződtek meg, és van olyan román megye, amely a határ régióknak a tagja, az euroregionális szervezetnek viszont nem – mint ahogy ennek az ellenkezőjére is van példa. A fentebbiekből egyenesen következik, hogy nem alakultak ki regionalista pártok, nem épültek ki az önkormányzatiság szervezeti-intézményi keretei, és bár a határvidék a múlt században sok, nemzetiségi ellentétekre visszavezethető belső és külső konfliktust élt meg, a szeparatizmus egyáltalán nem vált jellemző törekvéssé.

A *domináns politikai pártokat* tehát mindkét oldalon azok az erők alkotják, amelyek az országos politikában is vezető szerepet játszanak. Magyarországon jelenleg négy, Romániában pedig öt olyan párt van, amelyek elérte a parlamentbe jutáshoz szükséges szavazati arányt, és az egyes régiók képvisellete az egyéni választókerületekből és a megyei listákról bekerült képviselők feladata.

Az *érdekképviseleti* lehetőségek számba vételekor mindenképpen említést kell tenni a *nemzetiségi alapon létrejött szerveződések*ről. Ezek annak ellenére is jelentős szerepet játszanak, hogy nem kifejezetten regionális jellegűek, jóllehet a román kisebbségek jelentősebb arányban élnek a határ menti régiókban Magyarországon. Az össznépszerűségben elenyésző arányú román kisebbségnek viszont van országos önkormányzata, de parlamenti képviselettel nem rendelkezik Magyarországon.

Romániában más a helyzet, mivel az össznépszerűség 7,1%-át kitevő magyarság a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) révén parlamenti képviselettel is rendelkezik, sőt a Szövetség az 1996–2000 közötti kormányzati ciklusban kormánypárti szerepet töltött be. Ez annak ellenére így van, hogy az RMDSZ nem politikai párt, hanem nemzeti és demokratikus alapon működő, aktív kisebbségvédelmet folytató szervezet, amely országos és részben helyhatósági szinten ellátja a romániai magyar nemzeti közösség közképviseletét, egyezteteti és ösztönzi a társadalmi önszerveződés különböző formáit. Az RMDSZ a jelenlegi ciklusban a kormánypártot támogató ellenzéki szerepet vállalta fel, és a 12 szenátorából (a megszerezhető mandátumok 8,6%-a) öt fő, 27 alsóházi képviselője (a mandátumok 7,8%-a) közül pedig 13 fő kerül ki a határ régiók valamelyikéből. A parlamenti képviseleten túl a helyi közigazgatásban is si-

került számottevő pozíciókat elérni, mivel a 42 romániai megye közül négyben (köztük a határ menti Szatmárban) magyar az elnök, és számos országos jelentőségű pozícióban (Alkotmánybíróság, Kormányfőtitkárság stb.) található meg az RMDSZ küldötte.

Az országgyűlési és helyhatósági választásokon való részvételi hajlandóság tekintetében elmondható, hogy a határrégiók lakosságának választói aktivitása mind a magyar, mind pedig a román oldalon rendszerint elmarad az országos átlagoktól. A legutóbbi parlamenti választásokra vonatkozó adatok alapján Magyarországon Hajdú-Bihar megyében (68,4% az országos 73,5%-kal szemben), Romániában pedig Satu Mare-ban (45,2%, míg az országos átlag 56,5%) volt a legalacsonyabb a részvétel, és mindkét megye közvetlenül a határ mentén fekszik.

1.4. Gazdasági dimenziók

A magyar–román határtérségre vonatkozó gazdasági-társadalmi adottságok elemzésénél minden esetben a közös határszakasszal rendelkező, NUTS 2 szintű régiók adatait vettük figyelembe. Mindez gyakorlatilag kivitelezhetetlenné teszi a közvetlen, legszűkebb határtérség sajátosságainak adatok szintjén történő megjelenítését, azonban NUTS 4-es kistérségi szintű területi egységekre vonatkozó adatok csak Magyarországról állnak rendelkezésre, mivel Romániában még nem alakították ki ezt a területi egységet.

A régió országaiban, így Magyarországon és Romániában sem közölnek statisztikai adatokat a nettó regionális termék alakulásáról, ezért a rendelkezésre álló országos és regionális szintű GDP adatokat használtuk fel az elemzés során. A rendszerváltást kísérő gazdasági visszaesést követően a '90-es évek közepétől Magyarországon növekedésnek indult a GDP, az 1996-os 36,5 milliárd dollárról 2002-re 64,9 milliárd dollárra nőtt. Ugyanez nem mondható el Romániáról, ahol ugyanabban az öt évben gyakorlatilag nem változott a bruttó hazai termék nagysága, e téren is erőteljes stagnálás mutatkozott.

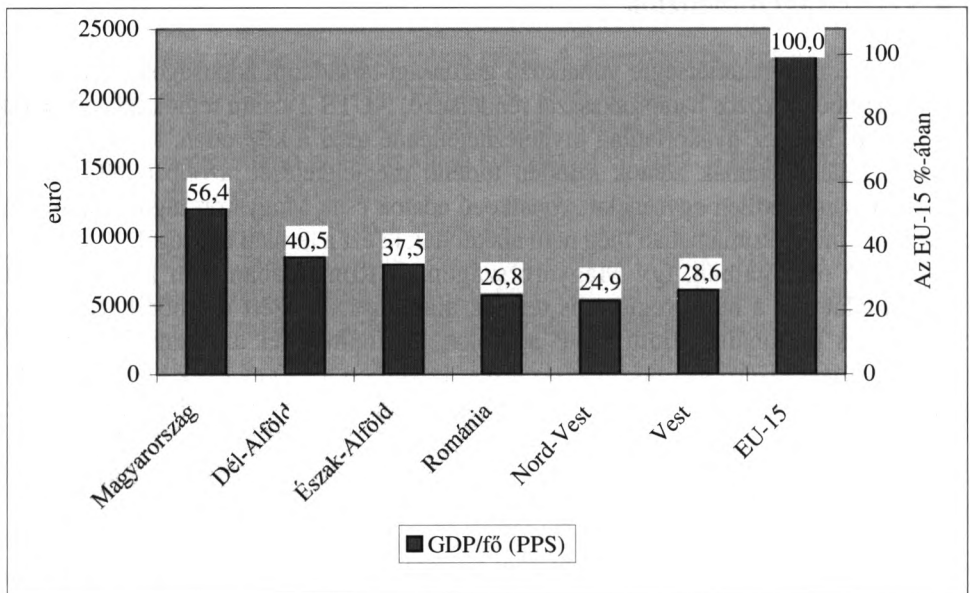
A két ország közötti különbség jól látszik az *egy főre jutó GDP* tekintetében. A 5 100 dollárt kevéssel meghaladó magyarországi értékkel szemben ugyanis a román oldalon mindössze 1 700–1 800 dolláros értékeket találunk. Az egyes határ menti régiókban megtermelt egy főre jutó GDP jól mutatja, hogy a két országon belül milyen pozíciót foglalnak el ezek a területek. Míg 2001-ben a magyar oldalon a két régióban az egy főre jutó GDP 7 953, illetve 8 498 euro volt (a vásárlóerő paritáson alapuló országos átlag 12 018 euro), addig Romániában 6 079, illetve 5 290 euro jutott a két határ menti régióra, az országos átlag pedig 5 700 euro volt (3. ábra).

Az 1989–90-es átalakulás a szocialista időszakban meglévő *rejtett munkanélküliséget* nyíltá tette, másfelől a gazdasági szerkezetváltás során tömegesen szűntek meg a munkahelyek, elsősorban a nehéziparban és az építőiparban. A foglalkoztatottak száma országos viszonylatban néhány év alatt több százezer fővel csökkent (a tendencia csak 1997-ben fordult meg, ekkortól kezdve folyamatos növekedés

tapasztalható). A két határ menti magyar régióban mért foglalkoztatási adatok az országos adatokhoz nagyon hasonló képet mutatnak, az egyetlen eltérés, hogy Magyarországon mind az *Észak-alföldi*, mind pedig a *Dél-alföldi régióban* egy évvel későbbre, 1998-ra tehető a foglalkoztatottak számának emelkedése. A határ román oldalon ezzel szemben az 1999-ig terjedő időszakban a foglalkoztatottak számának folyamatos csökkenését tapasztalhatjuk. A román gazdaság szerkezetének lassabb átalakulásával magyarázható elsősorban, hogy a népesség csökkenését meghaladó mértékben csökken a munkaerőpiac aktív szereplőinek száma.

3. ábra

Bruttó hazai termék, 2001
(Gross domestic product, 2001)

Forrás: Eurostat.

A foglalkoztatottak gazdasági ágak szerinti megoszlása szempontjából is jól láthatóak Magyarország és Románia közötti eltérések. Mindkét magyarországi régióban csökkent ugyanis az 1990-es években a mezőgazdaságban dolgozók száma. Különösen látványos volt a csökkenés az évtized első néhány évében, igaz lassúbb ütemben, de tovább tart a folyamat. Magyarországi összehasonlításban ugyan még mindig jóval magasabb a mezőgazdaságban tevékenykedők aránya az országos átlagnál, de lényegesen alacsonyabb, mint a két szomszédos román határregiónban megfigyelhető arány (1. táblázat).

Az *ipari foglalkoztatottak* esetében a fentebb említett gazdasági szerkezetváltás hatásai érvényesültek a munkaerőpiacon, az összes foglalkoztatott számával párhuzamosan nagy ütemben csökkent az iparban dolgozók száma (különösen a Dél-alföldi régióban igaz ez), majd 1998-at követően fokozatosan újra emelkedni kezdett. Az építőiparban és a kereskedelemben az eltérés mindössze annyi, hogy a növekedés ezeken a területeken egy-két évvel korábban indult meg. Összességében elmondható, hogy a határ magyar oldalán a foglalkoztatottak 6–7 százaléka él a mezőgazdaságból, kb. 30–31 százaléka az iparból és építőiparból, a szolgáltatások területén pedig több mint 60 százalékuk dolgozik.

A határ román oldalán az arányszámok és az 1988 óta lezajlott változások is teljesen más képet mutatnak. A mezőgazdaságból és erdőgazdaságból élők aránya mindkét régió esetében jóval magasabb, mint Magyarországon (2000-ben: Nyugati régió 36%, *Észak-nyugati régió* 46%). A számok 1990-óta nem csökkentek jelentősen, sőt az *Észak-nyugati régió* esetében inkább nőtt a mezőgazdaságból élők aránya. Az iparban foglalkoztatottak aránya viszont a román ipar hanyatlásával párhuzamosan gyors ütemben csökkent, a '90-es évek elején mért 30–34 százalékról 2000-re 22–26 százalékra csökkent, míg 2002-re 27–29 százalékra emelkedett az itt foglalkoztatottak aránya. Az összes foglalkoztatott számának csökkenésével párhuzamosan csökkent a szolgáltatások területén dolgozók száma is, arányuk minden esetben 40% alatt maradt.

1. táblázat

Foglalkoztatottság, nemzetgazdasági ágak szerint, év végén
(*Employment, by activity of national economy, end of year*)

Év	Összesen					
	Magyarország	Észak-alföldi régió	Dél-alföldi régió	Románia	Vest	Nord-Vest
	ezer fő					
1992	3 118,6	398,7	375,6	10 458	976,0	1 376,8
1993	2 835,9	348,9	337,2	10 062	942,2	1 337,2
1994	2 619,2	328,2	312,0	10 011	953,9	1 318,8
1995	2 508,3	311,6	308,1	9 493	940,1	1 234,5
1996	2 391,0	299,3	280,5	9 379	914,9	1 231,9
1997	2 337,1	294,3	273,8	9 023	881,4	1 173,9
1998	2 387,1	264,5	245,1	8 813	832,6	1 203,6
1999	2 678,7	295,8	281,8	8 420	780,4	1 147,7
2000	2 703,1	330,9	318,5	8 629	821,1	1 170,0
2001	2 698,1	330,3	311,4	n.a.	n.a.	n.a.
2002	2 739,2	339,7	313,3	9 234	803,0	1 164,0
2003	2 700,1	340,7	313,3	8 306	811,0	1 131,4

1. táblázat folytatása

Év	Magyarország		Észak-alföldi régió		Dél-alföldi régió		Románia		Vest		Nord-Vest	
	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában

Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és vadászat

1992	311,2	10,0	62,3	15,6	63,3	16,9	3 443	32,9	296,2	30,3	510,2	37,1
1993	229,3	8,1	41,5	11,9	44,1	13,1	3 614	35,9	301,9	32,0	537,7	40,2
1994	188,2	7,2	31,8	9,7	36,3	11,6	3 647	36,4	304,6	31,9	527,5	40,0
1995	172,2	6,9	31,2	10,0	33,2	10,8	3 265	34,4	282,9	30,1	472,2	38,3
1996	159,2	6,7	28,2	9,4	31,7	11,3	3 320	35,4	284,0	31,0	487,2	39,5
1997	151,8	6,5	27,0	9,2	30,8	11,2	3 384	37,5	283,1	32,1	501,5	42,7
1998	144,7	6,1	27,8	10,5	29,0	11,8	3 349	38,0	282,7	34,0	502,2	41,7
1999	143,7	5,4	27,1	9,2	29,3	10,4	3 466	41,2	286,4	36,7	519,4	45,3
2000	131,4	4,9	23,9	7,2	27,3	8,6	3 570	41,4	294,9	35,9	537,3	45,9
2001	119,6	4,4	21,3	6,4	24,9	8,0	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	113,1	4,1	20,7	6,2	23,6	7,5	3 357	36,3	222,0	27,6	396,0	34,0
2003	106,6	3,9	20,2	5,9	21,9	7,0	2 888	34,8	237,2	29,2	434,2	38,4

Ipar

1992	997,1	32,0	124,0	31,1	125,6	33,5	3 301	31,6	333,0	34,1	421,4	30,6
1993	871,3	30,7	106,5	30,5	111,4	33,1	3 030	30,1	305,1	32,4	395,1	29,5
1994	798,3	30,5	104,0	31,7	103,5	33,2	2 882	28,8	301,2	31,6	363,4	27,6
1995	763,6	30,4	98,9	31,7	104,7	34,0	2 714	28,6	284,5	30,3	347,2	28,1
1996	737,4	30,8	95,5	31,9	93,9	33,5	2 741	29,2	280,8	30,7	350,3	28,4
1997	733,5	31,4	95,8	32,6	91,8	33,5	2 450	27,2	237,4	26,9	312,4	26,6
1998	750,9	31,5	88,1	33,3	83,6	34,1	2 317	26,3	231,5	27,8	317,1	26,3
1999	829,8	31,0	98,6	33,3	93,0	33,0	2 054	24,4	204,3	26,2	272,3	23,7
2000	832,4	30,8	106,5	32,2	106,8	33,6	2 004	23,2	218,9	26,7	259,7	22,2
2001	825,7	30,6	107,8	32,6	101,1	32,5	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	816,4	29,9	108,7	32,5	99,2	31,6	2 311	25,0	233,0	29,0	321,0	27,6
2003	789,2	29,2	107,1	31,4	96,2	30,7	2 059	24,8	235,1	29,0	287,1	25,4

1. táblázat folytatása

Év	Magyarország		Észak-alföldi régió		Dél-alföldi régió		Románia		Vest		Nord-Vest	
	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában

Építőipar

1992	147,3	4,7	15,8	4,0	12,6	3,4	579	5,5	48,9	5,0	55,7	4,0
1993	125,9	4,4	12,6	3,6	11,2	3,3	574	5,7	43,1	4,6	51,1	3,8
1994	104,6	4,0	10,1	3,1	9,8	3,2	563	5,6	46,4	4,9	55,2	4,2
1995	92,2	3,7	8,9	2,8	9,7	3,2	479	5,0	44,8	4,8	47,0	3,8
1996	78,7	3,3	7,4	2,5	8,1	2,9	475	5,1	45,2	4,9	49,6	4,0
1997	71,2	3,0	6,7	2,3	7,9	2,9	439	4,9	38,5	4,4	43,8	3,7
1998	81,9	3,4	8,2	3,1	9,6	3,9	391	4,4	37,7	4,5	43,8	3,6
1999	107,3	4,0	11,0	3,7	12,2	4,4	338	4,0	33,5	4,3	38,9	3,4
2000	112,4	4,2	12,1	3,7	12,9	4,1	353	4,1	33,2	4,0	39,4	3,4
2001	116,7	4,3	12,8	3,9	14,0	4,5	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	118,9	4,3	13,3	4,0	14,5	4,6	413	4,5	43,0	5,4	53,0	4,6
2003	121,5	4,5	13,1	3,9	13,8	4,4	396	4,8	36,1	4,5	40,9	3,6

Kereskedelem

1992	277,4	8,9	35,4	8,9	33,2	8,8	754	7,2	69,6	7,1	92,9	6,7
1993	227,9	8,0	29,0	8,3	26,6	7,9	585	5,8	70,8	7,5	76,9	5,8
1994	189,0	7,2	25,1	7,7	23,3	7,5	636	6,4	81,1	8,5	68,5	5,2
1995	177,8	7,1	20,9	6,7	22,0	7,2	865	9,1	101,8	10,8	95,6	7,7
1996	163,8	6,8	18,6	6,2	18,9	6,8	772	8,2	96,4	10,5	87,3	7,1
1997	154,4	6,6	18,3	6,2	18,0	6,6	802	8,9	129,0	14,6	81,9	7,0
1998	154,2	6,5	18,1	6,8	14,6	6,0	835	9,5	93,2	11,2	106,1	8,8
1999	267,4	10,0	29,6	10,0	28,9	10,3	756	9,0	79,5	10,2	96,1	8,4
2000	283,2	10,5	33,8	10,2	32,5	10,2	776	9,0	85,9	10,5	93,0	7,9
2001	292,3	10,8	34,8	10,5	33,0	10,6	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	306,9	11,2	33,9	10,1	35,0	11,2	859	9,3	90,0	11,2	102,0	8,8
2003	297,1	11,0	32,9	9,7	33,2	10,6	906	10,9	98,4	12,1	120,8	10,7

1. táblázat folytatása

Év	Magyarország		Észak-alföldi régió		Dél-alföldi régió		Románia		Vest		Nord-Vest	
	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában

Vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás

1992	64,8	2,1	5,4	1,4	6,4	1,7	175	1,7	15,7	1,6	21,8	1,6
1993	57,7	2,0	5,6	1,6	6,1	1,8	131	1,3	12,9	1,4	17,3	1,3
1994	52,9	2,0	5,3	1,6	5,4	1,7	136	1,4	11,1	1,2	28,2	2,1
1995	50,6	2,0	5,0	1,6	5,2	1,7	123	1,3	15,3	1,6	13,2	1,1
1996	48,5	2,0	4,5	1,5	4,7	1,7	116	1,2	16,5	1,8	13,2	1,1
1997	52,1	2,2	5,5	1,9	4,5	1,6	130	1,4	15,9	1,8	10,8	0,9
1998	53,4	2,2	5,9	2,2	4,4	1,8	98	1,1	11,0	1,3	11,9	1,0
1999	74,0	2,8	8,1	2,7	7,7	2,7	100	1,2	11,0	1,4	11,6	1,0
2000	77,4	2,9	8,6	2,6	8,4	2,6	93	1,1	11,2	1,4	12,1	1,0
2001	77,0	2,9	8,5	2,6	8,0	2,6	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	80,3	2,9	9,2	2,8	8,3	2,7	112	1,2	9,0	1,1	20,0	1,7
2003	76,3	2,8	9,0	2,6	8,0	2,6	105	1,3	11,7	1,4	12,6	1,1

Szállítás és raktározás, posta és telekommunikáció

1992	274,2	8,8	37,6	9,4	26,8	7,1	649	6,2	64,4	6,6	73,6	5,3
1993	266,0	9,4	37,2	10,7	26,7	7,9	592	5,9	59,9	6,4	66,7	5,0
1994	248,2	9,5	34,0	10,4	25,2	8,1	556	5,6	58,3	6,1	61,5	4,7
1995	239,9	9,6	32,3	10,4	25,5	8,3	556	5,9	58,7	6,2	62,4	5,1
1996	228,5	9,6	30,8	10,3	22,4	8,0	547	5,8	52,1	5,7	61,6	5,0
1997	215,5	9,2	29,1	9,9	20,9	7,6	505	5,6	47,7	5,4	55,0	4,7
1998	213,7	9,0	7,8	3,0	7,4	3,0	461	5,2	43,8	5,3	51,1	4,2
1999	226,4	8,5	8,4	2,8	10,2	3,6	405	4,8	39,0	5,0	48,3	4,2
2000	227,7	8,4	27,4	8,3	22,8	7,2	419	4,9	39,0	4,7	49,3	4,2
2001	224,6	8,3	27,1	8,2	27,1	8,7	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	228,9	8,4	28,1	8,4	23,6	7,5	458	5,0	47,0	5,9	56,0	4,8
2003	220,2	8,2	27,3	8,0	22,5	7,2	402	4,8	40,2	5,0	50,6	4,5

1. táblázat folytatása

Év	Magyarország		Észak-alföldi régió		Dél-alföldi régió		Románia		Vest		Nord-Vest	
	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában	ezer fő	Az összes %-ában
Egyéb nemzetgazdasági ágak												
1992	1 046,7	33,6	118,2	29,6	107,7	28,7	1 557	14,9	148,2	15,2	201,2	14,6
1993	1 057,8	37,3	116,4	33,4	111,0	32,9	1 536	15,3	148,5	15,8	192,4	14,4
1994	1 038,0	39,6	117,9	35,9	108,5	34,8	1 591	15,9	151,2	15,9	214,5	16,3
1995	1 011,9	40,3	115,2	37,0	107,6	34,9	1 491	15,7	152,1	16,2	196,9	15,9
1996	974,9	40,8	109,1	36,4	100,9	36,0	1 408	15,0	139,9	15,3	182,7	14,8
1997	958,6	41,0	112,0	38,1	100,1	36,6	1 313	14,6	129,9	14,7	168,5	14,4
1998	988,5	41,4	108,5	41,0	96,5	39,4	1 362	15,5	132,7	15,9	171,4	14,2
1999	1 030,1	38,5	113,0	38,2	100,4	35,7	1 301	15,5	126,7	16,2	161,1	14,0
2000	1 038,7	38,4	118,7	35,9	107,7	33,8	1 414	16,4	138,0	16,8	179,2	15,3
2001	995,8	36,9	118,0	35,7	107,6	34,5	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	1 070,2	39,1	120,8	36,1	109,3	34,9	1 724	18,7	159,0	19,8	216,0	18,6
2003	1 089,3	40,3	131,1	38,5	117,8	37,6	1 550	18,7	152,3	18,8	185,2	16,4

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Nemzeti Statisztikai Intézet (Románia).

A munkanélküliség mindkét országban ismeretlen fogalom volt a rendszerváltás (1989) előtt, ettől kezdve viszont néhány év alatt az egyik legfontosabb társadalmi problémává vált. A munkanélküliségi adatok értelmezését megnehezíti, hogy a néha egy-egy országon belül is különböző számítási módokkal találkozunk, régóta vita folyik a valóságos helyzetet leginkább tükröző módszer kiválasztásáról. Magyarországon az országos adatok szerint a munkanélküliségi ráta 1993-ban érte el a legmagasabb szintet, mintegy 12%-ot, azóta ez a szám folyamatosan csökken, jelenleg mintegy nyolc százalékot tesz ki (2. táblázat). Magyarország keleti határvidéke ebből a szempontból kimondottan hátrányos helyzetűnek nevezhető, a legrosszabb helyzetben lévő, Ukrajnával és Romániával egyaránt határos Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében 1992-ben 22%-os munkanélküliségi rátát mutatnak a statisztikák. A rosszabb helyzetben lévő Észak-alföldi régió ide vonatkozó adatai azt mutatják, hogy szemben az ország nagy részével 1993 után nem indult meg a munkanélküliek számának csökkenése, csak 1998 óta érzékelhető javulás ezen a területen. Mára a munkanélküliségi ráta az Észak-alföldi régió megyéiben hat és kilenc százalék között mozog. A szerencsésebb helyzetben lévő Dél-alföld régió a

munkanélküliek arányát tekintve az országos tendenciákat követte, mára a keleti határvidéken belül a legkedvezőbb helyzetben lévő, azon belül is Csongrád megyében valamivel az országos átlag alatti értékek jelentkeztek.

2. táblázat

*Munkanélküliségi ráta, a regisztrált munkanélküliek száma alapján, 1992–2003
(Unemployment rate, based on the number of registered unemployed, 1992–2003)*

Év	Munkanélküliségi ráta (%)					
	Magyarország	Észak-alföldi régió	Dél-alföldi régió	Románia	Nord-Vest	Vest
1992	12,3	14,6	18,1	8,2	8,9	6,8
1993	12,1	13,7	17,1	10,4	9,8	8,8
1994	10,4	11,7	15,8	10,9	10,1	9,2
1995	10,4	10,6	15,7	9,5	8,6	7,5
1996	10,5	10,8	16,5	6,6	5,6	5,9
1997	10,4	11,1	16,5	8,9	8,1	8,3
1998	9,1	9,7	14,5	10,4	8,8	10,6
1999	9,6	10,5	16,3	11,8	10,0	12,6
2000	8,9	9,9	15,6	10,5	8,5	10,4
2001	8,0	9,2	13,7	8,8	6,6	5,6
2002	5,8	6,2	7,8	8,1	7,6	7,1
2003	5,9	6,5	6,8	7,2	6,0	5,9

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Nemzeti Foglalkoztatási Hivatal (Románia).

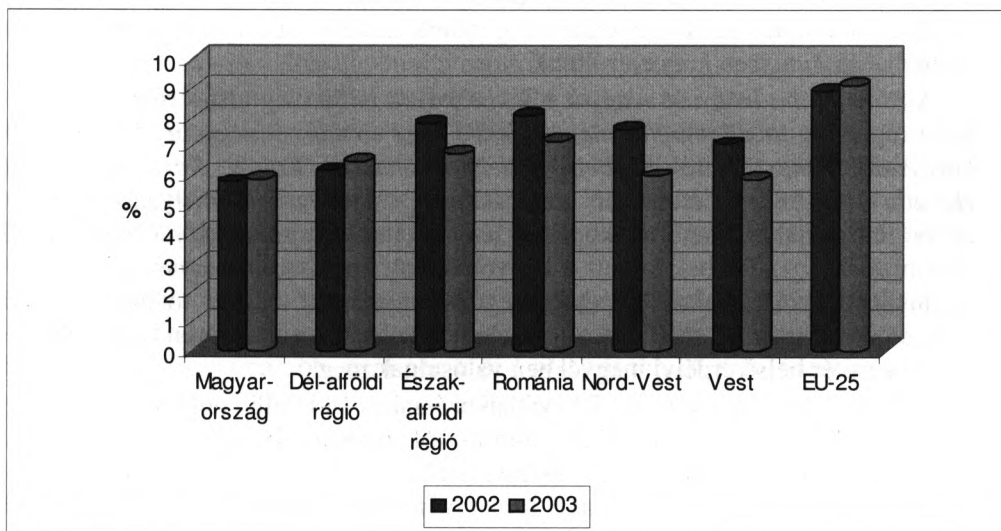
Romániában a munkanélküliség megjelenése időben kevésbé később következett be, mint Magyarországon, ám annál gyorsabban nőtt azután a munkanélküliek aránya, 1991 és 1992 között többszörösére nőtt az állástalanok száma. Románia nyugati határvidékét vizsgálva nehezebb egyértelmű tendenciákat felfedezni. Az 1993-as csúcspontot követően, mikor a munkanélküliségi ráta tíz százalék körül mozgott, néhány évig csökkenés mutatkozott, ám 1997-től újabb, a korábnál is erőteljesebb munkanélküliségi hullám sújtotta ezt a területet. Ez a szám 2003-ra újra csökkent, az Észak-nyugati és a Nyugati régióban hat százalék körülre tehető a regisztrált munkanélküliek aránya (4. ábra).

A *külföldi befektetésekre* vonatkozó adatok csak a magyarországi régiók esetében állnak rendelkezésre. Az adatokban viszonylag nagy eltérés mutatkozik a két alföldi régió között, az Észak-alföldi régió a '90-es évek folyamán kevesebb befektetést vonzott, mint a Dél-alföldi régió. Ám különbségek 2001-re szinte teljesen eltűntek, mindkét régióban egyaránt 1 500-ra tehető a külföldi érdekltségű vállalkozások

száma. A vállalkozások jegyzett tőkéje az utóbbi tíz évben fokozatosan nőtt, megtorpanás csak az elmúlt néhány évben volt tapasztalható. Az Észak-Alföldön mintegy 437,4 milliárd forintot, a Dél-Alföldön pedig mintegy 203,7 milliárd forintot tett ki 2003-ban a külföldi tulajdonú vállalkozások alaptőkéje.

4. ábra

Munkanélküliségi ráta, ILO standard, év végén
(Unemployment rate, ILO standard, end of year)

Forrás: EUROSTAT.

A szomszéd országból még meglehetősen kevés tőke érkezett a két régióba, mivel a 2000 végéig befektetett mintegy 30 millió dolláros román tőke (ez egyébként mindössze hatoda a Romániába irányuló magyar tőkeexportnak) legnagyobb része Budapestre érkezett. Ennek elsődleges oka, hogy a határ mentén nincs jelentős számú román kisebbség (vagyis a nyelvi nehézségek már ott is adóttak), és a romániai cégek ezért inkább az EU irányába jó „ugródeszkának” minősülő magyar fővárost, vagy az ország nyugati területeit választják. A határtérség számára kedvezőtlen helyzetben a *határon átnyúló magyar–román gazdasági együttműködést* segítő számos szervezet (eurorégiók, regionális fejlesztési ügynökségek, kamarák, vállalkozásfejlesztési alapítványok stb.) próbált már változtatni – a PETROM 1999-ben megindult dél-alföldi beruházásait leszámítva ezidáig kevés sikerrel.

Romániában a külföldi befektetések területi megoszlására a vállalatok számát és törzstőkéjét tekintve a koncentráltság jellemző, mivel Bukarest csaknem 60–60%-kal részesedik mindkét vonatkozásban. Az ország többi részének lemaradása

sát jelzi, hogy a Magyarországgal határos, egyébként a legfejlettebb területek közé tartozó négy romániai megyében a befektetések összege jóval alacsonyabb, mint a saját országukban perifériaterületnek számító magyar megyékben. A térség alacsony tőkevonzó képességét mutatja, hogy az 1 000 lakosra jutó külföldi befektetések összege 1998-ban *Satu Mare*-ben 88 452, *Bihar*-ban 95 073, *Arad*-ban 31 278, *Timiș*-ben pedig 81 517 dollár (a magyar oldalon *Szabolcs*-ban 109 190, *Hajdú-Bihar*-ban 682 152, *Békés*-ben 243 964, *Csongrád*-ban pedig 731 759 dollár) volt. Az összképet tovább rontja, hogy a nem Magyarországról származó tőke alig kilenc százalék érkezett a határtérségbe (a külföldi vagy vegyes tulajdonú cégek 12%-a található itt), és ennek nagyobbik része az országos viszonylatban is kiemelkedő *Timiș*-ben koncentrálódik.

A Romániába irányuló magyar tőke mozgások területileg elsősorban a magyar-lakta régiókba, az államhatár mentén fekvő négy romániai megyébe (*Szatmár*, *Bihar*, *Arad*, *Temes*), illetőleg a belső erdélyi területekre (*Kolozs*, *Kovácsna*, *Maros*, *Hargita*), valamint az értékében kimagasló, de szigetszerűen elhelyezkedő Bukarestbe irányulnak. Érthető okokból sok tényező járul hozzá a magyar befektetések dinamizálásához. Többek között a hagyományok ápolása, a magyarnyelvűség, és az anyaországtól elszakadt népesség segítése miatt is a magyar tőkebefektetések igen erősen a magyar többségű vagy jelentős mértékben magyar-lakta régiókba, a határ menti és belső erdélyi megyékben valósulnak meg.

A 2000. év végén mintegy 3 500 vállalkozással és 180 millió dolláros össz-tőkével (amellyel Magyarország a romániai külföldi tőkebefektetők rangsorában a hetedik, míg a befektetett össz-tőke értékét tekintve a 12. helyet foglalja el) jelenlévő magyar befektetéseknél módosul a kép, mivel azok elsősorban a magyar-lakta területekre irányulnak. Ennek legfőbb oka a nyelvi nehézségeken túl a nagy távolság, valamint az elmaradott infrastruktúra. A magyar érdekeltségek számát tekintve tehát a határ menti (*Szatmár*, *Bihar*, *Arad*, *Timiș*), illetve a belső erdélyi, köztük a székelyföldi megyék (*Hargitha*, *Covasna*) állnak az élen. Jellemző sajátosság ugyanakkor, hogy miközben a cégek 33%-a a határtérségben működik, és a Székelyföldre „csak” 23,5%-uk jut, addig a befektetett tőke nagyságát tekintve már 11,1%, illetve 25,5% a megfelelő arányszám. A határ közvetlen közelében befektető magyar vállalkozások tehát kevésbé tőkeerősek: az átlagos tőkenagyságuk alig negyede a nem magyar befektetőkének. Az adatok értelmezésekor viszont nem hagyható figyelmen kívül azt a tényt, hogy a Romániába irányuló magyar tőke kivétel csaknem felét beruházó MOL Rt. zömében Bukarestben, illetve a Székelyföldön üzemetelti benzinkútjait.

A rendszerváltással megnyílt határok új lehetőségeket biztosítottak a turizmusból megélni szándékozó polgárok számára, még akkor is, ha a Magyarország keleti határvidékének nagy része ma még nem tartozik a legnépszerűbb turistacélpontok közé. A kereskedelmi szálláshelyek számának gyors emelkedése azt mutatja, hogy az itt élők igyekeznek kihasználni az új lehetőségeket, néhány év alatt több ezerrel gyarapodott a férőhelyek száma, az Észak-alföldi régióban elérve a 35 ezret.

A határ román oldalán ezzel szemben a statisztikák stagnálást, a Nyugati régió esetében pedig csökkenést regisztrálnak a szálláshelyek tekintetében. A férőhelyek számának növekedése ellenére a határ mindkét oldalán a külföldi vendégek számának csökkenése mutatható ki, Romániában drasztikus – Magyarországon szerényebb – mértékben. Feltehetően sikeresnek minősíthető ennek ellenére az Észak-alföldi régió abból a szempontból, hogy a vendégszám csökkenése ellenére, 1995 óta növelni tudta a vendégéjszakák számát. A többi határ menti területen azonban minden tekintetben csökken az idegenforgalom szerepe a turisztikai bevételekben.

A magyar–román határszakasz összesített személyforgalma az elmúlt évtizedben nagy vonalakban igazodott az országos trendekhez, bár jellemző sajátosságokkal is bírt. A rendszerváltás egyúttal a határok teljes megnyitását is magával hozta, és ez robbanásszerű növekedést eredményezett valamennyi határszakasz forgalmában, amely fokozatos növekedés után 1995-ben érte el a csúcspontját (ekkor országosan 115 millió 138 ezer fő határátlépését regisztrálták). Azóta viszont fokozatos csökkenés figyelhető meg, ami egy természetes kiegyenlítődési folyamat eredménye, és szakértők szerint középtávon nagyjából a jelenlegi 80–90 millió közötti szinten állandósul majd a forgalom (5. ábra).

Az országos trendek követése mellett megfigyelhető legfontosabb sajátosság, hogy a magyar–román határszakasz a romániai belpolitikai események miatt 1990-ben volt a legforgalmasabb, nem pedig öt évvel később. A napi átlagos járműforgalmat tekintve a határszakasz az országos átlag nyolc–tíz százalékát adta az elmúlt években, míg ez az arány 1990-ben a menekültek nagy száma miatt 19,5% volt. A következő öt évben viszont folyamatosan csökkent a forgalom, és csaknem a felére esett vissza. Azóta kisebb-nagyobb ingadozások mellett nagy vonalakban stabilizálódott a forgalom nagysága. Amennyiben nem következnek be előre nem látható politikai események vagy gazdasági okok, úgy az elkövetkező években hasonló forgalomra lehet számítani. A személyforgalom csökkenésére a schengeni határőrizeti rend bevezetése után sem lehet számítani, miután a román állampolgárok nemrég elnyert vízummentessége továbbra is fennmarad.

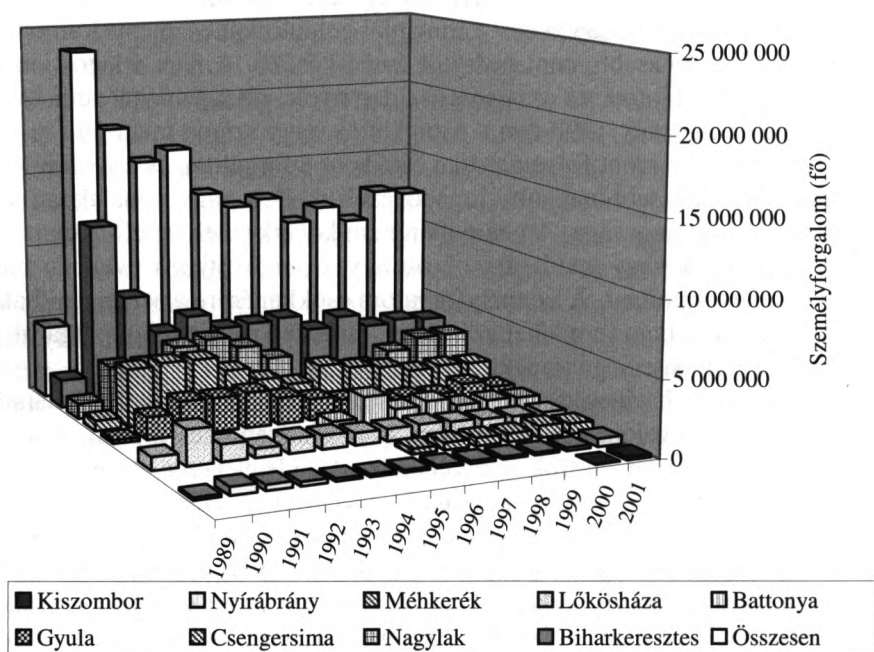
A magyar–román határszakasz határállomásain 2001-ben 12 179 982 határátlépést regisztráltak, és a forgalom zömét továbbra is a biharkeresztes–ártándi, a nagylaki, csengersimai és a gyulai átkelők bonyolították. Az ideiglenesen üzemelő kishatárátkelők – bár lokálisan és az ünnepek alkalmával nagy a jelentőségük – a korábbi évekhez hasonlóan 2001-ben sem produkáltak jelentős forgalmat. Az év folyamán mindössze 3 048 átlépőt regisztráltak, és közülük 1 140 volt a román, 904 a magyar állampolgárok száma, vagyis funkciójuknak megfelelően szinte kizárólag közvetlenül a határtérségben élők használták őket. Az összforgalom túlnyomó többségét a román és jóval kisebb arányban a magyar állampolgárok be- és kiutazásai tették ki, a többi nemzetiség részesedése együttesen sem éri el a 20%-ot.

Az elmúlt évekhez hasonlóan határforgalom jelentős részének továbbra is a két szomszédos ország közötti néhány piaci árárány-különbség volt a mozgatója. A

magyar oldalon a határ mentén élők, illetve az erre szakosodott ún. „benzin-turisták” részére még mindig az olcsó romániai üzemanyag jelenti a fő vonzerőt. A román állampolgárok változatlanul a különböző élelmiszerek, műszaki és élvezeti cikkek beszerzésének céljából kelnek át a határon. Az egyes leértékelési akciók emiatt jelentősen befolyásolhatják a vásárlási szándékkal útrakelők számát. Az utóbbi években azonban az árszínvonalat tekintve fokozatos kiegyenlítődés figyelhető meg a határ két oldalán, és bár a „megrögzött” piacok továbbra is rendszeresen átjárnak a szomszédos országba, az ilyen jellegű átlépések aránya fokozatosan csökken. A közvetlen határtérségben élők még mindig a *bevásárló-turizmus* keretében járnak a másik országba, de az árak közti különbségek csökkenése miatt egyre kisebb hányadát teszik ki az összforgalomnak.

5. ábra

A magyar–román határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma, 1989–2001
(Personal traffic across the checkpoints of the Hungarian–Romanian border, 1989–2001)

Forrás: A Határőrség Országos Parancsnoksága, 2001 adatai alapján szerk.: MTA RKK Debreceni Osztály.

Márciustól októberig, vagyis a mezőgazdasági, élelmiszer- és építőipari idénymunkák és az idegenforgalmi főszезon időszakában még mindig jelentős a Magyarország területére *munkavállalási szándékkal* érkező román állampolgárok száma. A román állampolgárok vízumkénszerének közelmúltban történt eltörlése után új jelenségként egyre több román turistabusz jelentkezik belépésre a magyar–román határon, úticélként valamilyen Európai Unió országát megjelölve – de ebben az esetben az esetleges munkavállalási szándékot illetően természetesen nem állnak rendelkezésre információk.

Összegzésként elmondható, hogy a magyar–román határ két oldalán gyakorlatilag ugyanazokkal a problémákkal kell megküzdeni, de a *magyar és a román oldal között sok tekintetben óriási fejlettségbeli különbségek tapasztalhatók*. Jóllehet a *legsúlyosabb gondok közösek* (elmaradott gazdasági szerkezet és infrastruktúra, a külföldi tőke lanyha érdeklődése, tőkehiány), ám ennek ellenére a két ország, Magyarország javára billenő óriási fejlettségbeli különbözősége miatt a határ két oldalán egészen más léptékekben és összefüggésekben szabad csak gondolkodni. Ez önmagában is megnehezíti, egyszersmind megkerülhetlenné teszi az együttműködést. A *magyar–román államhatár túlsó oldalán található Satu Mare (Szatmár), Bihor (Bihar), Arad és Timiş (Temes) megyék* földrajzi elhelyezkedésének külön érdekessége, hogy saját fővárosuktól kétszer olyan messze vannak, mint Budapeستől, ami szintén olyan tényező, amely indokolja a határ menti kapcsolatok fejlesztését. A közös érdekek, valamint a román félnek a gazdasági-társadalmi felzárkózás, valamint az euroatlanti integráció sikere iránt táplált remények megvalósítása érdekében mutatkozó intenzívebb együttműködési hajlandósága jogos várakozást kelt a határ mindkét oldalán.

1.5. Társadalmi dimenziók

Az európai *demográfiai trendek* általános sajátosságaihoz hasonlóan Magyarországon a népesség számának alakulására az 1980. évi népszámlálás óta folyamatos csökkenés volt jellemző. Regionális relációban elmondható, hogy a népesség száma a Dél-alföldi régióban az országos tendenciának megfelelően csökkent, az Észak-alföldi régióban viszont 1992-ig emelkedett (a magas természetes szaporodásnak köszönhetően), s csak 1992-től regisztrálható tényleges fogyás. Romániában – csakúgy, mint a Magyarországgal szomszédos romániai Nyugati és Észak-nyugati régióban – az 1990-ben volt a legmagasabb a népesség száma, azóta folyamatos fogyás tapasztalható (3. táblázat).

Magyarországon 1982 óta a *természetes szaporodás* értékei negatívak, de a két határ menti régió mutatói között jelentős különbségek tapasztalhatók: míg az Észak-Alföldön 1992-ig a születések és a halálozások különbsége pozitív volt, addig a Dél-Alföldet már több mint két évtizede természetes fogyás jellemzi. Romániában 1992-től lépett fel természetes fogyás, akárcsak az Észak-nyugati régióban, s a Nyugati régióban is csak egy évvel korábban. Így 1996-tól a Nyugati, majd 1998-tól az Észak-nyugati régióban is megfigyelhető a természetes szaporodás ütemének csökkenése (4. táblázat).

3. táblázat

Népszámszám és népsűrűség, 1988–2003
(Population and population density, 1988–2003)

Év	Magyarország		Észak-alföldi régió		Dél-alföldi régió		Románia		Vest		Nord-Vest	
	Népszámszám (1 000 fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Népszámszám (1 000 fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Népszámszám (1 000 fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Népszámszám (1 000 fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Népszámszám (1 000 fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Népszámszám (1 000 fő)	Népsűrűség (fő/km ²)
1988	10 588,6	113,8	1 420,9	77,7	1 539,8	86,6	23 053,6	96,7	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1989	10 374,8	111,5	1 395,6	76,3	1 547,3	87,0	23 151,6	97,1	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1990 ^{HUN}	10 354,8	111,3	1 395,5	76,3	1 547,4	87,0	23 206,7	97,3	2 201,7	68,7	2 978,2	87,2
1991	10 337,2	111,1	1 395,5	76,3	1 547,5	87,0	23 185,1	97,3	2 180,6	68,1	2 978,1	87,2
1992 ^{RO}	10 310,2	110,8	1 387,6	75,9	1 538,6	86,5	22 810,0	95,7	2 102,9	65,6	2 905,5	85,1
1993	10 276,9	110,5	1 382,4	75,6	1 534,2	86,3	22 755,3	95,5	2 095,0	65,4	2 898,9	84,9
1994	10 245,7	110,1	1 376,5	75,3	1 528,7	86,0	22 730,6	95,4	2 091,2	65,3	2 892,0	84,7
1995	10 212,3	109,8	1 369,3	74,9	1 545,4	86,9	22 600,0	94,8	2 085,5	65,1	2 883,2	84,4
1996	10 174,4	109,4	1 364,4	74,6	1 542,9	86,8	22 607,6	94,8	2 076,7	64,8	2 872,9	84,1
1997	10 135,3	108,9	1 357,9	74,1	1 535,1	86,5	22 545,9	94,6	2 073,7	64,7	2 861,5	83,8
1998	10 091,8	108,5	1 349,7	73,7	1 529,9	86,2	22 502,8	94,4	2 051,0	64,0	2 857,6	83,7
1999	10 043,2	108,0	1 341,8	73,3	1 522,0	85,7	22 458,0	94,2	2 046,5	63,9	2 849,9	83,4
2000	10 043,2	108,0	1 341,8	73,3	1 522,0	85,7	22 435,2	94,1	2 041,1	63,7	2 844,0	83,3
2001 ^{HUN,RO}	10 174,8	109,4	1 373,2	75,0	1 559,0	87,8	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	10 142,4	109,2	1 367,1	74,5	1 554,2	87,6	21 681,0	90,9	1 958,6	61,1	2 740,1	80,2
2003	10 116,7	108,7	1 360,2	74,2	1 547,0	87,3	21 733,6	91,2	1 946,6	60,8	2 744,9	80,4

^{HUN} Népszámlálás adatai, Magyarország.

^{RO} Népszámlálás adatai, Románia.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Nemzeti Statisztikai Intézet (Románia).

Magyarország egészéhez hasonlóan az Észak- és a Dél-alföldi régió is nemzetiségi szempontból gyakorlatilag homogénnek tekinthető. A nemzetiségi összetétel szempontjából problémát okoz a cigányság besorolása, mivel a cigányság mint etnikai csoport nem egységes, létszámukról csak becült adatok léteznek, illetve többségük magyarnak vallja magát. Mindkét határ menti magyar régióban területileg meglehetősen elszórva a legnagyobb számban szlovák, román és német nemzetiségűek élnek (6. ábra). A Magyarországon élő románság lélekszáma 15–25 ezer főre tehető, ennek kb. 60–75%-a él a határ mentén, elsősorban Békés és Hajdú-Bihar megyében, másik nagyobb csoportja pedig Budapesten. A Békés megyében fekvő Méhkerék az egyetlen település Magyarországon, ahol román többséget (80,7%) mutattak ki a népszámlálási adatok. A magyarországi román lakosság széleskörű kulturális autonómiával rendelkezik (kisebbségi önkormányzatok, anyanyelvű újság és televíziós műsor, kulturális szervezetek, alap és középfokú oktatás), legfontosabb szervezetük a *Magyarországi Románok Kulturális Szövetsége*, de fontos szerepet játszanak az etnikai identitás megőrzésében a román ortodox és görög-katolikus egyházak. A határregióban 19 román ortodox és három román görög katolikus parókia és egy román ortodox püspökség működik.

4. táblázat

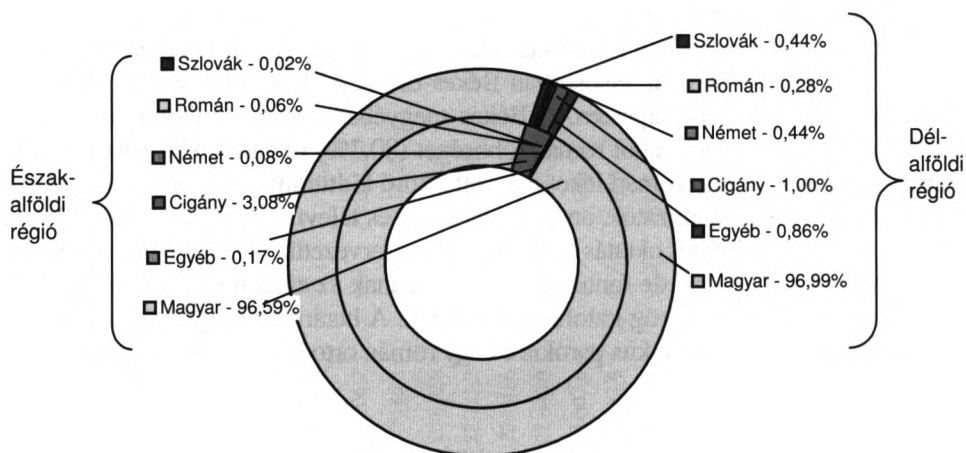
Természetes szaporodás 1 000 lakosra, 1988–2003
(*Natural increase per 1,000 inhabitants, 1988–2003*)

Év	Természetes szaporodás (%)					
	Magyarország	Észak-alföldi régió	Dél-alföldi régió	Románia	Nord-Vest	Vest
1988	-1,5	-2,48	1,24	5,5	n.a.	n.a.
1989	-2,1	-2,59	0,61	5,3	n.a.	n.a.
1990	-1,9	-3,03	1,08	3,0	3,13	0,09
1991	-1,7	-2,32	0,82	1,0	1,33	-1,19
1992	-2,6	-3,56	-0,12	-0,2	-0,33	-2,57
1993	-3,2	-3,91	-0,89	-0,6	-1,11	-2,71
1994	-3,0	-3,78	-0,69	-0,8	-1,09	-2,91
1995	-3,3	-4,37	-0,48	-1,6	-1,65	-3,57
1996	-3,7	-4,69	-1,00	-2,5	-2,09	-4,16
1997	-3,8	-5,14	-1,16	-1,9	-2,06	-3,50
1998	-4,3	-5,73	-1,89	-1,5	-1,57	-3,27
1999	-4,8	-6,05	-2,52	-1,4	-1,65	-3,24
2000	-3,8	-5,00	-1,78	-0,9	-1,30	-2,90
2001	-3,5	-4,51	-1,71	n.a.	n.a.	n.a.
2002	-3,5	-4,60	-1,98	-2,7	-2,80	-4,00
2003	-4,1	-5,38	-2,69	-2,5	-4,00	-2,40

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Nemzeti Statisztikai Intézet (Románia).

6. ábra

Az Észak-alföldi és a Dél-alföldi régió lakosságának etnikai összetétele, 2001
(Ethnic composition of population in North and South Great Plain, 2001)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

Romániában mind 1992-ben, mind 2001-ben az államalkotó nemzet aránya az össznépeségből közel 90% volt. A legjelentősebb etnikai kisebbség a magyarság, melynek aránya 7,1%-ról 6,6%-ra, vagyis 1 millió 620 ezer főről 1 millió 480 ezer főre csökkent. A nehezen besorolható cigányságot leszámítva a magyar mellett nincs olyan nemzeti kisebbség Romániában, amelyek aránya elérné az egy százalékot. A romániai magyar lakosság területi elhelyezkedésének egyik sajátossága, hogy csak részben tömörül a magyar–román határ közelében. A legnagyobb összefüggő etnikai tömböt az ország belsejében, Székelyföldön találjuk. További nagyobb összefüggő magyarlakta terület a román–magyar határszakasz északi részén található, a déli határszakaszon ezzel szemben a magyar lakosság ma már csak mozaikszerűen helyezkedik el (7. ábra).

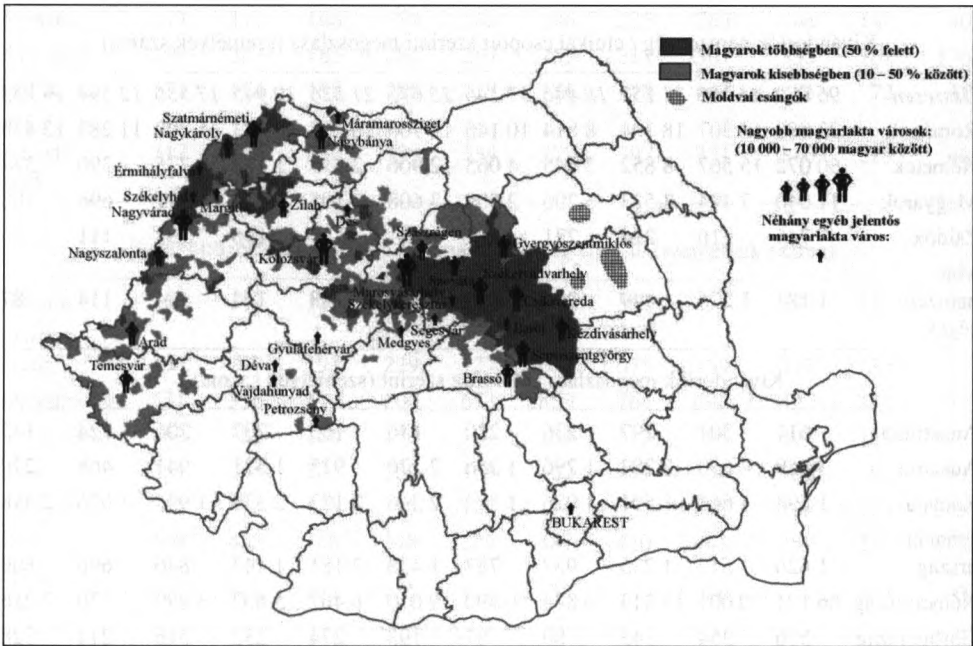
A Romániában élő magyarság etnikai identitásának megőrzésében fontos szerepet játszanak a civil szervezetek, amelyek száma a diktatúra bukását követően kezdett gyorsan emelkedni: 2002-ben már 1 500 magyar civil szervezetet tartottak nyilván Romániában, ezek elsősorban az oktatás és művelődés, a honismeret-turisztika területén tevékenykednek, de jelentős a gazdasági jellegű egyesületek száma is.

A vándorlási folyamatok tekintetében a magyarországi határ régiókat már évtizedek óta vándorlási veszteség jellemzi, ennek döntő többsége belső, az ország gazdaságilag fejlettebb területei felé irányuló migráció, a külföldre költözők száma elhanyagolható. A román határ menti magyar régiókban valamilyen jogcímen ott tartózkodó külföldi

állampolgárok aránya összesen sem éri el az összlakosság egy százalékát, legnagyobb részük bevándorló (38%), illetve hazatelepülő határon túli magyar (23%). Romániából csak országos szintű adatok állnak rendelkezésre, ezek alapján elmondható, hogy a nemzetközi migrációban 1990-től az államalkotó nemzet mellett leginkább a magyar és a német kisebbség vett részt. A vándorlás célterületeit tekintve egy évtized alatt jelentős változás ment végbe, az 1990-es évek elején a politikai-etnikai okokból bekövetkező elvándorlást felváltotta a gazdasági indíttatású migráció (5, 6. táblázat).

7. ábra

Magyar nemzetiségű népesség Romániában, 2001
(Hungarians in Romania, 2001)

Forrás: Népszámlálás, 2002. Határon Túli Magyarok Hivatala, www.htmh.hu

Magyarországon a népesség fogyásának megfelelően folyamatosan csökken a *népsűrűség* (2001-ben 109,4 fő/km²). A Dél-alföldi és az Észak-alföldi régió jóval ritkábban lakott az országos átlagnál (2001-ben 75, illetve 87,8 fő/km²). Romániában is folyamatosan csökken a népsűrűség, akárcsak a két Magyarországgal határos régióban, amelyek jóval ritkábban lakottak az országos átlagnál. A *városi lakosság aránya* Magyarországon 1994-ig folyamatosan emelkedett, azóta pedig elsősorban az újonnan várossá nyilvánított településeknek köszönhetően kisebb ingadozásokkal növekszik.

Az Észak-alföldi régió kevésbé, a Dél-alföldi régió pedig urbanizáltabb az országos átlagnál, 1988 pedig óta gyakorlatilag mindkét régióban folyamatosan nő a városi lakosság aránya. Romániában kisebb ingadozásokkal 1988–2000 között 5,2%-kal emelkedet a városiak aránya, viszont 1998-tól kismértékű csökkenés tapasztalható. A határ menti régiókban gyakorlatilag stagnál a városiak aránya (7. táblázat).

5. táblázat

A kivándorlók számának nemzetiség és célország szerinti megoszlása Romániában, 1990–2000

(Emigrants by nationality and country of destination in Romania, 1990–2000)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Kivándorlók nemzetiség / etnikai csoport szerinti megoszlása (személyek száma)											
Összesen	96 929	44 160	31 152	18 446	17 146	25 675	21 526	19 945	17 536	12 594	14 753
Románok	23 888	19 307	18 104	8 814	10 146	18 706	16 767	16 883	15 202	11 283	13 438
Németek	60 072	15 567	8 852	5 945	4 065	2 906	2 315	1 273	775	390	374
Magyarok	11 040	7 494	3 523	3 206	2 509	3 608	2 105	1 459	1 217	696	788
Zsidók	745	516	224	221	177	131	191	136	198	111	66
Más nemzetiségek	1 184	1 276	449	260	249	324	148	194	144	114	87
Kivándorlók megoszlása célország szerint (személyek száma)											
Ausztrália	611	301	297	236	220	136	165	207	206	124	143
Ausztria	3 459	4 630	3 282	1 296	1 256	2 276	915	1 551	941	468	270
Kanada	1 894	1 661	1 591	1 926	1 523	2 286	2 123	2 331	1 945	1 626	2 518
Franciaország	1 626	1 512	1 235	937	787	1 438	2 181	1 143	846	696	809
Németország	66 121	20 001	13 813	6 874	6 890	9 010	6 467	5 807	3 899	2 370	2 216
Görögország	576	354	143	80	87	193	274	232	316	214	328
Magyarország	10 635	4 427	4 726	3 647	1 779	2 509	1 485	1 244	1 306	774	881
Izrael	1 227	519	463	324	417	316	418	554	563	326	433
Olaszország	1 130	1 396	528	645	1 580	2 195	1 640	1 706	1 877	1 415	2 142
Svédország	996	381	686	199	176	520	310	468	129	98	90
USA	4 924	5 770	2 100	1 245	1 078	2 292	3 181	2 861	2 868	2 386	2 723
Más országok	3 730	3 208	2 288	1 010	1 363	2 504	2 367	1 841	2 640	2 097	2 200

Forrás: Nemzeti Statisztikai Intézet (Románia).

6. táblázat

Hazaköltözők számának megoszlása nemzetiség és származási ország szerint Romániában, 1990–2000
(Repatriated by nationality and country from where they repatriated in Romania, 1990–2000)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Hazaköltözők nemzetiség / etnikai csoport szerinti megoszlása (személyek száma)											
Összesen	3 095	3 443	3 077	3 257	3 304	5 507	6 265	8 432	11 287	10 467	12 442
Románok	2 139	2 544	2 255	2 296	2 428	4 604	5 332	7 288	10 289	9 823	12 138
Németek	177	116	106	139	146	196	225	268	248	141	40
Magyarok	290	283	185	284	267	259	311	361	355	202	176
Zsidók	172	154	198	200	129	76	0	144	85	72	42
Más nemzeti-ségek	317	346	333	338	334	372	397	371	310	229	46
Hazaköltözők megoszlása a származási ország alapján (személyek száma)											
Ausztria	160	142	121	215	323	569	567	455	198	113	20
Franciaország	164	240	191	229	137	670	1 075	1 159	328	139	111
Németország	531	556	579	606	673	853	764	692	422	273	242
Görögország	162	182	106	150	101	256	117	396	394	235	178
Izrael	264	254	273	259	165	162	211	151	300	83	61
Moldávia	18	12	128	195	122	1 171	1 752	4 092	8 109	8 359	10 365
USA	409	433	448	348	329	487	420	441	259	255	172
Más országok	1 387	1 624	1 231	1 255	1 454	1 339	1 359	1 046	1 277	1 010	1 293

Forrás: Nemzeti Statisztikai Intézet (Románia).

Az 1989–90-ben lezajlott társadalmi-politikai változások megítélésének egyik legkritikusabb pontja a kelet-európai társadalmakban a *bűnesetek számának növekedése*. Minden országban érzékenyen érintette a lakosságot, hogy a korábbi viszonylagos biztonság után hozzá kellett szokniuk a bűncselekmények viszonylag magas számához. A magyar és a román határvidéket összevetve azt tapasztalhatjuk, hogy mindkét oldalon megindult a növekedés, ám míg Magyarországon egy viszonylag magas színtről mérsékeltebb ütemben nőtt közel kétszeresére a bűnesetek száma, Romániában rendkívül alacsony színtről (ami a diktatúra egyik „mellékter-

mékének” is tekinthető) rövid idő alatt közel ötszörösére nőtt az ismertté vált bűnesetek száma.

7. táblázat

*A városi és vidéki lakosság aránya, 1988–2003
(Population by area, 1988–2003)*

Év	A városi és vidéki lakosság részaránya (az összes %-ában)											
	Magyarország		Észak-alföldi régió		Dél-alföldi régió		Románia		Nord-Vest		Vest	
	városi	vidéki	városi	vidéki	városi	vidéki	városi	vidéki	városi	vidéki	városi	vidéki
1988	59,4	40,6	56,1	43,9	49,4	50,6	51,9	48,1	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1989	61,9	38,1	61,5	38,5	54,8	45,2	53,2	46,8	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1990	62,0	38,0	61,6	38,4	55,1	44,9	54,3	45,7	51,6	48,4	62,7	37,3
1991	62,3	37,7	61,8	38,2	55,9	44,1	54,1	45,9	51,6	48,4	62,4	37,6
1992	62,7	37,3	62,1	37,9	58,3	41,7	54,3	45,7	51,6	48,4	61,6	38,4
1993	63,2	36,8	62,2	37,8	60,0	40,0	54,5	45,5	51,9	48,1	61,8	38,2
1994	62,8	37,2	64,3	35,7	60,0	40,0	54,7	45,3	52,2	47,8	61,9	38,1
1995	62,6	37,4	64,2	35,8	60,0	40,0	54,9	45,1	52,5	47,5	62,6	37,4
1996	63,6	36,4	64,6	35,4	60,0	40,0	54,9	45,1	52,6	47,4	62,5	37,5
1997	62,9	37,1	65,0	35,0	60,2	39,8	55,0	45,0	52,7	47,3	62,6	37,4
1998	63,5	36,5	65,6	34,4	61,0	39,0	54,9	45,1	52,7	47,3	62,2	37,8
1999	63,3	36,7	65,6	34,4	60,9	39,1	54,8	45,2	52,7	47,3	62,3	37,7
2000	63,6	35,4	65,6	34,4	61,0	39,0	54,6	45,4	52,6	47,4	62,2	37,8
2001	64,1	35,9	66,8	33,2	61,9	38,1	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2002	65,0	35,0	67,7	33,3	62,9	37,1	53,3	46,7	51,1	48,9	61,7	38,3
2003	64,8	35,2	67,8	32,2	62,7	37,3	53,4	46,6	51,2	48,8	61,7	38,3

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Nemzeti Statisztikai Intézet (Románia).

A statisztikai adatgyűjtés és az oktatási rendszer különbségei (eltérő képzési idő és különböző képzési formák) miatt a népesség *iskolai végzettsége* csak nehezen összevethető. Általánosságban elmondható, hogy országosan és a határ menti régiókban is a megfelelő korú népesség több mint 90%-a legalább alapfokú képzettséggel rendelkezik és mindkét országban dinamikusan emelkedik a közép és felsőfokú végzettséggel rendelkezők részaránya. A magyar–román határ régióban a közép- és felsőfokú oktatási intézményrendszer kiépítettsége megfelelő, számos nagy hagyományokkal rendelkező intézmény található itt, viszont elsősorban Romániá-

ban az intézmények felszereltsége és a képzés irányai nem minden esetben felelnek meg az elvárásoknak.

A *társadalmi-kulturális szolgáltatások* igénybevételének feltételei az 1990-es években a határ menti régiókban sokat változtak. A gazdasági átalakulás hátrányos folyamatai következtében egyrészt a lakosság jövedelmének csak kisebb hányadát tudta kulturális célokra fordítani, másrészt a társadalmi-kulturális szolgáltatást nyújtó intézmények is anyagi gondokkal küszködnek (az intézmények állaga leromlott, műszaki-technikai színvonaluk elavult, illetve egy részüket bezárták). Emellett az otthoni szórakozás lehetőségeinek bővülése (televízió, házimozis, Internet) is fokozza a kulturális intézmények kihasználtságának csökkenését. Mindezek következtében mindkét országban visszaesett az intézmények látogatottsága.

8. táblázat

Kórházi ágyak száma 10 000 lakosra számítva, 1990–2003
(Hospital beds per 10,000 inhabitants, 1990–2003)

Év	Kórházi ágyak száma 10 000 lakosra vetítve					
	Magyarország	Észak-alföldi régió	Dél-alföldi régió	Románia	Nord-Vest	Vest
1990	98,5	86,4	81,7	89,2	95,9	106,0
1991	100,7	86,1	81,1	89,2	96,0	107,0
1992	98,7	83,8	79,9	78,5	83,3	97,0
1993	97,7	84,5	79,5	78,7	83,5	96,6
1994	96,1	83,9	79,9	76,9	81,8	93,7
1995	90,7	83,0	74,2	76,7	82,7	94,8
1996	89,9	81,5	74,4	75,6	82,1	96,0
1997	82,4	75,0	73,0	73,8	81,3	94,1
1998	83,0	76,0	73,0	73,1	81,5	92,5
1999	84,0	76,0	75,0	73,1	81,2	92,5
2000	83,0	76,0	74,0	74,4	82,5	89,1
2001	79,1	71,8	74,3	n.a.	n.a.	n.a.
2002	79,2	72,3	71,8	75,0	84,4	82,7
2003	78,9	71,8	72,3	65,7	72,2	73,1

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Nemzeti Statisztikai Intézet (Románia).

Talán az *egészségügyi ellátás* az a terület, ahol a legjelentősebb különbségek mutatkoznak a romániai, illetve a magyarországi viszonyok között a vizsgálódás társadalmi dimenzióját tekintve. A 10 000 lakosra jutó kórházi ágyak, illetve egy háziorvosra jutó lakosok számát vizsgálva 1990-et követően összességében mindkét ország határ menti

régiókban csökkenés jellemző, de a romániai határrégiókban jóval magasabbak az értékek, mint Magyarországon (8. táblázat). Mindez arra vezethető vissza, hogy Romániában még várat magára az egészségügy racionalizálása (mintegy a szocializmusból örökölt paternalista ellátórendszer hatásaként), a jobb mennyiségi mutatók mögött igen jelentős minőségi elmaradások vannak.

2. A magyar–ukrán határtérség

2.1. Történeti-földrajzi dimenziók

A mai magyar–ukrán határ mentén elterülő régiók korábban évszázadokon át szerves egységet alkottak a történelmi Magyarország részeként. Az első világháborúból vesztesként kikerülő Osztrák–Magyar Monarchia 1918–1919-ben részeire hullott szét és teret nyertek a már korábban megszületett nemzetiségi mozgalmak. Magyarország összes határát lényegében az 1920. június 4-én a Franciaországban, a Versailles-környéki Trianonban aláírt békeszerződés határozta meg. A határok megvonásánál a térségben nem vették figyelembe az etnikai, gazdasági, vonzáskörzeti szempontokat, hanem az infrastruktúra, ezen belül pedig elsősorban a vásárváros vonalon futó külső vasútforgalmi sáv volt a határok kijelölésének legfontosabb szempontja. Ennek következtében jelentős létszámú magyar kisebbség rekedt Kárpátalján, a háború után kialakult ellenséges szomszédi viszony pedig lehetetlenné tette a különböző szintű kapcsolatokat az elszakított városok (Ungvár, Beregszász, Munkács) és Magyarországon maradt, központjukat veszített vonzáskörzeteik között. Az újonnan megvonott államhatár két oldalára került, a történelmi Magyarországon belül társadalmi-gazdasági szempontból mindig is perifériának számító területek ezáltal még nehezebb helyzetbe kerültek, a „periféria perifériájára” sodródtak.

Bár a régióhatárok a vizsgált térségben megvonása óta nem módosultak számottevően, a Magyarországtól elszakított, jelenleg Ukrajnához tartozó területek azóta igen sok változást éltek meg. A határváltozások következtében a Kárpátalján élő lakosok öt állam polgárai voltak a XX. század folyamán anélkül, hogy kimozdultak volna a szülőföldjükéről. Egy gyakran mesélt anekdota szerint amikor egy kárpátaljai bácsit faggattak arról, hogy élete során hány helyen járt már, akkor azt a választ adta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában, Csehszlovákiában, a Magyar Királyságban, a Szovjetunióban és Ukrajnában. Arra a megállapításra, hogy nagy világlátó volt azt felelte, hogy ki sem mozdult a falujából.

A magyar–ukrán határtérség ukrán oldalán elterülő Kárpátalja megye Ukrajna délnyugati részében fekszik, területén (12 800 km²) húzódnak az Erdős Kárpátok (újabbkori terminológiával: Ukrán Kárpátok) déli lejtői és a lábuknál kezdődő Alföld. Kárpátalja északkeleten a Lemberg (Lvov) és Ivano-Frankovszk megyével,

délen Romániával és Magyarországgal, nyugaton Szlovákiával és Lengyelországgal határos. Kárpátalja közigazgatási egység hivatalos neve Kárpátontúli terület (Zakarpatszkaja oblaszty), amely 13 járásra tagolódik. Kárpátalját nem tekinthető önálló földrajzi képződménynek. Magát az elnevezést az 1930-as évek végétől kezdik használni, addig a vidéket a Felvidék keleti részeként, Ruszinszko, vagy Podkarpatszka Rusz néven emlegették. A mai értelemben vett Kárpátaljáról, mint összefüggő területről csak 1944 lehet beszélni, amikor a szovjet megszállás következtében Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékből kimetszettek egy majdnem 13 ezer négyzetkilométernyi részt és elnevezték Zakarpatszka Ukrajnának, egy évre rá pedig Kárpátontúli területnek. Igaz, nagyjából ugyanez a terület, mint külön földrajzi egység, az első világháború után Podkarpatszka Rusz néven Csehszlovákiához is tartozott a trianoni békeszerződés értelmében.

8. ábra

*A magyar–ukrán határtérség
(The Hungarian–Ukrainan border region)*

Forrás: Saját szerkesztés. MTA RKK Debreceni Osztály.

A trianoni határmegvonás természetesen a magyar oldalon sem hagyta érintetlenül a közigazgatási rendszert, mivel a szomszédos országokhoz került vármegyék Magyarországon maradt csonkjai önmagukban életképtelennek bizonyultak. A két világháború közötti meglehetősen kaotikus átmeneti állapot után 1949/50-ben került sor a megmaradt csonka vármegyék összevonására. Ez a megreformált közigazgatási rendszer gyakorlatilag a mai napig működik, de az Európai Unió elvárásainak megfelelően már megtörtént a *tervezési statisztikai régiók* kialakítása is. Az Ukrajnával szomszédos *Észak-alföldi régió* (NUTS 2) három megyéből áll: *Hajdú-Bihar*, *Jász-Nagykun-Szolnok* és *Szabolcs-Szatmár-Bereg*. Az Észak-alföldi régió területe és népessége nagyságrendileg azonos a szomszédos Kárpátaljával, bár nem azonos közigazgatási szintet képviselnek (8. ábra).

Két szomszédos ország határon átnyúló kapcsolataiban meghatározó szerepe van a *határok átjárhatóságának*. Lényeges, hogy a határ *összekötő (híd)*, vagy *elválasztó (fal)* funkciója érvényesül-e. A magyar–ukrán (korábban magyar–csehszlovák, illetve magyar–szovjet) határszakasz 1920-as fennállása óta mindvégig a leginkább elzártak közé tartozott. Magyarország első világháború utáni feldarabolását követően meglehetősen ellenséges volt a viszony az utódállamok között, így az elválasztó „fal szerep” dominált. Majd 1944-től a határszakasz a Szovjetunió nyugati kapuja volt, ahol kényszerben ügyeltek arra, hogy a nyugati kultúra egy kis darabkája se szívároghasson be ezen a kapun. A szocializmus időszakában épült ki a határ túloldalán a máig álló – igaz már nem használt – műszaki jelzőrendszer. Az 1980-as 1990-es évek fordulóján egyszerűsödött a határátlépés, de Magyarország közelgő Európai Uniói tagsága és vele együtt életbe lépő schengeni határnormák máris új problémát vetnek fel. Egyvalami azonban bizonyosnak látszik: az ukrán–magyar határszakasz hosszú ideig az Európai Unió külső, szigorúan őrzött határa lesz, amely korlátozólag hathat a mindennapi határon átnyúló kapcsolatokra.

2.2. Jogi dimenziók

Az 1920. évi trianoni békeszerződés (II. rész, 27. §) rögzítette Magyarország új határait. Ekkor még a ma Ukrajnához tartozó Kárpátalja Csehszlovákiához került, majd a terület 1939-től ismét Magyarország része lett. A második világháború lezárásaként az új államhatárok vonalát Magyarország, valamint a Szövetséges és Társult Hatalmak között Párizsban, 1947. február hó 10-én aláírt Békeszerződésben állapították meg, amelyet kiegészítettek a Magyar Köztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között 1949-ben aláírt különböző redemarkációs okmányok, majd az 1962-es, az államhatár rendjéről szóló törvényerejű rendelet.

Az 1980-as évek végén Kelet-Közép-Európában a politikai enyhülés, a Szovjetunió befolyásának csökkenése, majd felbomlása nagy hatással volt a határookra és a határforgalomra is. A független államiságát 1991-ben megszerző Ukrajnát Ma-

gyarország az elsők között ismerte el – még a Szovjetunió felbomlása előtt – de még ezt megelőzőleg megkezdte vele a jószomszédi, bizalmi viszony kiépítését, s megtörtént a diplomáciai kapcsolatok felvétele (1991. december 3.) is. A kijevi magyar konzulátus egyidejűleg nagykövetséggé alakult át, 1992. március 26-án pedig megnyílt Ukrajna budapesti nagykövetsége. Az 1991. augusztus 8-án megnyílt ungvári magyar képviselet 1993. június 2-án főkonzulátussá minősítették. A kapcsolatok felvételének egyik első lépéseként 1991. május 31-én Magyarország és Ukrajna külügyminisztere nyilatkozatot írt alá a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról, amit később határegyezmények aláírása követett. Az *ukrán–magyar határszakaszra vonatkozó határszerződések* a következők:

- A Magyar Köztársaság Közlekedési Minisztériuma és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Közlekedésügyi Minisztériuma között Moszkvában, 1947. szeptember hó 15. napján kötött vasúti határforgalmi egyezmény és mellékletei.
- A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya között a Záhony–Csop közötti útszakaszon lévő Tisza folyó feletti közúti híd közös használatáról és fenntartásáról Budapesten, 1963. évi június hó 11. napján kötött egyezmény.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a két ország közötti államhatáron levő határátkelőhelyekről szóló, Budapesten, 1993. február 26-án aláírt megállapodás.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között személyeknek a közös államhatáron történő átadásáról és átvételéről Budapesten, 1993. február 26-án aláírt egyezmény (1995. évi XXIV. törvény).
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a határ menti megyék lakosainak egyszerűsített államhatár átlépéséről szóló, Budapesten, 1993. évi február hónap 26. napján aláírt Megállapodás.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a határvizekkel kapcsolatos vízgazdálkodási kérdésekről Budapesten, 1993. július 28-án aláírt egyezmény [120/1994. (IX. 8.) Kormányrendelet].
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között személyeknek a közös államhatáron történő átadásáról és átvételéről Budapesten, 1993. február 26-án aláírt egyezmény (1995. évi XXIV. törvény) végrehajtása tárgyában a Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között Kijevben, 1994. október 27-én aláírt megállapodás.
- A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a magyar–ukrán államhatár rendjéről, a határkérdésekben való együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról Kijevben 1995. május 19-én aláírt szerződés.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a szervezett bűnözés elleni harcban történő együttműködésről Kijevben, 1995. május 19-én aláírt egyezmény.

- A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a magyar–ukrán államhatár rendjéről, a határkérdésekben való együttműködésről és kölcsön segítségnyújtásról szóló, Kijevben, 1995. május 19-én aláírt Szerződés. Kihirdetve: 1998. évi LV. törvény.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között az államhatáron keresztül megvalósuló vasúti forgalomról szóló, Kijevben, 1995. május 19. napján aláírt Egyezmény Kihirdetve: 176/1996. (XI.29.) Kormányrendelet.
- A Magyar Köztársaság Kormánya és Ukrajna Kormánya között a magyar–ukrán határon lévő közúti Tisza-híd átépítéséről szóló, Budapesten, 1996. január hó 16. napján aláírt Megállapodás. Kihirdetve: 132/1996. (VIII.28.) Kormányrendelet.

A konkrét határszerződések mellett a legfontosabb magyar–ukrán határokat érintő dokumentum az *alapszerződés* (teljes néven: „Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között”), amelyet 1991. december 6-án Kijevben írt alá a két fél, s amelyet az ukrán parlament 1992-ben, Magyarország pedig 1993-ban ratifikált. Ebben többek között rögzítik, hogy a közöttük esetleg felmerülő vitákat kizárólag békés eszközökkel oldják meg, soha, semmilyen körülmények között sem alkalmazzák egymással szemben elsőként fegyveres erőiket, tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs, és nem is lesz területi követelésük. A megállapodás rögzíti továbbá, hogy a felek ösztönözni fogják a határ menti együttműködést valamennyi területen, törekszenek a népeik jószomszédi és baráti alapon való közeledéséhez szükséges feltételek megteremtésére, minden eszközzel elősegítik az állampolgáraik közötti kapcsolatok bővülését mind egyéni alapon, mind pedig az állami, a társadalmi és más szervezetek vonalán. Segítik a társadalmi szervezetek, szakszervezetek, alapítványok, oktatási és kulturális intézmények, tudományos kutatóintézetek és tömegtájékoztatási eszközök közötti kapcsolatok és együttműködés bővüléséhez és az ifjúsági csere intenzívebbé tételéhez szükséges feltételek megteremtését, különös figyelmet szentelnek a kölcsönösen előnyös kétoldalú gazdasági kapcsolatok fejlesztésének.

A fentiekén kívül a két ország kapcsolatát még egy sor állam-, illetve kormányközi egyezmény és megállapodás szabályozza. Egyezmény született többek között a kereskedelmi-gazdasági, műszaki-tudományos, a kulturális, oktatási és tudományos együttműködésről, a Magyar Köztársaság és Ukrajna közötti beruházások elősegítéséről és kölcsönös védelméről, a növény-egészségügyi és növényvédelmi kapcsolatokról, a nemzetközi légi, vasúti és közúti közlekedésről. Létezik még megállapodás az energetikai együttműködésről, a kettős adózás elkerüléséről, a környezetvédelmi és területfejlesztési együttműködésekről, a vámügyekben történő segítségnyújtásról stb. Emellett egy sor magyar–ukrán kormányközi vegyesbizottság felállítására is sor került, amelyek az egyes szakterületeken koordinálják a kétoldalú együttműködéseket, előkészítik és felülvizsgálják a kétoldalú egyezményeket. Létezik például kereskedelmi-gazdasági és műszaki-tudományos, környezetvédelmi és területfejlesztési együttműködési, kisebbségi vegyesbizottság.

Ugyan nem kétoldalú egyezmény, de mindenképpen meg kell említeni a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvényt, közismert nevén a Státusztörvényt, amely a határon túli magyarok számára speciális kedvezményeket (egészségügyi, utazási, munkavállalási stb.) biztosít.

Ukrajnában és Magyarországon az EU-s csatlakozással kapcsolatos tárgyalások igen eltérő szinten állnak, ebből következően a közösségi jog átvételének mértéke is különböző. Magyarországon a jogharmonizáció gyakorlatilag teljes, a strukturális alapok forrásainak fogadását biztosító intézményhálózat terén vannak még hiányosságok. Magyarország 2003. április 16-án Athénban aláírta az Európai Unióhoz való csatlakozás szerződését, amelynek eredményeként 2004. május 1-én az EU teljes jogú tagjává válik. Ezzel szemben Ukrajnában az euroatlanti integráció terén még csak a kezdeti lépéseknél tartanak, a közösségi jogok átvételéről gyakorlatilag még nem beszélhetünk. Az ukrán kormányzat célja, hogy az ország a minél hamarabb csatlakozzon az Európai Unióhoz, de a felkészülés még csak a kezdeteknél tart, ennek egyik első állomásaként Ukrajna 2003-ban a WTO tagja kíván lenni.

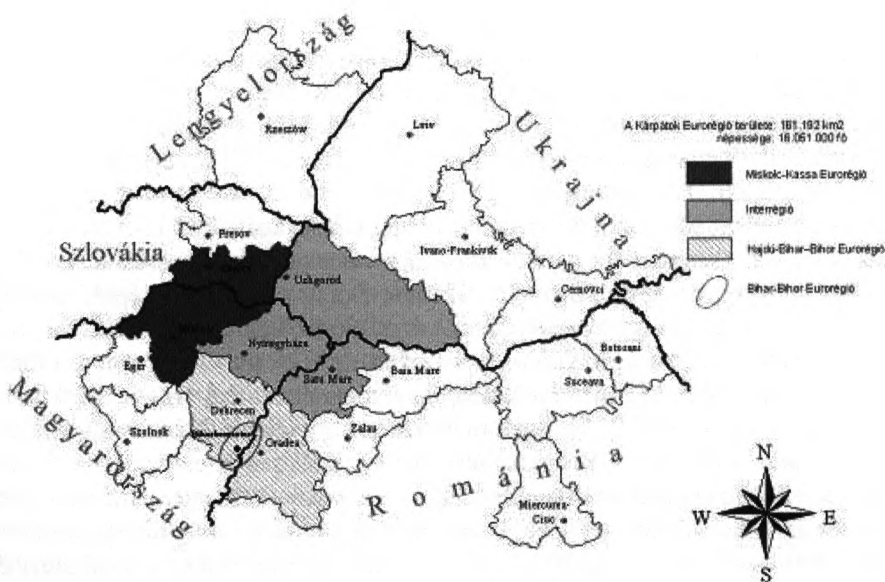
A magyar–ukrán határ mentén egyik oldalon sincsenek speciális közigazgatási területek, mindkét oldalon a határ menti térség gazdaságának fejlesztése és a beruházások ösztönzése érdekében létrehoztak különleges gazdasági övezeteket. Magyar oldalon 1996-ban jött létre a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 50 települését magába foglaló *Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet*, ukrán oldalon pedig 2001 májusától lépett hatályba a *Kárpátalja Különleges Gazdasági Övezetről* szóló ukrán törvény, amely 30 éves időszakra biztosít különleges adókedvezményeket a befektetőknek (összterülete 737,9 hektár, ebből Munkácsra és környékére 212 hektár, Ungvár és Csap térségére több mint 500 hektár jut). Az övezetekben letelepedő vállalkozások különféle adókedvezményekben, állami támogatásokban és kedvezményes hitelekben részesülhetnek. A két szervezet között mindennapos, jól működő kapcsolat van.

Az 1990-es években Kelet-Közép-Európában is megalakultak az első *eurorégiók*, amelyek a korábbi elzárt határ menti térségekben a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztését tűzték ki célul. Az ukrán–magyar határszakaszon jelenleg egy ilyen szervezet érdekelt, a Kárpátok Eurorégió, amely létrehozásáról szóló egyezményt Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és Ukrajna határ menti régióinak képviselői Debrecenben, 1993. február 14-én írták alá, amit Magyarország, Lengyelország és Ukrajna külügyminiszterei egyidejűleg Közös Nyilatkozat aláírásával szentesítették. Az eurorégió sajátossága, hogy megalakulása politikailag befolyásolt volt, gyakorlatilag „felülről” hozták létre. Később a szervezetbe romániai megyék is beléptek. Így jött létre az első tisztán kelet-európai eurorégiós kezdeményezés, hiszen tagjai sorában csak „posztkommunista” országok határ menti régiói vesznek részt. A résztvevő tagországok eltérő gazdasági-társadalmi fejlettsége, politikai berendezettsége, valamint törvényi szabályozásuk és közigazgatási rendszerük különbözősége, illetve hatalmas méretei (a szervezet megalakulása óta folyamatosan bővült, területe meghaladja a 161 négyzetkilométer, népessége pedig a 16 millió főt) folytán a Kárpátok Eurorégió

működőképessége megkérdőjelezhető. Ebből kifolyólag a szervezeten belül létrejötték kisebb, két-háromoldalú szervezetek, a magyar–ukrán–román hármashatáron például az Interregio (9. ábra).

9. ábra

*A Kárpátok Eurorégió és a területén kialakult euroregionális szervezetek
(The Carpathian Euroregion with its existing euroregion-type interregional organisations)*

Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály.

Magyarország és Ukrajna esetében a vízumszabályozás azonos. Magyar állampolgár 30 napra vízummentesen, meghívó levél, vagy turista voucher birtokában, érvényes menettérti jeggyel, megfelelő anyagi fedezettel, vagy hivatalos célú beutazásnál a kiküldő szerv által kiállított ún. kiküldetési rendelvénnyel és a fogadó szerv meghívó levele felmutatásával utazhat be Ukrajnába. Az útlevél érvényességének legalább fél évesnek kell lennie. A Magyarországra utazó ukrán állampolgárokra is ugyanezek a szabályok vonatkoznak. Magyarországra 2004. május 1-től az Európai Unió teljes jogú tagjává válik és a schengeni határőrizeti normák vonatkoznak rá. Ebből kifolyólag az Ukrajnával szemben fennálló vízummentesség megszűnik, előreláthatólag 2003 novemberétől az ukrán állampolgárok már csak vízummal léphetnek be Magyarország területére.

2.3. Politikai dimenziók

A XX. század végén a Kelet-Közép-Európa valamennyi országát érintő *gazdasági-politikai rendszerváltás* során a szocialista államberendezkedésre jellemző egypártrendszer ismét fölváltotta a parlamentáris demokrácia. Mind Ukrajnában, mind pedig Magyarországon új alapokon szerveződött meg tehát a politikai irányítási rendszer, és az euroatlanti integrációs folyamat részeként fokozatosan átalakul a közigazgatási rendszer, illetve az egyes szintek szerepe a hatalmi hierarchián belül.

Az egykori teljesen központosított, „felülről vezérelt” irányítás helyébe *Magyarországon a decentralizációra* való törekvés lépett, és a korábbinál jóval nagyobb szerephez jutott a helyi öngazgatás, elsősorban a települési önkormányzatok. Ukrajnában is elindult ez a folyamat, de még mindig erősen centralizált a közigazgatás, s a társadalmi-gazdasági átalakulás is lassan halad. Az önkormányzatokat érintő törvényeket, rendelkezéseket Ukrajnában többször változtatták, módosították, 1995 júliusában központosították a megyei, helyi közigazgatást, amivel tulajdonképpen átruházták a helyi önkormányzatok jogait az állami közigazgatásra.

A határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése mindkét régióban fontos cél, de a *közigazgatási szintek eltérő hierarchiája* és önállósága nehezíti ezt. Míg Magyarországon a települési önkormányzatok széleskörű öngazgatási jogokkal rendelkeznek, addig Ukrajnában ezek csak igen kis önállósággal bírnak. Ukrajnában létezik a *járás közigazgatási szint* (Kárpátalján 13 járás van), a Magyarországon pedig létrehozták az Unió területi statisztikai tervezési rendszer NUTS 4-es szintjének megfelelő *kistérségeket*, amelyek azonban nem rendelkeznek közigazgatási funkcióval. Emellett mindkét országban léteznek *önszerveződő kistérségek* (Kárpátalján még csak most vannak kialakulóban), amelyek határai viszont nem esnek egybe a statisztikai kistérségek, illetve a járások határaival. Mindkét országban funkcionálnak a *NUTS 3-as szintnek megfelelő megyék*, de míg Ukrajnában ezek a legmagasabb közigazgatási szintek, addig Magyarországon már megalakultak a megyékből álló NUTS 2-es *régiók*.

Ukrajna 1991. augusztus 24. óta független állam, *államformája köztársaság*. Az alkotmány megfogalmazása szerint elnöki–parlamentari köztársaság, a gyakorlatban azonban sokkal inkább elnöki köztársaság. A végrehajtó hatalom élén a Miniszteri Kabinet áll, az igazságszolgáltatás legfelső szerve a Legfelső Bíróság; Alkotmánybíróság. Az államfőt öt évre választják, az ország jelenlegi elnökét, Leonyid Kucsmát 1999 novemberében választották meg másodszor erre a tisztségre. Parlamentje (Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa) egykamarás, négyszázötven képviselő alkotja. Négy évre választják őket, 225 képviselőt pártlistán, 225-öt pedig egyéni választókerületben. Pártlistát kizárólag a választások előtt több mint egy évvel bejegyzett pártok, illetve azok választási szövetségei állíthatnak, társadalmi szervezetek nem. Ukrajnában kizárólag országos pártlista van, amelyen maximum 225 név szerepelhet. Egy jelölt vagy csak egyéni választókerületben, vagy csak pártlistán indulhat. A parlamenti választás egyfordulós, a szavazás érvényessége nincs részvételi küszöbhez kötve, a je-

lölteket egyszerű többséggel választják meg. Amennyiben két első jelölt kap egyenlő számú szavazatot, a szavazást megismétlik.

Az 1998-as parlamenti választások alkalmával a legtöbb mandátumot az Ukrán Kommunista Párt (123) szerezte, őket követte a nacionalista RUH (Ukrajnai Népi Mozgalom, 46 mandátum), az Ukrán Szocialista Párt – Ukrán Parasztpárt (34), Népi Demokrata Párt (28), valamint 114 független és 105 egyéb párt színeit képviselő jelölt. A legutóbbi parlamenti választásokon (2002. március 31.) jelentősen változott a mandátumok megoszlása. A Mi Ukrainánk (a népszerű exkormányfő, Viktor Juscsenko körül csoportosuló tíz párt – köztük a nacionalista Ruh – jobbközép választási tömörülése), és a Az Egységes Ukraináért (élén az elnöki adminisztráció vezetője, Volodimir Litvin) szerezte a legtöbb mandátumot (110, illetve 101), az Ukrán Kommunista Párt viszont jelentősen visszaesett (65 mandátum). A Legfelsőbb Tanácsban Kárpátalját hat egyéni listáról bekerült képviselő prezentálja, közülük 4 független és egy magyar nemzetiségű (Gajdos István) az Ukrajnai Egyesült Szociáldemokrata Párt színeiben.

Magyarországon a 2002. áprilisi választásokon négy olyan párt volt, amelyik elérte a parlamentbe jutáshoz szükséges szavazati arányt (5%), a koalíciót alkotó kormányzó pártok (Magyar Szocialista Párt és a Szabad Demokraták Szövetsége) szerezte meg a mandátumok 51,29%-át, a jelenleg ellenzékét képviselő FIDESZ-MDF választási szövetség pedig a 48,71%-át.

Miután a magyar régiók egyfelől nagyon fiatalok, másrésztől még nem politikai képződmények, illetve nem rendelkeznek önkormányzati funkciókkal, ezért önállóan nem jelennek meg az országos politikai életben, illetve a szupranacionális szintén sem, Ukrajnában pedig a régiós szint létre sem jött. Jól példázza ezt az a tény, hogy a magyar–ukrán határ mentén létrejött eurorégiók (Kárpátok Eurorégió, Interregio) nem regionális, hanem megyei alapon szerveződtek meg. A fentebbiekből egyenesen következik, hogy nem alakultak ki regionalista pártok, és bár a határvidék a múlt században sok nemzetiségi ellentétekre visszavezethető belső és külső konfliktust élt meg, a szeparatizmus egyáltalán nem vált jellemző törekvéssé.

2.4. Gazdasági dimenziók

A magyar és ukrán határ menti térségek adottságainak elemzésekor az egyik legnagyobb problémát az összevethető statisztikai adatok hiánya jelenti. A statisztikai adatgyűjtés eltérő módja mellett az idősoros adatok esetében problémát jelent, hogy Ukrajna csak 1991-ben lett független, a korábbi szovjet adatok pedig nem minden esetben felelnek meg a valóságnak, illetve nem, vagy csak igen nehezen hozzáférhetőek. Ukrajnában pedig sokáig nem voltak hozzáférhető statisztikai kiadványok a kiadás anyagi nehézségei miatt, sőt számos statisztikai adat még most sem nyilvános.

Ukrajna jelenleg még csak tervezi az Európai Unió csatlakozási kérelem beadását, ebből következően nem alakulhatott ki az EUROSTAT-tal kompatibilis nemzeti területi statisztikai tervezési rendszer. Mindkét ország esetében külön nehézséget okoz ráadásul, hogy az elmúlt másfél évtizedben többször változtak az adatgyűjtési és rendszerezési szokások, ezért sok esetben az adatok nem vehetőek össze egymással.

A Szovjetunió széthullása után 1991-ben létrejött az önálló Ukrajna. A térség többi országához hasonlóan a rendszerváltás után az ukrán gazdaság is válságba került, amelyből csak most kezd kilábalni az ország. Az egy főre jutó GDP 1991 és 1999 között több mint 60%-kal esett vissza (vásárlóerő paritáson számolva 5 180 USD-ról 2 200 USD-ra), azóta ismét emelkedőben van, 2001-ben az éves növekedési ráta 9,1%. Magyarország gazdasága is megérezte a rendszerváltás hatását, azonban nem következett be az Ukrajnaihoz hasonló visszaesés. A GDP vásárlóerő paritáson számított értéke 2001-ben az Európai Unió átlagához képest még mindig alacsony, de már elérte a 13 400 USD-t (9. táblázat). Regionális szintű GDP adatok csak Magyarországon állnak rendelkezésre, ezek alapján az Észak-Alföldön mérsékeltén növekszik a vásárlóerő paritáson számított GDP, ezzel együtt a magyar régiók között az utolsó helyen áll.

9. táblázat

Folyó áron számított GDP/fő, USA dollárban, 2001
(GDP per capita at current prices, in US dollars, 2001)

Országok	Folyó árfolyam alapján		Vásárló erő paritáson	
	USD	EU15 = 100	USD	EU15 = 100
EU 15	20 800	100,0	25 500	100,0
Magyarország	5 100	24,5	13 400	52,5
Ukrajna	720	3,5	4 150	16,3

Forrás: www.oecd.org, Ukrajnára vonatkozó adatok: www.worldbank.org.

Mivel Kárpátalja a Szovjetunió nyugati peremén helyezkedett el, sohasem volt az ipari nagyberuházások célpontja, gazdaságának uralkodó termelési ágazata a mezőgazdaság. A megye gazdasága – valamennyi ágát tekintve – alacsony hatásfokú, a műszaki színvonal és a szervezettség elmaradottsága jellemzi. A meglévő városi ipar tönkrement, leépült. Az egy főre jutó termékgyártás a megyében az országos átlag felénél kevesebb. A termelés 1999-ig tartott visszaesése a vállalatok 70,5%-át érintette a megyében, kedvezőtlenül befolyásolta a lakosság reáljövedelmének alakulását. Kárpátalján 2000-ben elkezdődött a gazdaság élénkülése, megállt a mezőgazdasági termelés csökkenése, az ipar 12%-kal, 2001-ben pedig 21%-kal több terméket állított elő, mint egy évvel korábban.

A *külföldi tőkebefektetések* egyre növekednek Ukrajnában is, 2002-ig összesen mintegy 4,4 milliárd USD volt az országban befektetett külföldi tőke nagysága, viszont a külföldi tőkebefektetések egy főre jutó értéke még mindig az egyik legalacsonyabb a térségben. Az USA, mint legnagyobb beruházó, az ukrainai külföldi befektetésekből 1 207,8 millió dollárral részesedik, ami a külföldi beruházások 13,7%-a, majd Ciprus következik 1 115 millió USD-vel (12,7%). Nagy-Britannia 938,6 millió dollárt fektetett be Ukrajnában (10,7%). A külföldi befektetők leginkább az élelmiszer- és feldolgozóipart, a kiskereskedelmet, a pénzügyi szférát preferálták. A régiókat tekintve Kijev a külföldi tőkéből mintegy két milliárd dollárral részesedik, amit a Kijevi régió (462 millió USD), majd a Dnyipropetrovszki régió (484 millió USD) követ 2003. október 31-ig. A külföldi tőke bevonásával működő vállalatok száma 9 161 volt.

A magyar–ukrán külkereskedelmi kapcsolatokat magyar részről az energiaforrások és nyersanyagok nagy mértékű importja miatt negatív egyenleg jellemzi. A környező országok közül a magyarországi befektetők, vállalati társtulajdonosok Kárpátalján az első, Ukrajnában a kilencedik helyen állnak. A Magyarországon bejegyzett vállalkozások eddig mintegy 30 millió USD tőkét investáltak ukrainai vállalkozásokba. Bízató, hogy 2003-ban az előző esztendőhöz viszonyítva 43%-kal nőtt az Ukrajnába irányuló magyar külkereskedelmi szállítások volumene, és hosszú idő után újra több mint félmilliárd USA-dollár fölött alakult az esztendő mérlege. Ukrajnában mintegy 260 magyar–ukrán vegyes vállalat tevékenykedik eredményesen, évente közel háromezer üzleti szerződést kötve. A tőkeszegény ukrán befektetők Magyarországon jóval jelentéktelenebb szerepet játszanak.

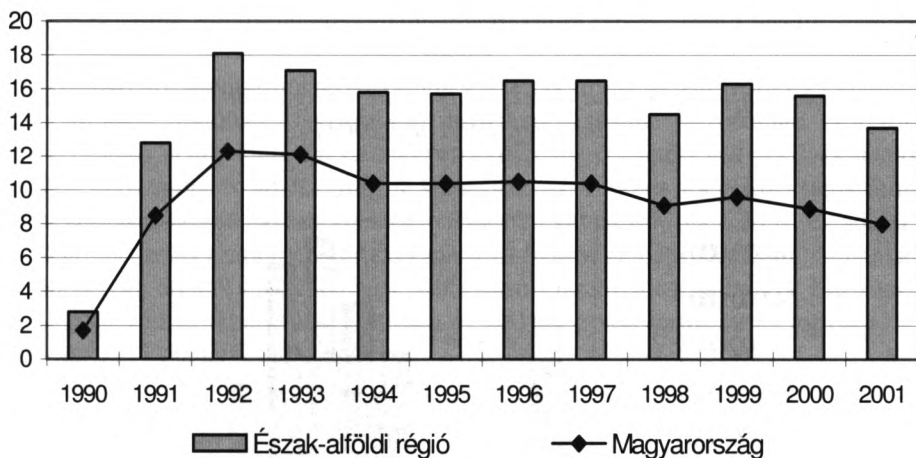
Kárpátalján a 2004 januári adatok szerint a gazdaságba investált külföldi tőke összege 204,3 millió dollár, ami az Ukrajnában befektetett külföldi tőke öt százaléka. A befektetett tőke nagysága alapján Kárpátalja a tizedik helyet foglalja el a régiók sorában, míg az egy főre jutó beruházások nagyságát tekintve a hatodik pozícióban található. Ukrajna függetlenné válása óta Magyarország folyamatosan a legnagyobb külföldi befektetők között volt Kárpátalján. A megye gazdaságába beruházott 25,9 millió dollárnyi tőkével Magyarország jelenleg az ötödik helyen áll a befektetett tőke 10,6%-ával. A legnagyobb befektető az USA az összes befektetés 15,6%-ával, Japán a második 14,1%-kal, amit Németország követ 11,9%-kal. A negyedik helyet közvetlenül Magyarország előtt Ausztria foglalja el (10,8%). A beruházások közül 32 vegyes vállalatként, 62 pedig száz százalékban külföldi tulajdonú cégeként működik. A környező országok közül a magyarországi befektetők, vállalati társtulajdonosok Kárpátalján az első helyen állnak: több mint 110 ukrán–magyar vegyes vállalat működik.

Mindkét határregióban súlyos problémákat okoz a *munkanélküliség*. Az Észak-Alföldön a munkanélküliségi ráta értéke tartósan az országos átlag felett van, és a regisztrált munkanélküliek között magas a képzetlenek, illetve a tartósan munkanélküliek aránya (10. ábra). Kárpátalja munkanélküliségi mutatói szintén a legrosszabbak közé tartoznak Ukrajnában, bár a hivatalos adatok nagyon kedvező képet festenek a munkanélküliségről: ezek szerint 2000-ben 11,6%, 2001-ben 13,9%,

2002-ben 11,9%, 2003 végén pedig 7,0% volt a nyilvántartott állástalanok aránya. Ezek a hivatalos adatok azonban nem tükrözik a munkanélküliek valós számát, mivel csak minden tizedik állástalan fordul a foglalkoztatási központokhoz (a munkanélküliek tényleges arányát tehát minimálisan a tízszeresére becsülhetjük). A szociális gondokat tovább élezi a látens munkanélküliség (kényszerszabadságolás, csökkentett műszakszám, rövidített munkaidő).

10. ábra

Munkanélküliségi ráta, a regisztrált munkanélküliek száma alapján, 1992–2003
(Unemployment rate, based on the number of registered unemployed, 1992–2003)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján szerk.: MTA RKK Debreceni Osztály.

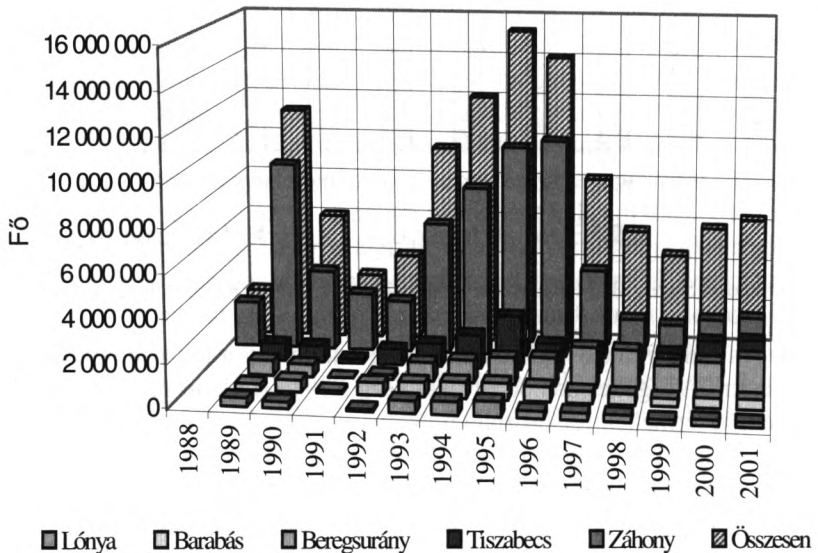
A magyar–ukrán határ mentén általánosan jellemző a határon átnyúló megélhetési kereskedelem. A legelterjedtebb tevékenység az olcsó ukrán üzemanyag, illetve bizonyos jövedéki termékek (elsősorban dohányáru és szeszesital) Magyarországra történő behozatala. Kárpátaljára elsősorban élelmiszereket, illetve műszaki cikkeket visznek Magyarországról. A folyamatban elsősorban a nehéz gazdasági körülmények között élő kárpátaljai lakosok vesznek részt, de a határ magyar oldalán élők is foglalkoznak üzemanyag-turizmussal. Ez a folyamat leginkább a magyar–ukrán határ forgalmi adataiban érhető tetten, amelyeket nagymértékben befolyásol a megélhetési kereskedelem.

A határszakasz átkelőinek személy- és járműforgalma az 1989-es határnyitás óta igen változatosan alakult. A magyar–ukrán határ forgalmának meghatározó láncszeme a záhonyi átkelő, még mai is itt bonyolódik az összforgalom nagy része. Amikor még csak Záhony volt az egyetlen átkelő, például 1998-ban 2 millió 140 ezer fő lépte át a határt. Aztán a politikai enyhülés és az ezzel párhuzamos határnyitás (négy új átkelő: Lónya, Barabás, Beregsurány, Tiszabecs) megtette a hatását: soha nem tapasztalt utazási láz vette

kezdését, az ukrán–magyar határt pedig 11 millió 211 ezer fő lépte át 1989-ben (több mint ötszörös forgalomnövekedés!). Meg kell azonban említeni, hogy az 1989-es személyforgalom egy részét a tranzit utasok tették ki: a kárpátaljaiak elsődleges utazási célja az ekkor ott nagyon népszerű Jugoszlávia volt, valamint igen intenzív (1989-ben több mint egymillió fő!) volt ebben az időszakban az illegális kereskedelemre, a „csencselésre” és pénzváltásra „szakosodott” lengyelek tranzitforgalma is. Ekkor még hivatalos keretek között válhattak be szovjet rubelt is. Az 1989-es forgalomnövekedést egy 1991-ig tartó csökkenés követte: a záhonyi kishatárforgalom megszűnt, a tranzitutazások lecsengése következett be, 1991-ben a kishatárátkelők nem üzemeltek egész évben.

11. ábra

A magyar–ukrán határszakasz határátkelőhelyeinek személyforgalma 1988 és 2001 között
(Personal traffic across the checkpoints of the Hungarian–Ukrainan border between 1988 and 2001)

Forrás: Határőrség Országos Parancsnoksága, 2001 adatai alapján szerk.: MTA RKK Debreceni Osztály.

Az 1990-es évek derekáig egy újabb emelkedési periódus következett, amelynek 1995-ös csúcán több mint 15 millióan lépték át ezt a határszakaszt. Ebben az időszakban a „Z-s turizmus” volt a forgalom fő gerjesztője, miután 1993-tól 1995-ig lehetőség volt a szovjet gyártmányú használt gépkocsik vámmentesen történő

Ukrajnába kivitelére, ezeket pedig Magyarországon „Z” betűjelű ideiglenes rendszámmal látták el. Lehetőség volt továbbá az országból kivitt gépkocsik utáni ÁFA visszaigénylésére is. Az 1996–98-ban életbe lépett ukrán vámtörvények bevezetése óta (élelmiszerek és műszaki cikkek bevitelének korlátozása, magas vámok bevezetése) a forgalom 1999-ig csökkent, majd azóta ismét emelkedik. A *megélhetési kereskedelemmel* foglalkozók árukészletének zöme az újonnan bevezetett szigorú jogszabályok és vámrendelkezések már egyre kevésbé piacképes, a megélhetési kereskedelem legfontosabb, mára gyakorlatilag egyetlen működőképes formája az üzemanyag-turizmus maradt (11. ábra).

2.5. Társadalmi dimenziók

A két szomszédos határ régióban az elmúlt évtizedben a *népesedési trendek* hasonlóak voltak. Mindkét régióban fogyóban van a népesség száma: Kárpátalján 1996-tól, az Észak-Alföldön pedig 1992-től (a magyarországi régió esetében a 2001-es adatok a legutóbbi népszámlálás adatai, míg a korábbiak az 1990-es megelőző népszámlálás továbbvezetett adatai, ez indokolja a nagy különbséget a 2000. és a 2001. év adatai között). A természetes szaporodás értékei mindkét határ régióban jelentősen meghaladják az adott ország átlagát (10. táblázat), különösen igaz ez a megállapítás Kárpátaljára, ahol a vizsgált időszakban csak 1999-ben és 2001-ben volt természetes fogyás (Ukrajnában már 1991 óta tart ez a tendencia).

Az 1980-as évek végétől *elvándorlás* jellemzi mindkét határ régiót. Az Észak-Alföldön mindenekelőtt Magyarország nyugati térségei, illetve Budapest a vándorlás fő iránya, külföldre kevesen költöznek. A legtöbb elvándorlót már hosszú ideje Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adja. Kárpátalján kelet felé mutat a belföldi vándorlás iránya, viszont jelentősebb a külföldre vándorlók száma is. Kárpátalján 2000-ben 2498 fő volt a vándorlási veszteség, amelynek több mint felét (1 259 fő) a külföldre vándorlók tették ki. A kivándorlók legfontosabb célországai Németország (33,9%) és Magyarország (32,4%), valamint az USA (11,1%), Csehország (9,9%) és Izrael (8,9%) voltak.

Az Észak-Alföld nem tartozik Magyarország sűrűn lakott régiói közé, *népsűrűsége* a 2001-es adatok szerint 85 fő/km², amely jelentősen alatta marad az országos átlagnak (109,4 fő/km²). Ezzel szemben Kárpátalja Ukrajnán belül sűrűn lakott térségnek számít, még az utóbbi években bekövetkező népességfogyás ellenére is: Kárpátalja népsűrűsége 98,5 fő/km², Ukrajnáé viszont csak 81 fő/km² volt a 2001-es népszámlálás adatai alapján. A saját országa átlagához képest *mindkét határ régió kevésbé urbanizált*. Az Észak-Alföldön a magyarországi átlaghoz igazodva folyamatosan növekszik a városiak aránya, ezzel szemben Ukrajna megyéi közül Kárpátalján a legkisebb a városi lakosság aránya, sőt ez az érték 1988 óta folyamatosan csökken (11. táblázat). A csökkenés jórészt az 1990-es évek óta tartó gazdasági válság következtében megromlott városi létfeltételekre vezethető vissza.

10. táblázat

Népességszám, népsűrűség és természetes szaporodás, 1998–2003
(Inhabitants number, population density and natural increase, 1998–2003)

Év	Magyarország			Észak-Alföld			Ukrajna			Kárpátalja		
	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrű- ség (fő/km ²)	Termé- szetes sza- porodás (%)	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrű- ség (fő/km ²)	Természetes szaporodás (%)	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrű- ség (fő/km ²)	Természetes szaporodás (%)	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Termé- szetes szaporodás (%)
1988	10 588,6	113,8	-1,5	1 539,8	86,6	1,2	n.a.	n.a.	n.a.	1 237,3	96,7	8,8
1989 ^{UA}	10 374,8	111,5	-2,1	1 547,3	87,0	0,6	n.a.	n.a.	n.a.	1 252,3	97,8	8,0
1990 ^{HUN}	10 354,8	111,3	-1,9	1 547,4	87,0	1,1	51 944,4	86,0	0,5	1 258,1	98,3	7,5
1991	10 337,2	111,1	-1,7	1 547,5	87,0	0,8	52 056,6	86,2	-0,8	1 265,9	98,9	6,4
1992	10 310,2	110,8	-2,6	1 538,6	86,5	-0,1	52 244,1	86,5	-1,9	1 271,6	99,3	5,8
1993	10 276,9	110,5	-3,2	1 534,2	86,3	-0,9	52 114,4	86,3	-3,5	1 281,4	100,1	4,3
1994	10 245,7	110,1	-3,0	1 528,7	86,0	-0,7	51 728,4	85,7	-4,7	1 286,7	100,5	2,9
1995	10 212,3	109,8	-3,3	1 545,4	86,9	-0,5	51 334,1	85,0	-5,8	1 288,1	100,6	1,7
1996	10 174,4	109,4	-3,7	1 542,9	86,8	-1,0	50 893,5	84,3	-6,1	1 288,1	100,6	1,8
1997	10 135,3	108,9	-3,8	1 535,1	86,5	-1,2	50 499,9	83,7	-6,2	1 288,6	100,7	1,4
1998	10 091,8	108,5	-4,3	1 529,9	86,2	-1,9	50 105,6	83,0	-6,0	1 288,2	100,6	1,1
1999	10 043,2	108,0	-4,8	1 522,0	85,7	-2,5	49 710,8	82,3	-7,0	1 287,4	100,6	-0,4
2000	10 043,2	108,0	-3,8	1 522,0	85,7	-1,8	49 291,2	81,6	-7,6	1 284,0	100,3	0,4
2001 ^{HUN, UA}	10 174,8	109,4	-3,5	1 559,0	87,8	-1,7	48 457,1	80,3	-7,6	1 254,6	98,0	-0,6
2002	10 142,4	109,0	-3,5	1 554,2	87,7	-2,0	48 396,5	80,2	-7,6	1 249,9	97,6	-0,7
2003	10 116,7	108,7	-4,1	1 547,0	87,3	-2,7	47 442,1	78,9	-7,5	1 248,3	97,5	-0,1

^{HUN} Népszámlálás adatai, Magyarország.

^{UA} Népszámlálás adatai, Ukrajna.

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal; Ukrán Állami Statisztikai Bizottság.

11. táblázat

A városi lakosság részaránya, 1988–2003
(Urban population as percentage of total, 1988–2003)

Év	Magyarország	Észak-Alföld	Ukrajna	Kárpátalja
1989	61,9	54,8	n.a.	41,1
1990	62,0	55,1	67,5	41,5
1991	62,3	55,9	67,8	41,8
1992	62,7	58,3	67,9	42,1
1993	63,2	60,0	67,9	41,4
1994	62,8	60,0	67,9	41,1
1995	62,6	60,0	67,9	39,8
1996	63,6	60,0	67,8	39,1
1997	62,9	60,2	67,9	39,1
1998	63,5	61,0	67,9	39,0
1999	63,3	60,9	68,0	39,0
2000	63,6	61,0	68,0	39,0
2001	64,1	61,9	67,2	37,0
2002	65,0	62,9	67,2	37,0
2003	64,8	62,7	67,5	37,0

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal; Ukrán Állami Statisztikai Bizottság.

A Magyar Köztársaság területén honos autochton *nemzeti kisebbségek* mindegyikére jellemző az erőteljes szórványhelyzet, a kettős identitás, az előrehaladott asszimiláció és az erős érzelmi-kulturális kötődés Magyarországhoz. Az Észak-Alföld Magyarország egészéhez hasonlóan nemzetiségi szempontból gyakorlatilag homogénnek tekinthető. Ha a cigányságot nem soroljuk a nemzetiségek közé (a cigányság mint etnikai csoport nem egységes, létszámukról csak becslést lehet adni, illetve többségük magyarnak vallja magát), akkor az itt élő nemzetiségek aránya a népszámlálások adatai szerint nem éri el az egy százalékot. Az Észak-alföldi régióban a román nemzetiség a legjelentősebb, noha mindössze három Hajdú-Bihar megyei településen haladja meg arányuk az egy százalékot. Rajtuk kívül igen csekély létszámban élnek még szlovákok, németek és ukránok is. Jelentős viszont a roma etnikumhoz tartozók aránya, de pontos létszámukról nincs megbízható adat. Magyarországon a nemzetiségek széleskörű kulturális autonómiával rendelkeznek, számos helyi és országos érdekképviseleti és kulturális szervezetük van, sőt az Észak-Alföld több településén is kisebbségi önkormányzatuk működik. A nemzeti kisebbségek a médiában is képviseltetik magukat, anyanyelvű újságjaik jelennek meg és a Magyar Televízió rendszeresen sugározza nemzetiségi műsoraikat.

Kárpátalja nemzetiségi összetétele mindig vegyes volt. Népessége az 1910-es népszámlálás adatai szerint 600 ezer fő volt, ekkor a lakosság 59%-a ruszin, 25%-a magyar, 11%-a zsidó, 3%-a német, 1,2%-a pedig román volt. Kisebbségi létszámban éltek itt még csehek, szlovákok és cigányok is, de ezek együttes aránya alig haladta meg az egy százalékot. Az ukránok aránya 1910-ben még elenyészően kicsi volt. A

második világháború után Kárpátalja a Szovjetunió része lett és az új politikai helyzet a népesség nemzetiségi összetételére is rányomta bélyegét. A legszembetűnőbb változás, hogy 1946-ban az ukrán lakosság aránya hirtelen 82,3%-ra nőtt, a magyaroké viszont 8,7%-ra, a zsidóké pedig 3,1%-ra csökkent. Az ukránok magas arányát a bevándorláson kívül leginkább az magyarázza, hogy az 1944-es adatok szerint Kárpátalján 61,2%-ot kitevő ruszin lakosságot az ukránokhoz sorolták. A népszámlálások 1946 óta nem közölnek adatokat a ruszinokról, így mai arányukat szinte lehetetlen megbecsülni. A 2001-es népszámlálás adatai szerint az ukránok mellett Kárpátalja legjelentősebb nemzeti kisebbsége a magyar–ukrán határ mentén tömböt alkotó magyarság, arányuk 12,1% (12. táblázat, 12. ábra). Ukrajna nemzetiségi megoszlása már más képet mutat: az ukránok (77,8%) mellett a legjelentősebb kisebbség az orosz (17,3%), és nincs a 2001-es népszámlálás adatai alapján más olyan etnikum amely aránya eléri az összlakosság 1%-át (13. táblázat).

12. táblázat

Kárpátalja lakosságának etnikai megoszlása, 2001
(*Ethnic composition of Transcarpathia, 2001*)

Etnikai csoport	Népességszám (ezer fő)	az összes %-ában		a 2001. évi érték az 1989. évi %-ában
		2001	1989	
Ukrán	1 010,1	80,5	78,4	103,4
Magyar	151,5	12,1	12,5	97,3
Román	32,1	2,6	2,4	109,0
Orosz	31,0	2,5	4,0	62,7
Cigány	14,0	1,1	1,0	115,4
Szlovák	5,6	0,5	0,6	77,7
Német	3,5	0,3	0,3	103,0
Összes	1 254,6	100,0	100,0	100,7

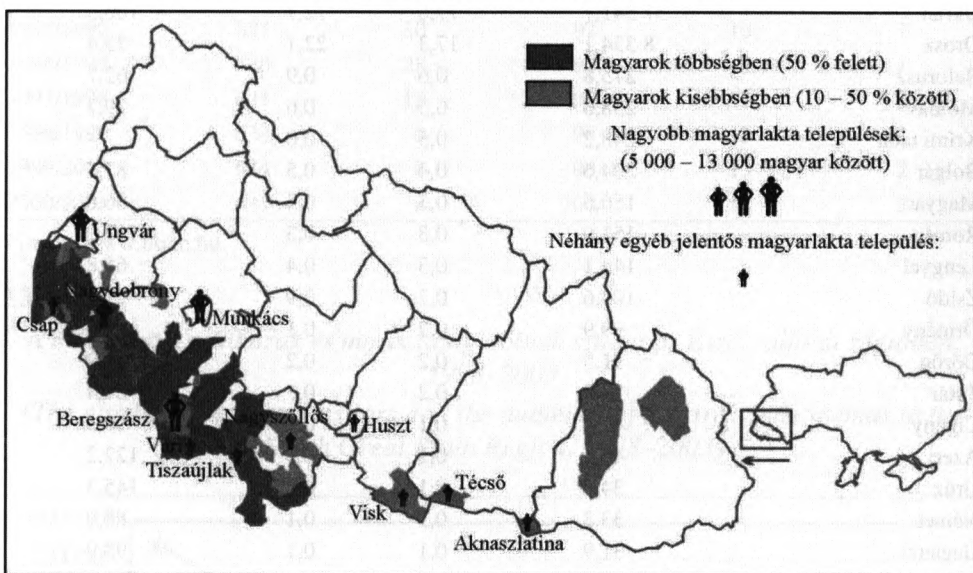
Forrás: Ukrán népszámlálási adatok, 2001.

A független ukrán állam 1991-es megalakulása óta javulás következett be a kárpátaljai kisebbségek helyzetében. Az 1992 júniusában elfogadott *nemzeti kisebbségi törvény* biztosítja az anyanyelv használatát, az anyanyelvi oktatáshoz, a saját kulturális intézményrendszerhez és a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot. A törvény lehetővé teszi a kisebbségi érdekvédelmi szervezetek működését, a nemzeti szimbólumok használatát, az anyanyelvi szabályoknak megfelelő névhasználatot, valamint a határokon átnyúló szabad kapcsolattartást az anyanemzettel, de nem teszi lehetővé a kisebbségek számára területi autonómia létrehozását. Az 1980-as 1990-es évek fordulóján lehetőség nyílt kisebbségi érdekképviseleti szervezetek megalakítására. A Kárpátalján legnagyobb nemzeti kisebbséget alkotó magyarság első, máig legnagyobb érdekképviseleti szervezete az 1989-ben megalakult *Kárpátaljai Magyar*

Kulturális Szövetség (KMKSZ). Emellett még számos egyéb kisebbségi és szakmai szervezet képviseli a magyarokat Ukrajnában (pl. *Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség*, *Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség*, *Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége*, *Kárpátaljai Magyar Pedagógusok Szövetsége* stb.). Kárpátalja számos olyan településén, ahol valamely nemzeti kisebbség alkotja a lakosság többségét anyanyelvi oktatás folyik (14. táblázat), sőt a magyar állam támogatásával önálló felsőoktatási intézmény is működik (Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola).

12. ábra

Magyar nemzetiségű népesség Kárpátalján, 2001
(*Hungarians in Transcarpathia, 2001*)

Forrás: Népszámlálás, 2001. Határon Túli Magyarok Hivatala. www.htmh.hu

Az Ukrajnával szomszédos Észak-Alföldön a *nemzeti kisebbségek nyelveinek* csupán az egymás közötti érintkezésben, a kultúra területén, valamint az anyanemzettel való kapcsolatok ápolásában van szerepük. Kárpátalján a nemzetiségi megoszlásnak megfelelően az ukrán nyelvet (államnyelv) beszélik legtöbben, emellett jelentős a magyar, a román és az orosz nyelvet beszélők száma, de használják még a cigány, a szlovák és a német nyelvet is.

A *bűnözésről* nem álnak rendelkezésre összehasonlítható statisztikai adtok, de általánosságban elmondható, hogy 1988 óta mindkét határ régióban növekedett az ismertté vált bűncselekmények száma, s megszorodtak a határhoz kapcsolódó bűnelkövetések is. Az árucsempészs és a jövedéki termékekkel való visszaélés

mellett egyre inkább teret nyer a szervezet keretek között zajló embercsempészés. A magyar ukrán határon az illegális migráció iránya kelet-nyugati, Ukrajna felől elsősorban kínai, afgán és vietnami állampolgárok próbálnak Magyarországon keresztül Nyugat-Európába jutni.

13. táblázat

Ukrajna etnikai összetétele, 2001
(*Ethnic composition of Ukraine, 2001*)

Etnikai csoport	Népességszám (ezer fő)	az összes %-ában		a 2001. évi érték az 1989. évi %-ában
		2001	1989	
Ukrán	37 541,7	77,8	72,7	100,3
Orosz	8 334,1	17,3	22,1	73,4
Belorusz	275,8	0,6	0,9	62,7
Moldáv	258,6	0,5	0,6	79,7
Krími tatár	248,2	0,5	0,0	–
Bolgár	204,6	0,4	0,5	87,5
Magyar	156,6	0,3	0,4	96,0
Román	151,0	0,3	0,3	112,0
Lengyel	144,1	0,3	0,4	65,8
Zsidó	103,6	0,2	0,9	21,3
Örmény	99,9	0,2	0,1	–
Görög	91,5	0,2	0,2	92,9
Tatár	73,3	0,2	0,2	84,4
Cigány	47,6	0,1	0,1	99,3
Azeri	45,2	0,1	0,0	122,2
Grúz	34,2	0,1	0,0	145,3
Német	33,3	0,1	0,1	88,0
Gagauzi	31,9	0,1	0,1	99,9
Más	177,1	0,4	0,4	83,9

Forrás: Ukrán népszámlálási adatok, 2001.

Mindkét határrégióban adottak a társadalmi-kulturális rekreáció feltételei, azonban az 1990-es évek hátrányos gazdasági folyamatai miatt a lakosság jövedelmének egyre nagyobb hányadát volt kénytelen a megélhetésre fordítani, ebből következően csökkentek kulturális kiadásaik is. Az Észak-Alföldön például jelentősen visszaesett a színház, a mozi és a múzeumlátogatások száma (13. ábra). Mindkét határ menti térségre, de különösen Kárpátaljára igaz, hogy fenntartási és kihasználtsági nehézségek miatt a kulturális létesítmények állaga – főként a vidéki településeken – jelentősen leromlott, illetve több intézmény bezárásra került.

14. táblázat

Kárpátalja iskoláinak megoszlása a tanítás nyelve alapján, 1989–2001
(The distribution of schools in Transcarpathia according to the language of instruction, 1989–2001)

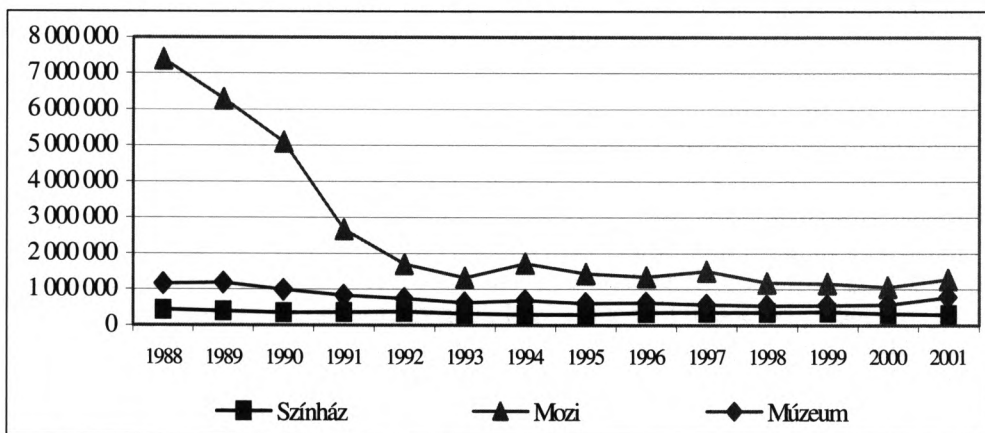
Tanítási év	Ukrán	Orosz	Magyar	Román	Szlovák
1989/1990	594	40	86	13	–
1990/1991	597	39	88	13	–
1991/1992	602	38	88	13	–
1992/1993	618	34	89	13	1
1993/1994	621	32	90	13	1
1994/1995	629	32	94	13	1
1995/1996	631	30	97	13	1
1996/1997	630	28	98	13	1
1997/1998	631	18	98	13	2
1998/1999	634	8	98	13	2
1999/2000	634	8	99	13	2
2000/2001	635	8	100	13	2

Forrás: www.htmh.hu.

13. ábra

A múzeumok, színházak és mozik látogatóinak száma az Észak-alföldi régióban, 1998–2003

(The number of museum visitors and the audience of theatres and cinemas in the North Great Plain Region, 1998–2003)

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés. MTA RKK Debreceni Osztály

15. táblázat

A 10 000 lakosra jutó kórházi ágyak száma, 1995–2003
(*Number of hospital beds per 10,000 inhabitants, 1995–2003*)

Év	Ukrajna	Kárpátalja	Magyarország	Észak-Alföld
1995	125,1	114,9	90,7	74,8
1998	97,0	108,3	83,0	73,3
1999	96,5	83,4	83,6	74,6
2000	95,0	83,8	83,2	74,4
2001	96,6	84,4	79,0	74,3
2002	97,3	86,4	79,2	71,8
2003	96,6	84,8	78,9	72,3

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal; Ukrán Állami Statisztikai Bizottság.

Az egészségügyi ellátás tekintetében mindkét határreégió rosszabb helyzetben van saját országa átlagánál, viszont az Észak-Alföld és Kárpátalja között jelentősek a különbségek. Összehasonlítható adatok a statisztikai adatgyűjtés különbözőségei miatt csak a 10 000 lakosra jutó működő kórházi ágyak számáról vannak, amelyek szerint Kárpátalja van jobb helyzetben (15. táblázat). Ez azonban csupán mennyiségi mutató, Kárpátalján az egészségügyi intézmények felszereltsége, műszaki és műszerezettségi színvonala igen gyenge. Emellett a társadalombiztosítás által támogatott gyógyszerek és gyógyászati segédeszközök száma igen alacsony, általánosan előfordul, hogy a kórházban fekvő betegeknek saját maguknak kell gondoskodniuk a kezelésükhöz szükséges gyógyszerekről.

II. MAGYAR–ROMÁN ÉS MAGYAR–UKRÁN HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK

1. Nemzeti szint

A vizsgált térségben határon átnyúló kapcsolatokról csak a Magyarország határait kijelölő 1920-as Trianonban aláírt békeszerződés után beszélhetünk. Az első világháború után Magyarország és a szomszédos utódállamok (Csehszlovákia, illetve Románia) között kialakult ellenséges viszony nem kedvezett a határ menti együttműködések elmélyítésének. A második világháború után pedig a térség a Szovjetunió érdekszférájába került, amely még szorosabb elzárkózást eredményezett. Különösen igaz ez Kárpátaljára, hiszen ez a térség 1944-ben a Szovjetunióhoz került, de román–magyar viszonylatban sem volt sokkal jobb a helyzet. A szocialista korszakban hirdetett „barátság és testvériség” kifejezések csak a jelszavak szintjén léteztek, a valóságban a határ ekkor valóságos falként funkcionált, gyakorlatilag lehetetlenné téve az együttműködést és egyáltalán a másik oldalra való átjutást. Ebben az időszakban a kapcsolatok nemzeti szinten is gyakorlatilag csak formálisak voltak, helyi szinten pedig semmi sem történhetett „felsőbb” beleegyezés nélkül.

A valódi határon átnyúló együttműködések megteremtésének feltételeit a térségben az 1980-as évek végén bekövetkezett politikai enyhülés és rendszerváltás teremtette meg. Nyitottabbá váltak a határok, mindenki kaphatott útlevelet, nem volt szükség vízumra, új határátkelőhelyek létesültek, sőt beindult a kishatárforgalom is. A XX. század végén tehát nagy előrelépés következett be a határon átnyúló kapcsolatok területén úgy Románia, mind a Szovjetunió irányába, utóbbi államalakulat felbomlását követően pedig az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna lett Magyarország új keleti szomszédja.

A magyar–román és a magyar–ukrán határon átnyúló kapcsolatokat nemzeti szinten egy sor egyezmény szabályozza (bővebben lásd Background study). Ezek közül mindenképp ki kell emelni az ún. alapszerződéseket, amelyek alapjaiban határozzák meg a Magyar Köztársaság és Románia, illetve Ukrajna viszonyát.

A Magyar–Román Alapszerződés (1997. évi XLIV. törvény), értelmében felállított kormányközi szakbizottságok (pl. a Kisebbségügyi együttműködési szakbizottság, a Gazdasági, kereskedelmi és idegenforgalmi együttműködési szakbizottság, a Határon átnyúló, valamint az önkormányzatok közötti együttműködéssel foglalkozó szakbizottság, az Infrastrukturális, közlekedési, vízügyi és környezetvédelmi együttműködési szakbizottság stb.) legfőbb feladata, hogy kidolgozza és felülvizsgálja Magyarország és Románia „közös ügyeit” érintő együttműködéseket.

Magyar–ukrán viszonylatban az alapszerződést (teljes néven: „Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna kö-

zött”), 1991-ben Kijevben írták alá (ezt az ukrán parlament 1992-ben, Magyarország pedig 1993-ban ratifikálta). A megállapodás többek között rögzíti, hogy a felek ösztönözni fogják a határ menti együttműködést valamennyi területen, törekszenek a népek jószomszédi és baráti alapon való közeledéséhez szükséges feltételek megteremtésére, minden eszközzel elősegítik az állampolgáraik közötti kapcsolatok bővülését mind egyéni alapon, mind pedig az állami, a társadalmi és más szervezetek vonalán. A román–magyar alapszerződéshez hasonlóan ez a megállapodás létrehozott számos szakbizottságot, amelyek egy része azóta is végzi munkáját.

Az alapszerződésen kívül számos egyéb magyar–ukrán és magyar–román megállapodás is érvényben van, így vízügyi és környezetvédelmi is, e két területen mindenképp indokolt a kapcsolatok szorosabbra fűzése nemzeti szinten is. Erre hívják fel a figyelmet a mindhárom országot érintő Tisza vízrendszerén a közelmúltban jelentkező hatalmas áradások, illetve tömeges halpusztulással járó cianid-szennyezések.

Ugyan nem kétoldalú egyezmény, de mindenképpen meg kell említeni a szomszédos államokban élő magyarokról szóló *2001. évi LXII. törvényt*, közismert nevén a *Státusztörvényt*, amely a határon túli magyarok számára speciális kedvezményeket (egészségügyi, utazási, munkavállalási stb.) biztosít. Ez a törvény azért bír nagy jelentőséggel, mivel az első világháborút követő békeszerződésben megvont határok nem vették figyelembe többek között az etnikai viszonyokat sem, így az 1920-ban mintegy harmadára zsugorodott Magyarország határainak túloldalán (így Ukrajnában és Romániában is) jelentős létszámú magyarság él. Nem meglepő tehát, hogy Magyarország szomszédos államok felé irányuló kapcsolataiban fontos szerepet játszanak a magyar–magyar együttműködések. Ukrán részről kedvező volt a törvény fogadtatása, Romániában viszont heves vitákat váltott ki, s hosszas egyeztetés után sem sikerült minden részletében megállapodni.

A határon átfelölő együttműködések nemzeti szinten is jelentős mértékben befolyásolják az euroatlanti integrációs folyamatokkal kapcsolatos változások, mivel ebből a szempontból a három ország helyzete alapvetően eltér egymástól. A legkedvezőbb helyzetben Magyarország van, hiszen 2004. május 1-én az Európai Unió teljes jogú tagjává vált. Románia ezzel szemben kimaradt a bővítés első köréből, és 2007-ig mindenképpen megmarad a társult tagsági állapot, amelyet még 1993-ban nyert el az ország. Bár Romániában is komoly előrehaladást értek el a jogharmonizáció terén, de az országjelentések rendszeresen felhívják a figyelmet arra, hogy számos területen (pl. a partnerség elvének alkalmazása, monitoring- és értékelési-, valamint a regionális statisztikai rendszer, stb.) még mindig nem beszélhetünk érdemi előrehaladásról. Ukrajnában az euroatlanti integráció terén még csak a kezdeti lépéseknél tartanak, a közösségi jogok átvételéről gyakorlatilag még nem beszélhetünk. Az ukrán kormányzat célja, hogy az ország a minél hamarabb csatlakozzon az Európai Unióhoz, de a felkészülés még nagyon a kezdeteknél tart.

Mivel a magyar–román és a magyar–ukrán határszakaszok most már az EU külső határai is egyben, jelentősen szigorodtak a határátkelés feltételei is. Miután a román

állampolgárok 2002-től már ma is vízum nélkül utazhatnak az Unió bármelyik tagállamába, így a legfőbb nehézséget nem a szigorodó jogszabályok, hanem a beutazáshoz szükséges anyagi fedezet felmutatása jelenti. A Magyar Köztársaság – az uniós elvárásoknak megfelelően – 2003. november 1-től vízumkényszert vezetett be Ukrajnával szemben, amelyetől Kárpátalján nagyon sokan tartottak. A félelmek azonban nem igazolódtak be, hiszen a Magyarországra utazni vágyó ukrán állampolgárok ingyenesen juthatnak vízumhoz, s a nagyszámú igénylés miatt kialakult kezdeti hosszabb várakozás is megszűnt, a legnagyobb problémát itt is a Magyarországi tartózkodás anyagi fedezetének felmutatása jelenti. A határon viszont szigorodott az ellenőrzés, minden Magyarországra tartó járművet és személyi iratot tételesen és gondosan átvizsgálják, a jövedéki termékek csempészésének lehetősége erősen lekorlátozódott. Az alacsony ukrainai üzemanyagárak miatt továbbra is jelentős az üzemanyag-turizmus, azzal a különbséggel, hogy míg korábban elsősorban az ukrán állampolgárok vitték a magyar oldalra a benzint és a gázolajat, addig a vízumkényszer bevezetése óta – mivel érvényes útlevél nélkül semmi másra nincs szükség az ukrainai beutazáshoz – a magyar állampolgárok járnak ki nagyobb számban tankolni.

Problémát jelent továbbá, hogy a schengeni rendelkezések értelmében a korábban működő kishatárforgalom is megszűnt. A jövőben talán egy lehetőséget jelent, hogy az Európai Parlament 2004 áprilisában jóváhagyott egy jogszabály-javaslatot, ami a bővítés után megkönnyítené az átkelést a külső határ közvetlen közelében élők számára. A könnyítés lényege, hogy speciális vízumokat bocsátának ki a határ két oldalán 50–50 kilométeres sávban élők számára, amely többszöri határátkelést tenne lehetővé, legalább egy évig volna érvényes, és egy alkalommal 7–14 napos tartózkodást tenne lehetővé. Ingyenes lenne, vagy legalábbis olcsóbb, mint a 35 eurós, klasszikus Schengen-vízum. Az kaphatja meg, aki meg tudja indokolni, hogy rendszeresen át kell járnia a határon, mondjuk családi, üzleti kapcsolatai miatt. Adott esetben útlevél nélkül is lehetne használni. A javaslat azt is lehetővé tenné, hogy a szomszédos államok speciális kishatári átkelőket nyissanak, csak a határ mentén élők számára. Ilyenek eddig is voltak a térségben, de azokat régi formájukban elvileg meg kell szüntetni a csatlakozás miatt. Egyelőre ez még csak egy lehetőség, mivel az Európai Parlamentnek csak véleménynyilvánítási joga van ebben a kérdésben.

2. Szubnacionális szint

2.1. Régiók (NUTS 2)

Magyarországon és Romániában a közelmúltban kijelölték az Európai Unió gyakorlatának megfelelő NUTS régiókat, Ukrajnában viszont erre még nem került sor, amely nem meglepő, hiszen ez az ország még társult tagsággal sem rendelkezik.

Ebből következően *NUTS 2* régiók közötti kapcsolatokról csak Magyarország és Románia viszonylatában beszélhetünk, bár meg kell jegyezni, hogy tényleges közigazgatási tartalommal ezek a régiók még nincsenek feltöltve. Miután a régiók mindkét országban egyfelől nagyon fiatal, másrészt pedig nem elsősorban politikai képződmények, valós közigazgatási funkciók, önkormányzati tartalom és jelleg nélkül, ezért önállóan egyik oldalon sem jelennek meg tényleges közhatalmi tényezőként az országos politikai életben, illetve a szupranacionális szintéren sem. Ebből következően ezen a szinten a határon átnyúló kapcsolatok még gyerekcipőben járnak, az együttműködések még csak most vannak kialakulóban, jelenleg gyakorlatilag a kapcsolatfelvétel szintjén állnak. A közeljövőben az Európai Unióban megvalósítandó reformoknak megfelelően Magyarországon is kialakítják majd a *NUTS 1* régiókat. Az előzetes elképzelések szerint három ilyen régió lesz az országban: Nyugat-, Közép- és Kelet-Magyarország.

2.2. Megyei kapcsolatok (*NUTS 3*)

A *NUTS 2* szintű régiókat is alkotó *megyék (NUTS 3)* szerepe és önállósága Romániában és Ukrajnában az erőteljesen érvényesülő központi akarat mellett jóval korlátozottabb, mint Magyarországon. Ennek ellenére a határon átnyúló együttműködések megyei szinten – mivel ezek a közigazgatási egységek mindhárom országban már régóta jelen vannak – sokkal szerteágazóbbak, mint a fiatal *NUTS 2* régiók kapcsolatai. Magyarországon még a rendszerváltást megelőzően létrejöttek az első testvér-, illetve társmegyei kapcsolatok, míg ezek Románia és Ukrajna esetében az elzárkózás és a centralizáltabb felfogás miatt valamivel később alakultak ki.

A mai társmegyei kapcsolatok elnevezésükben sem azonosíthatóak teljes mértékben a korábbi testvérmegyei kapcsolatokkal, ugyanis ezeket az újabb együttműködések nem erősítik meg minden esetben hivatalos együttműködési megállapodásokkal. A társmegyei kooperációk kialakításakor a megyék a szomszédos országok mellett a tengerentúlig terjedően széleskörű kapcsolatfelvételre törekedtek. Így például Szabolcs-Szatmár-Bereg 15 társmegyéje közül a közvetlen szomszéd Románia és Ukrajna régióin kívül többek között dán, orosz, holland, német, vagy akár Amerikai Egyesült Államokbeli területek is megtalálhatók. Elmondható tehát, hogy a legtöbb esetben a nem szomszédos kapcsolatok vannak többségben, bár akad ellenpélda is: Békés megye hat társmegyéje közül három a szomszédos Romániában található.

A megyei önkormányzatok határon átnyúló kapcsolatairól elmondható, hogy az elmúlt évekhez képest egyre inkább törekedtek a megye és a térség iránti érdeklődés felkeltésére. Bár a társmegyei kapcsolatokban gyarapodtak a gazdasági jellegű együttműködések, a vállalkozók és az üzletemberek közötti kapcsolatok, elsősorban továbbra is a kulturális, a művelődési, az oktatási és az ifjúsági együttműködés-

sek mondhatók sikeresnek. Néhány társmegyei kapcsolat (Japán, USA, Kína) további bővítésének gátat szab a nagy távolság, illetve az ebből adódó magas költségek. A leginkább élő és jól funkcionáló együttműködések elsősorban a szomszédos és a közeli megyék között alakultak ki.

A kétoldalú együttműködések mellett a vizsgált térségben a közeli megyék különböző *Eurorégiók* tagjaiként is kapcsolatban állnak egymással, hiszen a Magyarország keleti határai mentén létrejött eurorégiók döntő többsége megyékből áll. A magyar–román határ menti területeken két nagy kiterjedésű, kialakulását és működési feltételeit tekintve jelentősen eltérő eurorégió, a Kárpátok Eurorégió és a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió osztozik (2. ábra). Az ukrán–magyar határtérségben ezek közül csak az 1993-ban létrejött, ma már öt ország tagrégióit (Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Románia és Ukrajna) tömörítő Kárpátok Eurorégió érintett. Ez a hatalmas interregionális szervezet – az 1997-ben létrejött Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégióval szemben – nem önálló kezdeményezésre, alulról szerveződő módon, hanem a magasabb politikai célokat figyelembe vevő, „fölről” meghatározott keretek között kezdte el munkáját. Ráadásul míg az utóbbi olyan határtérségeket kapcsolt újra össze Magyarország délkeleti határai mentén, amelyek korábban egy ország, az Osztrák–Magyar Monarchia szerves egységet alkotó relatíve fejlettebb területén belül helyezkedtek el, és több évszázados közös történelmi múlt kötötte össze őket, addig a Kárpátok Eurorégió abszolút „multinacionális” képződmény.

Bár mindkét eurorégiónak vitathatatlan szerepe volt és van a kölcsönös előnyökön nyugvó partnerség előnyeinek felismertetésében, ám különböző tényezők miatt ezidáig mégsem tudták megvalósítani eredeti célkitűzéseiket. Ezek a hatalmas eurorégiók a vizsgált térségben nem tudtak igazán jelentős eredményeket felmutatni, nem voltak képesek a határ mentén élő emberek szintjéig hatolni (bővebben lásd 4. fejezet). A valóban intenzív többoldalú kapcsolatok kialakítását elsősorban az eurorégiók túlzottan nagy mérete akadályozza, mivel a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió területe 77 000 km², a Kárpátok Eurorégióé pedig eléri a 161 000 km²-t, népességük hat és tizenhat milliót tesz ki. Túlméretezettségük mellett, különösen a Kárpátok Eurorégió működési területén, az együttműködést a múltból öröklött történelmi-területi-etnikai és egyéb problémák nehezítik. Ezt felismerve a helyi szereplőkben felmerült a kisebb területű, és ezáltal hatékonyabb euroregionális szerveződések létrehozásának gondolata. Az elképzeléseket tettek követték, így ma már három kistérségi típusú interregionális szervezet is működik a határ mentén (Interregio, Hajdú-Bihar–Bihar és a Bihar–Bihar Euroregionális Szervezet).

A megyei kapcsolatok is fejlődésének egyik legfontosabb bizonyítéka, hogy a protokolláris és kulturális együttműködések túlmutató, határ menti tervezési dokumentumok is készültek az utóbbi években. Itt kell megemlíteni egy 2001-ben indult tervezési munka eredményeként 2003-ban elkészült dokumentumot, A ma-

gyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepcióját, amely hivatalosan nem megyei dokumentum, de mivel a magyar–ukrán határszakasz csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét és Kárpátalját érinti mégis annak tekinthető, annál is inkább, mivel a koncepció is e két megyét jelöli meg célterületként. Az EU-s tervezési és programozási gyakorlatot is figyelembe vevő koncepció – amely széleskörű társadalmi egyeztetésen alapszik a program végrehajtásának potenciális szereplőivel (önkormányzatok, kistérségek, térségmenedzserek, kamarák, civil szervezetek stb.) – fő célja az ukrán–magyar határ menti térség gazdasági fejlődésének és felzárkózásának, valamint a lakosság életkörülményeinek javítása a határ menti együttműködésekben meglévő lehetőségek maximális kihasználásával. A koncepció a konkrét célok és intézkedések megvalósítását öt prioritás köré csoportosítja: gazdasági együttműködés fejlesztése, humán erőforrás-fejlesztés kulturális és innovációs együttműködés, közlekedés- és infrastruktúrafejlesztés, környezet és természetvédelem, szektorsemleges feladatok.

A magyar–román határ mentére vonatkozóan már korábban (2000. szeptember) készült egy fejlesztési koncepció és program, amelynek a magyar–ukrán határ menti dokumentumhoz hasonló prioritásait 2003-ban aktualizálták. A *Magyar–román határ menti térség fejlesztési koncepciója és programja* címet viselő dokumentum szintén megyékre vonatkozik, a magyar oldalról Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés és Csongrád, román részről pedig Satu Mare, Bihor, Arad és Timis tartoznak a célterületei közé.

2.3. Kistérségi együttműködések (NUTS 4)

A kistérségek kapcsolatrendszere meglehetősen bonyolult, mivel sem Romániában, sem Ukrajnában hivatalosan még nem létezik a magyarországihoz hasonló önszerveződésű *kistérségi szövetség* vagy *tervezési-statisztikai kistérségi területfejlesztési szint*. Ukrajnában aktív járásek működnek, meghatározott közigazgatási funkciókkal, míg a kistérségek és a kistérségi településszövetségek intézményi keretei mind Romániában, mind pedig Ukrajnában csak most vannak formálódóban. Ilyen körülmények közepette az együttműködni kívánó magyarországi kistérségek (akár önszerveződők, akár KSH-térségek) kénytelenek magasabb (megyei), vagy alacsonyabb (települési, önkormányzati) szintű partnereket keresni a szomszédos országokban. Az esetek túlnyomó többségében nehéz tehát eldönteni, hogy az adott kapcsolat kistérségi vagy önkormányzati, esetleg testvértelepülési jellegű-e.

A magyar kistérségek alapvetően érdekeik szervezett formában történő képviselésére, terület- és gazdaságfejlesztési programok koordinálására jöttek létre, és ugyancsak ez a határon túli kapcsolatfelvételeik fő motivációja is. Az említett okok miatt magyar oldalról „hivatalos” térségi szint hiányában csak a kistérségi

szövetségek tudnak kapcsolatokat építeni, együttműködési kereteket kialakítani. A határ menti magyar kistérségi szövetségek sokirányú gazdasági-társadalmi, kulturális infrastruktúrafejlesztő, környezet- és természetvédelmi, testvértelepülési stb. romániai partnerkapcsolatainak a száma már így is mintegy kéttucat, az ukrán oldalon viszont – a két határszakasz eltérő nagyságrendjét figyelembe véve is – minimális. Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar kistérségi rendszer is átalakulóban van, az eddigi 150 tervezési statisztikai kistérség helyett 168 kistérséget terveznek létrehozni, amelyek már közigazgatási funkciókkal is fel lennének töltve.

2.4. Határ menti együttműködések a települések szintjén

A rendszerváltás után Kelet-Magyarország határ menti megyéiben is egyre több település ismerte fel „testvértelepülési” jellegű kapcsolatban, a határon átnyúló együttműködések fejlesztésének a lehetőségeit. Természetesen a megyeszékhelyek rendelkeznek ezen a téren a legtöbb és legsokoldalúbb együttműködésekkel (pl. Debrecennek tizennégy, Nyíregyházának pedig tizenegy testvér-, illetve partnerváros van a szomszédos Nagyváradtól és Ungvártól az izraeli Rishon Le-Zionig), de számos községi önkormányzat is rendelkezik testvértelepülésekkel. A települési kapcsolatok elmélyítése is nehézségekbe ütközik a térségben, hiszen míg Magyarországon a települési önkormányzatok széleskörű autonómiával rendelkeznek, addig Romániában és Ukrajnában az erősen centralizált közigazgatási rendszer miatt a települések önállósága korlátozott. Emellett a romániai helyi közigazgatási szint legalsó fokát képviselő községek gyakran 5–10 települést foglalnak magukba, ezért nehézkes egy településsel hivatalos kapcsolatot létesíteni. Igen fontos, a kapcsolatok elmélyítését jelentősen akadályozó tényező a vizsgált határszakasz településeinél tapasztalható szegénység, a korlátozott saját források miatt pedig a közös pályázás lehetőségei is beszűkülnek.

A települési önkormányzatok határ menti kooperációi nagyban hasonlítanak a társ megyei együttműködésekhez, ugyanis legtöbb esetben itt is kulturális kapcsolatokról van szó. Ezt támasztják alá azok a kérdőíves felmérések adatai, amelyet az MTA RKK Debreceni Osztályának munkatársai készítettek az Északkelet-Alföld 119 határ menti településén a polgármesterek körében (14. ábra). Az 1999-ben elvégzett, majd 2002-ben megismételt kérdőíves vizsgálatok adatai szerint a határ menti községek és városok harmada rendelkezik valamilyen külföldi partnertelepüléssel, többségük a hozzá legközelebb eső ország valamely – többnyire magyarlakta – közeli településével állt kapcsolatban 1999-ben és 2002-ben egyaránt. A külkapcsolatok jellegében sem következett be gyökeres változás a két vizsgálat között, jóllehet a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok terén némi pozitív elmozdulás történt és a különböző együttműködések intenzívebbé váltak, miután a leg-

újabb vizsgálatok során a testvértelepülési együttműködések kivételével nőtt az említési gyakoriság (15. ábra).

14. ábra

A határ menti települések elhelyezkedése Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben

(The position of borderland settlements in Hajdú-Bihar and Szabolcs-Szatmár-Bereg counties)

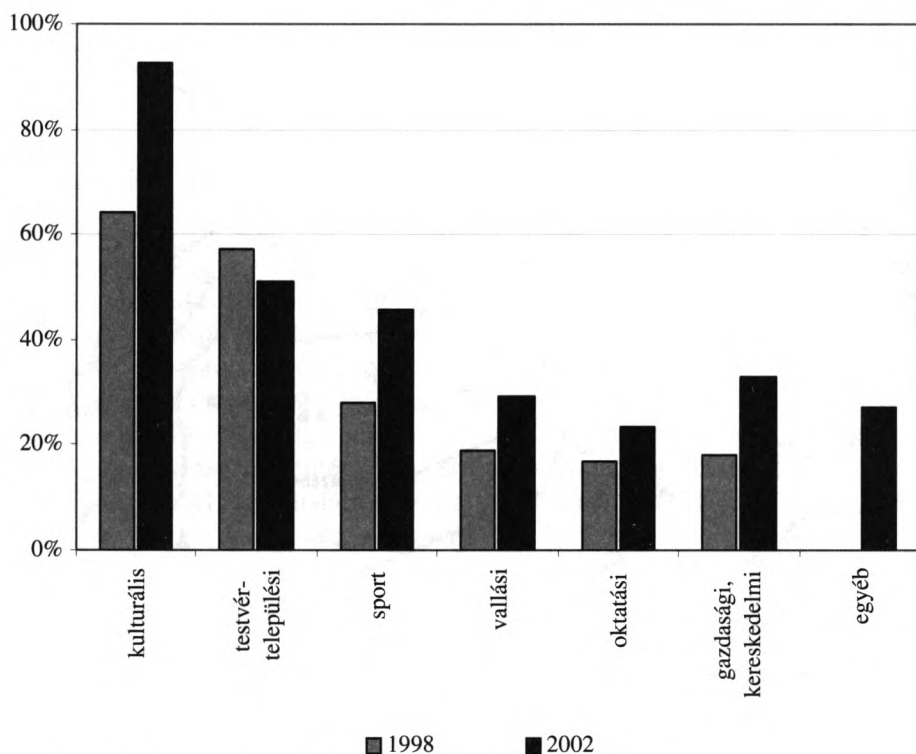

Forrás: Saját szerkesztés. MTA RKK Debreceni Osztály.

15. ábra

A határon átnyúló kapcsolatok jellemzői az Alföld északkeleti részének határ menti településein (az említések gyakorisága alapján), 1998; 2002

(The characteristics of cross-border relations in the settlements situated near the border in the North-Eastern part of the Great Hungarian Plain (based on frequency of mentioning), 1998; 2002)

Forrás: Kérdőívés felmérés adatai, 1999; 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

2.5. Egyéb intézményi kapcsolatok

A különböző területi szintektől függetlenül egy sor intézmény, illetve gazdasági szervezet rendelkezik még határon átnyúló kapcsolatokkal. Ilyen például a Debreceni Egyetem és a vele szoros kapcsolatban álló Nyíregyházi Főiskola, amelyek igen szerteágazó kapcsolatokkal rendelkeznek Ukrajna és Románia irányába (16. ábra). Elsősorban oktatási együttműködések, ezen belül is oktató-, kutató- és diákcsere programok, közös pályázatok jellemzőek, de a Nyíregyházi Főiskola például igen jelentős segítséget nyújtott

(anyagi támogatás, ingázó tanári kar, stb.) a Beregszászon működő Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola egyes szakjainak beindításában.

16. ábra

*A Debreceni Egyetem hivatalos kapcsolatai Romániában és Ukrajnában
(The official relations of the University of Debrecen in Ukraine and Romania)*

Forrás: A Debreceni Egyetem adatai alapján saját szerkesztés. MTA RKK Debreceni Osztály.

A gazdasági élet szereplői közül is sokan rendelkeznek a térségben határon átnyúló érdekeltségekkel, elsősorban a magyar befektetők rendelkeznek nagyobb tőkeerővel, így nem meglepő, hogy a határ menti romániai megyékben és Kárpátalján a magyar tőkebefektetések az egyik legjelentősebbek közé tartoznak. A gazdasági kapcsolatok igen fontos segítő szervezetei a kamarák, amelyek minden eszközt megragadnak a határ menti gazdasági kapcsolatok élénkítésének céljából. A román és az ukrán gazdasági együttműködések térségben betöltött fontos szerepére utal, hogy a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara ukrán tagozata Nyíregyházán, román tagozata pedig Békéscsabán működik. Ezeken a helyeken részletes információkat kaphatnak a magyar vállalkozók a szomszédos országbeli befektetési lehetőségekről, kereskedelmi partnerekről, adózási,

cégalapítási stb. viszonyokról. Természetesen Ukrajnában és Romániában szintén lehet információkat szerezni a Magyarországi lehetőségekről.

A már említett példák mellett még számos szervezet (egyházak, karitatív és civil szervezetek, kulturális szervezetek és egyesületek stb.) rendelkezik a vizsgált tér-
égben határon átnyúló kapcsolatokkal, de ezek részletes elemzésébe területi korlátok miatt jelen tanulmány keretében nincs mód.

3. Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok a lakosság szemszögéből

A magyar–román és a magyar–ukrán határ mentén az MTA RKK Debreceni Osztálya 2001–2002-ben kérdőíves felmérést készített, amelynek keretében 18 település (9 településpár) lakosságát kérdeztük meg a határmentiség, illetve a határon átnyúló kapcsolatok témakörében. A vizsgálat adatai összevethetőek egy 1998 nyarán az osztrák–magyar határszélen készült felmérés adataival is, lehetőséget nyújtva ezáltal az ország keleti és nyugati határai mentén élő emberek határról és határmentiségről alkotott véleményének, illetve határon átnyúló kapcsolatainak összehasonlítására is.

A településpárok kiválasztásánál a határ közvetlen közelében fekvő, egymással szomszédos, hasonló nagyságú települések kijelölésére került sor, egyenletes eloszlásban a határszakasz mentén. Így került kiválasztásra a magyar–román határ mentén északról dél felé haladva Vállaj és Csanáros (Urziceni), ahol vasúti kishatárátkelő, illetve ideiglenes (időszakos) közúti átkelő működik, Létavértes és Székelyhíd (Săcueni), amelyek egymással szomszédos települések ugyan, de jelenleg nem rendelkeznek határátkelőhellyel. A következő településcsoportot Biharkeresztes és Ártánd, a román oldalon pedig Bors alkotja. A magyar oldalon ebben az esetben azért került két település kiválasztásra, mert a nemzetközi jelentőségű, vasúti és közúti, személy- és teherforgalmat egyaránt lebonyolító határátkelő funkciói megoszlanak a két település között, emellett a Borssal közvetlenül szomszédos Ártánd népessége jóval elmarad romániai párja mögött. A határszakasz déli részén az ideiglenes átkelőként működő Elek–Ottlaka (Grăniceri), illetve a közelmúltban nemzetközi közúti átkelőhellyé minősített Kiszombor és Nagycsanád (Cenad) alkotják a vizsgált településpárokat (17. ábra).

Az ukrán határszakaszon a mintába került Záhony és Csap (Csop), a határszakasz sokáig egyetlen, nemzetközi vasúti és közúti személy, illetve teherforgalmat is lebonyolító határátkelőhelye, a kishatárátkelőként üzemelő Barabás és Mezőkaszony (Koszini), valamint Tiszabecs és Tiszaújlak (Vilok), ahol nemzetközi közúti átkelő működik. A negyedik településpárt két periférikus helyzetű, elzárt település, Kispalád és Nagypalád (Velika Palagy) alkotja, ahol nem működik határátkelő, viszont a határ-megvonás előtt a két község szoros kapcsolatban állt egymással.

17. ábra

A kutatásban résztvevő települések a magyar–román és a magyar–ukrán határtérségben

(The settlements involved in the survey in the Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian border region)

Forrás: Saját szerkesztés. MTA RKK Debreceni Osztály.

A lekérdezés minden esetben kérdezőbiztosok segítségével és véletlenszerű mintaválasztással történt, a kérdőívet kitöltők között nem szerepelt 18 évesnél fiatalabb személy. A magyar–román határtérségben mindkét oldalon 600–600 kérdőív felvételére került sor¹, míg a magyar–ukrán határ menti településeken magyar részről 509, ukrán oldalról pedig 566 adatlap került feldolgozásra².

3.1. A határ mentén élők benyomásai a határról és a szomszédos országról

Az árnyaltabb kép elérése érdekében a szomszédos országhoz kapcsolódó asszociációkat nyitott kérdéssel vizsgáltuk, ahol a válaszadónak három olyan fogalmat kellett felsorolniuk, amely a szomszédos országról először eszükbe jut. A kategóriák utólagos kialakításakor természetesen törekedtünk a kapott válaszok összehasonlíthatóságára, azonban ezzel együtt vannak csak az adott országra speciálisan jellemző kategóriák is.

A magyar–román határmentén a román válaszadók közül a legtöbben Magyarországot a *látnivalókkal, táji ismertetőjegyekkel, illetve konkrét helyekkel* (szép tájak, konkrét településnevek, Balaton stb.) valamint a *gazdagság és jólét* fogalmakkal társították, a válaszoknak több mint 37%-a sorolható ebbe a két kategóriába (16. táblázat).

A Romániára vonatkozó képzettársítások között a *táj, vidék, látnivalók, konkrét helyek* kategóriába tartozó válaszok hangzottak el leggyakrabban, de alig maradnak csupán el a *szegénység, lepusztultság, elmaradottság* kategóriába sorolhatók. Az első két csoportba tartozó válaszok aránya a Magyarországra vonatkozó asszociációkhoz hasonló, 36,3%. Szembetűnő, de nem meglepő, hogy a román oldalon mint gazdag helyre, jóléti államra gondolnak Magyarországra, addig a Romániára vonatkozó asszociációk esetében ez a kategória az ellenkezőjére cserélődik fel, a magyarországi válaszadók tudatában a szegénység és elmaradottság jelenik meg (17. táblázat).

Mindkét oldalon fontos helyet foglal el az asszociációk között a *mentalitás és kultúra* fogalomkörébe csoportosítható válaszok aránya, amelyek a kiértékelés során két részre bontva szerepelnek (pozitív, illetve negatív). A képzettársítások alapján Magyarországra, az itt élő emberekre vonatkozó attitűdök pozitívnak íté-

¹ A magyar–román határmentén magyar és román oldalán egyaránt 600–600 kérdőív felvételére került sor. A magyar oldalon Ártánd 50, Biharkeresztes, Elek, Kiszombor és Vállaj 100–100, Létavértes pedig 150 mintával szerepelt a felmérésben. A román oldalon Bors és Székelyhíd (Săcueni) 150–150, Csanálos (Grăniceri), Nagycsanád (Cenad) és Ottlaka (Urziceni) településeken pedig 100–100 kérdőív készült.

² A magyar–ukrán határszakasz magyar oldalán 509 kérdőív készült (Barabás 109, Kispalád 100, Tiszabecs 100 és Záhony 200), az ukrainai településeken pedig 566 db. (Csap 192, Mezőkaszony 104, Nagypalád 100, Tiszaújlak 170).

hetők, hiszen arányuk bár nem túl magas (6,6%), de így is csaknem négyszeresen haladja meg a negatív válaszokét. A Romániára vonatkozó asszociációk a válaszok alapján viszont egyértelműen negatívak, hiszen a negatív mentalitás és kultúra kategória 9,7%-os aránnyal a harmadik helyen áll a képzettársítások sorában, több mint kétszeresen felülmúlva a pozitív megítélést.

16. táblázat

Magyarországra vonatkozó asszociációk a romániai megkérdezettek körében, 2002
(Associations of ideas in Romania related to Hungary, 2002)

Kategoriák	Összesen (%)	Gyakoriság az egyes településeken (%)				
		Borş (Bors)	Urziceni (Csanálos)	Cenad (Nagycsanád)	Grăniceri (Otlaka)	Săcueni (Székelyhíd)
Tájkép, látnivalók, jellegzetességek, konkrét helyek	18,8	3,7	21,5	19,9	15,0	25,1
Jólét, boldogulás	18,7	18,0	9,7	22,0	32,4	16,0
Szülőföld, magyar identitás, anyanyelv	11,3	22,9	17,2	3,7	0,4	11,5
Személyes kapcsolatok	8,8	12,2	6,7	14,5	4,5	8,0
Pozitív mentalitás, kultúra	6,6	6,5	2,7	7,1	17,0	3,5
Konkrét dolgok, személyek	6,5	2,5	13,8	3,3	1,2	8,7
Határ, határforgalom	5,5	2,9	4,7	8,7	10,1	3,3
Történelem	5,1	1,2	10,1	1,2	1,6	8,2
Nincs asszociáció (!)	3,0	13,1	-	1,7	2,0	0,7
Bevásárlás, szabadidős tevékenységek	2,8	2,4	2,7	2,1	1,6	4,2
Munkalehetőség, foglalkoztatás	2,4	2,0	1,7	2,1	2,0	2,4
Negatív mentalitás, kultúra	1,7	1,6	0,0	0,8	4,0	2,3
Megélhetés	1,6	0,4	2,4	2,1	0,4	2,4
Európa, Nyugat	1,1	2,0	0,7	1,7	1,2	1,6
Más	6,1	8,6	6,1	9,1	6,6	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

Viszonylag nagy jelentősége van mindkét oldalon a *személyes kapcsolatoknak* (barátok, ismerősök, rokon szálak), de jelen van az emberek tudatában a közös *történelmi múlt* emléke is. Ez utóbbi fontosságára, valamint a jelentős számú romániai magyarságra utal, hogy a Magyarországhoz fűződő képzettársítások között a harmadik helyen szerepel a *haza, magyarság, anyanyelv* kategória. De a magyar oldalon sem feledkeztek el teljesen a romániai magyarságról, hiszen a szomszédos

országra vonatkozó fogalomtársítások 4,8%-a rájuk vonatkozik. Emellett mindkét oldalon nagyjából azonos arányban voltak olyan válaszadók is, akik semmilyen fogalmat nem tudtak a szomszédos országhoz társítani.

17. táblázat

Romániára vonatkozó asszociációk a magyarországi megkérdezettek körében, 2002
(Associations of ideas in Hungary related to Romania, 2002)

Kategóriák	Összesen (%)	Megoszlás az egyes településeken (%)					
		Ártánd	Bihar- keresztes	Elek	Kis- zombor	Léta- vértes	Vállaj
Tájkép, látnivalók, jellegzetességek, konkrét helyek	19,6	13,0	20,9	20,4	14,3	26,3	14,70
Szegénység, elmaradottság	16,7	9,1	13,0	22,0	17,9	16,3	17,5
Negatív mentalitás, kultúra	9,7	10,4	10,2	9,1	13,3	8,7	7,3
Szomszédok, szomszédos ország	9,2	7,8	10,2	7,5	10,2	9,0	10,2
Történelem	6,4	2,6	3,9	4,8	6,1	7,0	11,3
Személyes kapcsolatok	6,1	10,4	4,5	3,2	4,6	5,0	12,4
Megélhetés (üzemanyag)	5,5	6,5	8,5	8,6	7,6	2,7	1,1
Magyar identitás, magyarok élnek ott	4,8	6,5	3,9	3,8	6,1	4,0	6,2
Pozitív mentalitás, kultúra	4,4	5,2	2,8	1,6	5,1	5,0	6,8
Határ, határforgalom	3,9	10,4	2,8	3,8	1,5	4,0	4,5
Nincs asszociáció (!)	3,5	7,8	2,8	3,8	3,6	3,3	2,3
Konkrét dolgok, személyek	3,0	0,0	4,5	3,2	4,1	3,3	1,1
Bevásárlás, szabadidős tevékenységek	1,4	2,6	2,3	2,2	1,0	0,3	1,1
Emigráció	1,3	2,6	1,1	0,5	1,5	2,0	0,0
Más	4,5	5,1	8,6	5,5	3,1	3,1	3,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A magyar–ukrán határszakasz településein végzett felmérés adatai alapján a lakosság szomszédos országra vonatkozó képzettársításai eltérnek a magyar–román határmentén tapasztaltaktól. Az Ukrajnára vonatkozó asszociációk tükrözik az ország nehéz gazdasági helyzetét, a magyar–ukrán határszakaszra jellemző általános tendenciákat (megélhetési kereskedelem, menekültek), illetve a történelmi múltat. A legtöbb válaszadó a jellegzetes táji ismertetőjegyeket (hegyek, Tisza stb.) és konkrét területeket helyezte az első helyre. Ezen belül mindenekelőtt az egykori

magyar városok nevét (Ungvár, Munkács, Beregszász) említették legtöbbször, de a magyar válaszadók 9,1%-a számára az ukrainai asszociáció Kárpátalját is jelenti, amely külön kategóriát alkot (18. táblázat).

18. táblázat

Ukrajnára vonatkozó asszociációk a magyarországi megkérdezettek körében, 2002
(Associations of ideas in Hungary related to Ukraine, 2002)

Kategóriák	Összesen (%)	Megoszlás az egyes településeken (%)			
		Barabás	Kispalád	Tiszabecs	Záhony
Tájkép, látnivalók, jellegzetességek, konkrét helyek	16,9	15,3	20,1	22,0	13,7
Negatív mentalitás, kultúra	16,1	15,0	16,7	9,0	20,0
Menekültek	14,1	18,6	18,1	15,3	9,0
Szegénység, elmaradottság	12,8	17,4	10,7	10,0	12,7
Kárpátalja	9,1	10,1	9,0	7,7	9,2
Határ, határforgalom	7,9	8,3	10,4	15,7	2,8
Katonai hatalom, hadsereg	7,7	0,3	2,0	4,7	16,0
Megélhetés (üzemanyag)	3,3	7,6	2,3	3,3	1,5
Történelem (Szovjetunió)	1,4	3,1	0,7	2,0	0,5
Személyes kapcsolatok	1,0	0,9	0,3	1,7	1,0
Magyar identitás, magyarok élnek ott	0,9	0,3	0,3	0,7	1,5
Más	8,8	3,1	9,4	7,9	12,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály

Második helyen a negatív mentalitás és kultúra áll, amelyet az oroszokkal és az ukránokkal általában társítanak, de amelyhez minden bizonnyal hozzájárul az ukrán állampolgárok határátkelőkön tapasztalt viselkedése (nem állnak sorba, tola-kodnak, szemetelnek) is. Az utóbbi években felerősödött az Ukrajna felől érkező menekültáradat. A szinte kizárólag Ázsiából (pl. Afganisztán, Kína) útrakelő me-nekültek hivatalos papírok nélkül, embercsempészek segítségével próbálnak be-jutni Magyarország területére. Ezt a folyamatot a határszélen élők nap mint nap érzékelik, nem meglepő tehát, hogy Ukrajnát a menekültekkel társítják.

A nehéz gazdasági helyzet következménye, hogy sokan mint elszegényedett elma-radott helyre gondolnak Ukrajnára. Emellett a szocializmus évtizedei is élénken élnek még az emberek emlékezetében, legalábbis erre utalnak a katonai erőre (esetenként atomfegyverre), illetve az egykori Szovjetunióra utaló fogalomtársítások. Meglepő viszont, hogy a határon túli magyarsággal csak kevesen hozzák összefüggésbe Ukraj-nát. Ez valószínűleg abból adódik, hogy az ukrainai magyarság gyakorlatilag Kárpát-alján él, s Magyarországon is többnyire kárpátaljai magyarokként említik őket.

A *Magyarországra vonatkozó ukrainai asszociációk* is eltérnek a román határmentén kapott képtől. A rossz gazdasági helyzet (elmaradt bérek, magas munkanélküliség) miatt a legtöbb kárpátaljai válaszdónak Magyarország a táji jellegzetességek észlelése mellett elsősorban a határ menti kereskedelem és a munkavállalás révén a megélhetést jelenti. Mindezek ismeretében az sem meghökkentő, hogy hazánkat a gazdagsággal és jóléttel azonosítják. A mintában szereplő kárpátaljai településeken igen jelentős a magyar nemzetiségű lakosság aránya (Mezőkaszony és Nagypalád gyakorlatilag teljes egészében magyarok által lakott), sokan tekintik tehát Magyarországot hazájuknak, anyanemzetüknek (19. táblázat).

19. táblázat

Magyarországra vonatkozó asszociációk az ukrainai megkérdezettek körében, 2002
(Associations of ideas in Ukraine related to Hungary, 2002)

Kategóriák	Összesen (%)	Megoszlás az egyes településeken (%)			
		Chop (Csap)	Kosini (Mezőkaszony)	Velika Palad (Nagypalád)	Vilok (Tiszaujlak)
Tájkép, látnivalók, jellegzetességek, konkrét helyek	15,3	23,6	12,0	10,7	5,8
Megélhetés	12,1	10,7	11,5	7,6	17,3
Szülőföld, magyar identitás, anyanyelv	9,8	4,7	12,3	6,3	16,7
Jólét, boldogulás	8,8	7,6	11,2	16,6	4,1
Bevásárlás, szabadidős tevékenységek	6,7	11,3	6,0	8,5	0,5
Személyes kapcsolatok	5,7	10,2	9,0	3,6	3,3
Negatív mentalitás, kultúra	5,6	6,6	3,0	7,6	4,9
Konkrét dolgok, személyek	5,6	1,3	3,4	5,4	12,1
Munkalehetőség, foglalkoztatás	5,2	3,0	7,8	9,9	4,9
Pozitív mentalitás, kultúra	4,7	2,4	7,8	5,4	4,9
Határ, határforgalom	4,2	4,5	3,4	-	6,3
Történelem	3,0	1,7	1,1	0,5	6,6
Nincs asszociáció (!)	2,5	3,6	0,4	1,8	3,3
Más	10,8	8,8	10,7	16,1	9,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály

A romániai településektől eltérően itt a Magyarországra vonatkozó pozitív és negatív mentalitás közel azonos súllyal szerepel, a történelmi asszociációk aránya viszont jóval alacsonyabb. A magyar oldalra vásárlási, valamint pihenési célpontként gondolók aránya viszont magasabb a kárpátaljai településeken mint a román oldalon, nem jelentős viszont azoknak a száma, akik semmilyen fogalmat sem tudtak hazánkhoz társítani.

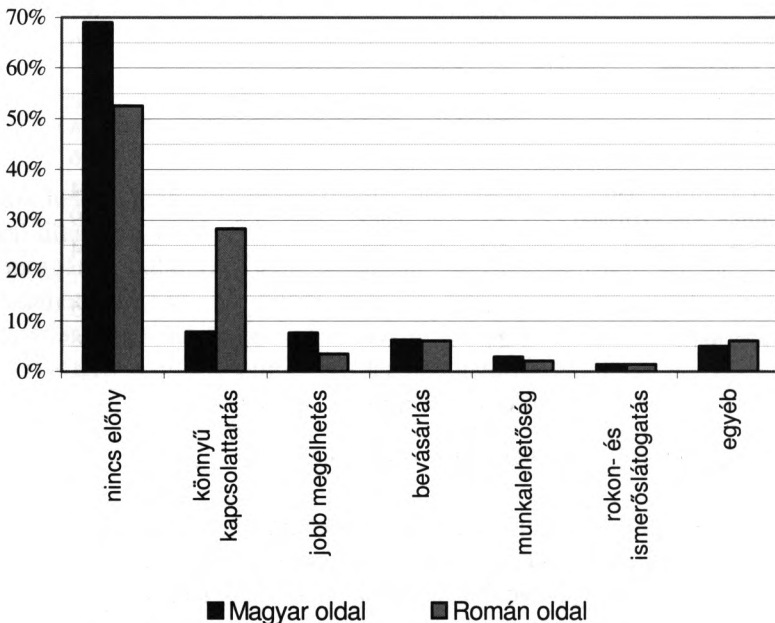
3.2. A határtérség, mint a mindennapi élet színtere

Természetesen a határ menti térségnek is megvannak a maga előnyei és hátrányai, amelyek a határvonal egyik, illetve másik oldalán élők számára mások és mások lehetnek, és időben is változhatnak. A határ ukrán oldalán élők számára sokáig például egyértelműen hátrányt jelentett a határ menti élettér, hiszen ez a térség alkotta az egykori Szovjetunió legnyugatibb peremét, bizonyos időszakban még saját településük elhagyására, illetve megközelítésére is engedélyre, igazolásra volt szükség. A határok nyitottabbá válásával, a megélhetési feltételek romlása következtében a határ közeli fekvés előnnyé változott, a létfenntartási gondokkal küzdő emberek számára Magyarország közelsége a megélhetést jelenti. De míg az ukrán oldalon jelenleg előnyös ez a helyzet, a magyar oldalon ugyanabban az időpontban a határmentiséget több ok miatt is (megnövekedett a forgalom, a vásárolók száma, rossz a megközelíthetőség, nem érkeznek megfelelő számban tőkeerős befektetők stb.) hátrányként értékelik.

18. ábra

A határ menti fekvés előnyei a magyar–román határtérség kutatásba bevont településein, 2002

(The benefits of border situation in the settlements along the Hungarian–Romanian border involved in the survey, 2002)

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A *határ menti fekvés előnyei* magyar–román határmentén nagyon hasonlóak. Mindkét oldalon a legmagasabb azoknak a válaszadóknak az aránya, akik semmilyen előnyt sem érzékelik ennek a helyzetnek (a magyar oldalon 16,5%-al magasabb ez az érték). Az előnyök megítélésében a határ két oldalán élők között azonban különbségek is vannak. Amíg a magyar oldalon a válaszadók a jobb megélhetést (elsősorban a romániai alacsonyabb üzemanyagárak miatt), addig a romániaiak a szomszédos országgal (magyar nemzetiségűeknél az anyaországgal) való könnyebb kapcsolattartást említették gyakrabban, emellett jelentős még mindkét oldalon a bevásárlást említők aránya is. Érdekes, hogy a túloldali munkavállalás lehetőségét a magyar oldalon értékelték nagyobb arányban előnyként (18. ábra).

A magyar–ukrán határtérség magyar oldalán is a határmentét, mint életteret semmilyen előnnyel sem azonosító válaszok aránya a legmagasabb (62%), jóval elmarad mögötte a rokon, illetve barátok ismerősök látogatásának (12,5%) és a turizmus lehetőségének (6,2%) felsorolása, valamint a kedvező kapcsolattartás (3,8%), illetve a jobb megélhetés (3,3%) említése. A kárpátaljai településeken viszont, a Magyarországgal (legtöbb esetben mint anyaországgal) való könnyebb kapcsolattartást jelölték meg a legtöbben, csak utána következett a határ menti fekvéssel semmilyen előnyt nem társítók aránya. Az ukrán oldalon a harmadik kategória (jobb megélhetés) említése volt a magyar oldali válaszoknál jóval magasabb, 25%-ot meghaladó arányban (19. ábra).

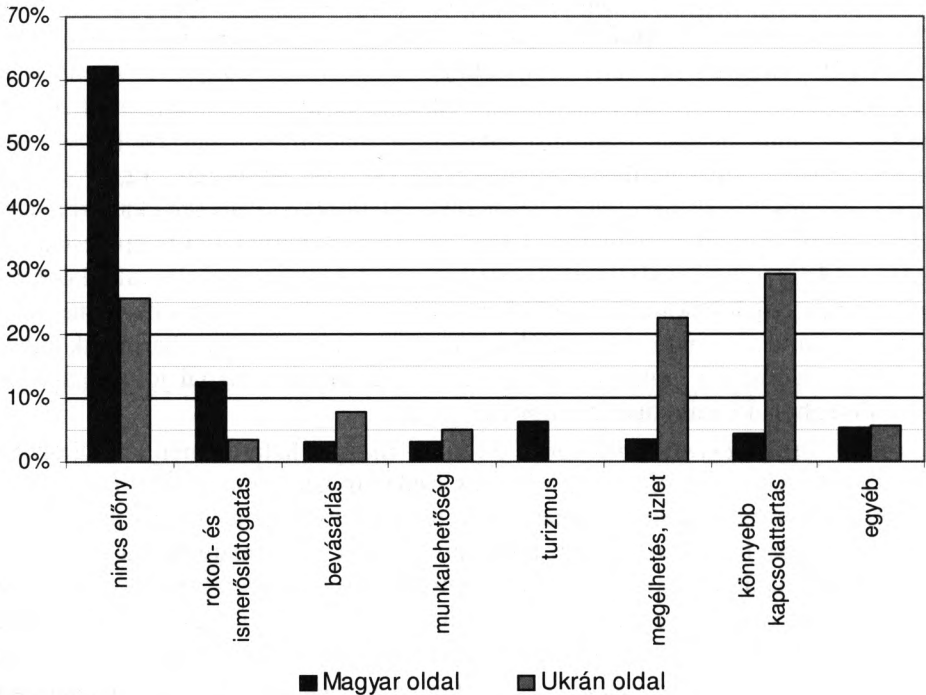
A *határ menti fekvés hátrányairól* a román–magyar határmentén különbözőek a vélemények. A magyar oldalon a válaszok csaknem kétharmada sorolható a „nincs hátrány” kategóriába, addig a román oldali településeken ez az arány 73,5%. A magyarországi településeken emellett a hátrányos fekvés és elmaradottság, valamint a bűnözés emelkedése kapta a legtöbb említést, a romániai településeken ezzel szemben a nagyobb forgalmat, illetve a határvonal meglétét és a nehéz átkelést (Székelyhíd esetében az átkelő hiányát) említették meg a leggyakrabban (20. ábra).

A magyar–ukrán határmentén a két oldalon adott válaszok között igen jelentős eltérések figyelhetők meg. Kárpátalján, ahol a határ menti településeken a rossz gazdasági helyzet miatt az emberek rákényszerülnek a magyarországi megélhetési kereskedelemre, a válaszok több mint háromnegyede szerint semmilyen hátrányt nem jelent a határ menti fekvés, ezzel szemben a magyar oldalon csak a válaszok 12,5%-a tartozik ebbe a kategóriába. A hátrányok közül Kárpátalján a legtöbben a nagy forgalmat és az ebből adódó környezeti terhelést említették (az összes válasz 13,6%-a). A magyarországi településeken a nagy forgalom (az összes válasz 38,9%-a) mellett az Ukrajna felől érkező menekültáradat (26,0%), illetve a külföldi bevásárlók által indukált magas árak (19,4%) kategóriákba tartozó fogalmakat említették legtöbben (21. ábra).

19. ábra

A határ menti fekvés előnyei a magyar–ukrán határtérség kutatásba bevont településein, 2001–2002

(The benefits of border situation in the settlements along the Hungarian–Ukrainian border involved in the survey, 2001–2002)

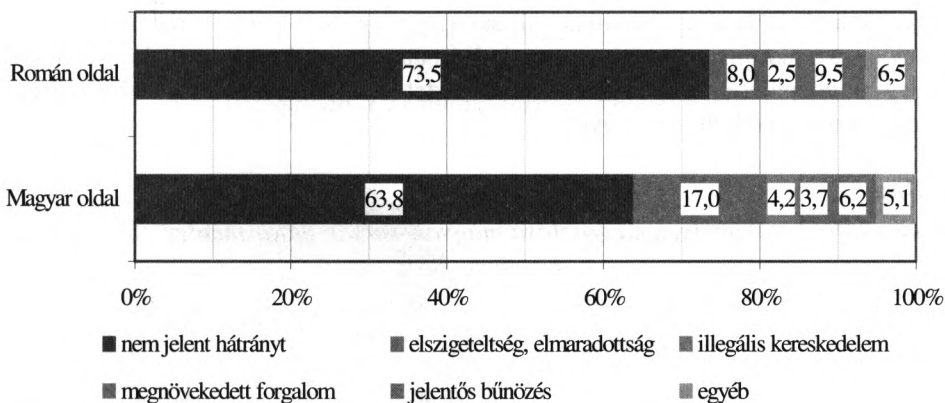
Forrás: Kérdőíves felmérés, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

Az elzártság, a bűnözés növekedése, a menekültek magas száma, a kevés munkalehetőség és a más problémák miatt jogos a kérdés, hogy *a határ mentén élők elköltöznének-e jelenlegi lakóhelyükről?* A román–magyar határtérségben összességében a két oldalon megegyezik azoknak az aránya (32–32%), akik ha megtehetnék másik lakóhelyet választanának maguknak, a települések között ebben a tekintetben azonban számottevő különbségek vannak. Míg a romániai Székelyhíd választadóinak több mint fele elköltözne, addig Borson ez az arány a alig haladja meg a 13%-ot. Magyar oldalon a biharkeresztesiek mennének el leginkább (49%), a kiszombori megkérdezettek viszont negyede sem választana új lakóhelyet magának.

20. ábra

A határ menti fekvés hátrányai a magyar–román határtérség vizsgálat alá vont településein, 2002

(The disadvantages of border situation in the surveyed settlements in the Hungarian–Romanian border region, 2002)

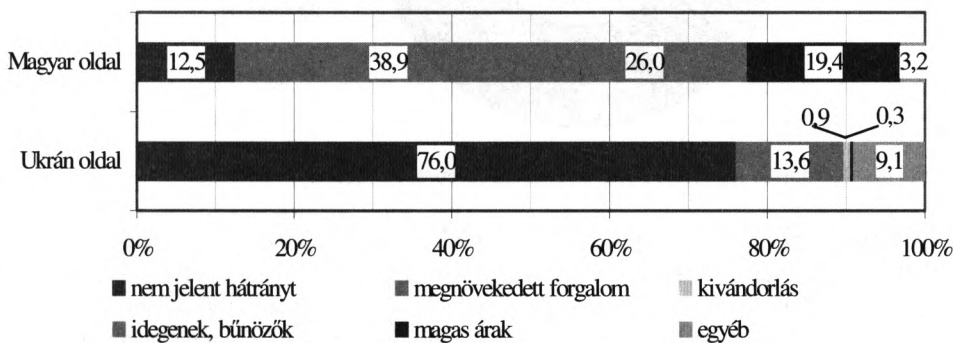

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

21. ábra

A határ menti fekvés hátrányai a magyar–ukrán határtérség vizsgálat alá vont településein, 2001–2002

(The disadvantages of border situation in the surveyed settlements in the Hungarian–Ukrainian border region, 2001–2002)

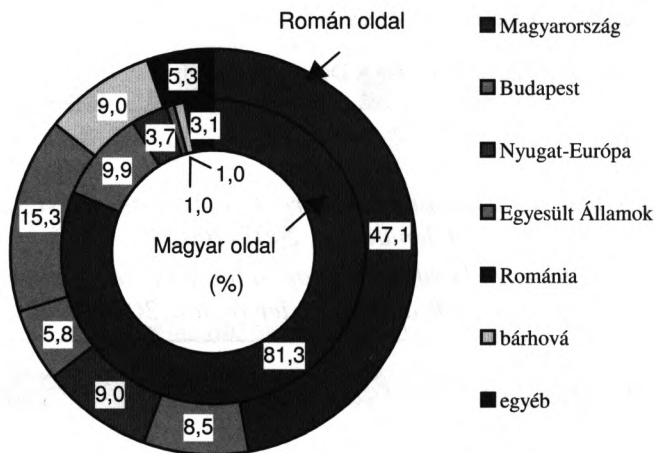
Forrás: Kérdőíves felmérés 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

Az ukrán–magyar határmentén a magyar oldalon a válaszadók 41,9%-a választana új lakóhelyet, az ukrainai települések pedig 35,7%-a. A magyar oldal magasabb aránya nem meglepő, hiszen a válaszadók kétharmada szerint ott semmilyen előnye nincs a határ menti fekvésnek. A települések között is vannak különbségek, magyar részről Záhonyban, Kárpátaljáról pedig Mezőkaszonyban haladja meg az 50%-ot az elköltözni vágyók aránya (67%, illetve 51,9%). A román és az ukrán határ mentén is Magyarországra a legnépszerűbb a *kiszemelt potenciális új lakóhelyek* között, még a romániai és ukrainai településeken is. Romániai célpont kizárólag csak román oldalon fordult elő, hasonlóan az ukrainai célpontot is csak Kárpátalján említették. Otlaka kivételével mindegyik településen megemlítették Budapestet is, mint olyan várost, ahol szívesen letelepednének az elköltözni vágyók.

22. ábra

Potenciális új lakóhelyek megoszlása magyar–román határ mentén élő lakosság körében, 2002

(The distribution of potential new habitations of local people along the Hungarian–Romanian border, 2002)

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

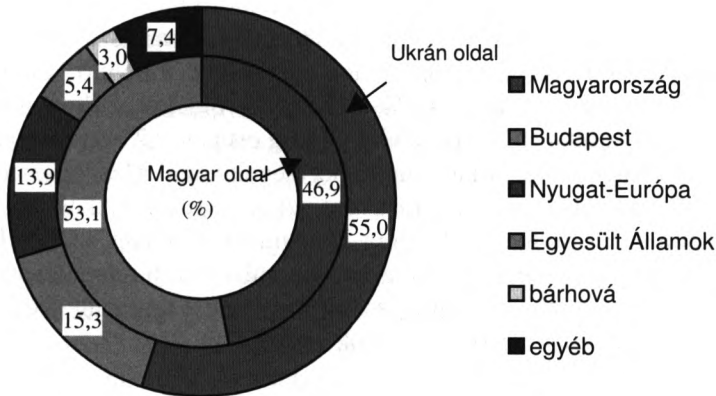
A román–magyar határ mente román oldalán jóval magasabb a nyugat-európai országok és az Egyesült Államok, mint megjelölt potenciális új lakóhelyek, illetve a bárhová szívesen elköltözők aránya (22. ábra). A mintában szereplő települések közül Biharkeresztes volt az egyetlen, ahol a válaszadók nem jelölték meg e két helyszínt. Román oldalon magasabb az egyéb kategória aránya is, amely az összes többi országot tartalmazza (bár a mintában szereplő válaszadók csak valamely szomszédos országot, illetve néhány esetben Kanadát jelölték meg). A magyar–ukrán határtérségben is Ma-

gyarország és Budapest a leggyakrabban említett potenciális új élőhelyként megjelölt helyszín, sőt a magyar oldalon a válaszadók külföldi országot meg sem jelöltek, a magyar főváros részaránya (52,8%) meghaladta az összes többi települését és térségét is (23. ábra).

23. ábra

Potenciális új lakóhelyek megoszlása a magyar–ukrán határ mentén élő lakosság körében, 2001–2002

(The distribution of potential new habitations of local people along the Hungarian–Ukrainian border, 2001–2002)

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

Ez a helyzet Magyarország EU-csatlakozásával várhatóan megváltozik, ugyanis a szabadabb migráció lehetősége előreláthatólag ebből a térségből is több embert csalogat majd az Európai Unió más országaiba. Az EU új tagországaiban, illetve az unió külső határai mentén várható migrációs tendenciák vizsgálata – akár biztonságpolitikai, vagy bűnözésföldrajzi szempontból is – a közeljövőben kiemelkedően fontos kutatási téma lehet.

3.3. A határ mentén élő lakosság szomszédos országba irányuló kapcsolatai

A magyar–román határtérségben élő lakosság jelentős részének van szomszédos országba irányuló kapcsolata. Míg a román oldalon élők csaknem kétharmadának (64%) van valamilyen kapcsolata Magyarországgal, addig a magyar oldalon fekvő települések esetében már nem mondható el ugyanez, hiszen a megkérdezett lakosság csupán 42,3%-a

rendelkezik romániai kapcsolatokkal. A mintában szereplő magyarországi települések közül Ártánd és Vállaj emelkedik ki, hiszen a határ magyar oldalán csak ezen a két településen emelkedik a kapcsolattal rendelkezők aránya 50% fölé. A romániai kontaktusokkal rendelkezők aránya legalacsonyabb a határszakasz déli részén (Eleken 33%, Kiszomborban pedig 38%), valamint a határátkelőhellyel nem rendelkező Létavértesen (36,7%). A romániai települések közül Székelyhíd és Csanáros választói rendelkeznek legnagyobb arányban magyarországi kapcsolatokkal (90%, illetve 86%). Az adatok alapján megállapítható, hogy a román oldali településeken a kontaktussal rendelkezők aránya szoros összefüggést mutat a helységek nemzetiségi összetételével. Ennek megfelelően Nagycsanádon és Otlakán – ahol legalacsonyabb a magyar nemzetiségű választók aránya – legalacsonyabbak (37–37%) ezek az értékek.

Az ukrán–magyar határtérség két oldala között jelentős különbségek figyelhetők meg a kapcsolattal rendelkezők arányát illetően. Míg a magyarországi választóknak csupán 22,8%-a rendelkezik a szomszédos ország felé irányuló kontaktussal, addig az ukrainai megkérdezettek 71,2%-a. Magyar oldalon Záhonyban 35%, Tiszabecsen 19%, Kispaládon 17%, Barabáson pedig csupán 9,2% az ukrainai kapcsolatokkal rendelkezők aránya. A kárpátaljai helységek közül Mezőkaszonyban és Nagypaládon rendelkeznek legtöbben magyarországi kapcsolatokkal (97,1%, illetve 90%), Csapon ez az arány 70,8%, míg Tiszaújlakon csupán 44,7%. Érdekes Csap–Záhony, illetve a Tiszaújlak–Tiszabecs esete, mivel ezen településpárok magyar tagjainál az adott országban a legmagasabb, kárpátaljai tagjainál pedig legalacsonyabb a kontaktussal rendelkező választók aránya.

3.3.1. A kapcsolatok időbeli alakulása

A szocializmus évtizedei alatt a határok zártsága nagymértékben akadályozta a határon való átjutás lehetőségét, a határon átnyúló kapcsolatok kialakítását és elmélyítését. Igaz ez a megállapítás Magyarország keleti határtérségeire is, bár a határ magyar, illetve román és ukrán (akkor még szovjet) oldalán eltérőek voltak az átjutás körülményei. Összességében a magyar állampolgárok léphettek át relatíve könnyebben a határt, nem úgy mint az osztrák–magyar határ mentén, ahol az osztrák állampolgárok utazhattak könnyebben. A közép-európai politikai átalakulást követően 1989-től megváltozott a helyzet, a határok nyitottabbá váltak, új átkelők létesültek, megszűnt a vízumkényszer, sőt kishatárátlépésre is lehetőség nyílt. Az új körülmények között pedig a román és az ukrán állampolgárok is könnyebben utazhattak külföldre.

A magyar–román határtérség magyar oldalán a kapcsolatok közel kétharmada még 1989 előtt részesült, s az átlagtól a települések közül csak Ártánd tér el, ahol a romániai kontaktusok többsége 1989 után létesült. A román oldalon is 1989 előtt létesült a lakosság magyar kontaktusainak többsége, és az egyes helységekből mért értékek itt sem térnek el jelentősen az átlagtól. Ebben az esetben Nagycsanád jelent

kivételt (korábban nem működött itt határátkelő, majd az 1990-es években létesített ideiglenes átkelőt átalakították és 2002 elején nyitották meg a nemzetközi forgalom számára), ahol a kapcsolatok több mint kétharmada 1989 után keletkezett.

Az ukrán–magyar határ két oldalán a fentiekől eltérően jelentős különbségek figyelhetők meg. Magyar oldalon az ukrainai kapcsolatok 67%-a még a rendszer-váltás előtt (tehát a szovjet érában), ukrán részről pedig 62,8%-a már 1989 után kötött. A települések között mindkét oldalon akad egy-egy kivétel: Barabáson ugyanis a kontaktusok 60%-a létesült 1989 (ebben az évben nyitották meg itt a kis-határ-átkelőhelyet) után, a kárpátaljai, határátkelőhellyel a mai napig nem rendelkező Nagypaládon pedig a kapcsolatok 51,1%-a 1989 elé datálódik.

3.3.2. A határon átnyúló lakossági kapcsolatok jellege

A szomszédos országba irányuló határon átnyúló kapcsolatok jellege a magyarországi és a romániai, illetve ukrainai kontaktussal rendelkező válaszadók egyaránt a személyes jellegű kapcsolatokat (rokonlátogatás, barátok, ismerősök látogatása) jelölték meg leggyakrabban. Minden oldalon magas továbbá a pihenés és szabadidő-eltöltés, valamint a bevásárlás kategóriák megjelölési gyakorisága (24. ábra).

A határok nyitottabbá válása óta máig nem jelentős az üzleti kapcsolatok aránya, egyedül az ukrán határ közelében élő magyarországi válaszadók jelölték meg nagyobb arányban ezt a kategóriát (igaz, a kis arányú ukrainai kapcsolattal rendelkező válaszadó miatt ez az arány mindössze 24 válaszadót takar). A Kárpátalján uralkodó nehéz gazdasági körülményekre és létfenntartási viszonyokra utal, hogy mindhárom megélhetéshez kapcsolódó kategóriát (bevásárlás, megélhetési kereskedelem, munkavállalás) toronymagasan az ukrainai válaszadók vezetik.

3.4. Az EU-csatlakozás kérdései a keleti határok mentén élő lakosság szemével

A Magyarország keleti határai mentén élők határon átnyúló kapcsolatait és hétköznapijait minden bizonnyal egyaránt jelentősen befolyásolta hazánk és a szomszédos országok EU-csatlakozása. A két szomszédos keleti állam EU-s felkészültsége igen különböző, míg Románia már társult tag s bekerülésre esélyes lehet a bővítés második körében, addig Ukrajnának a közeljövőben esélye sincs a csatlakozásra. Ebből következően az magyar–ukrán határszakasz vélhetően hosszú távra az Unió külső, szigorú schengeni normák szerint őrzött határává vált.

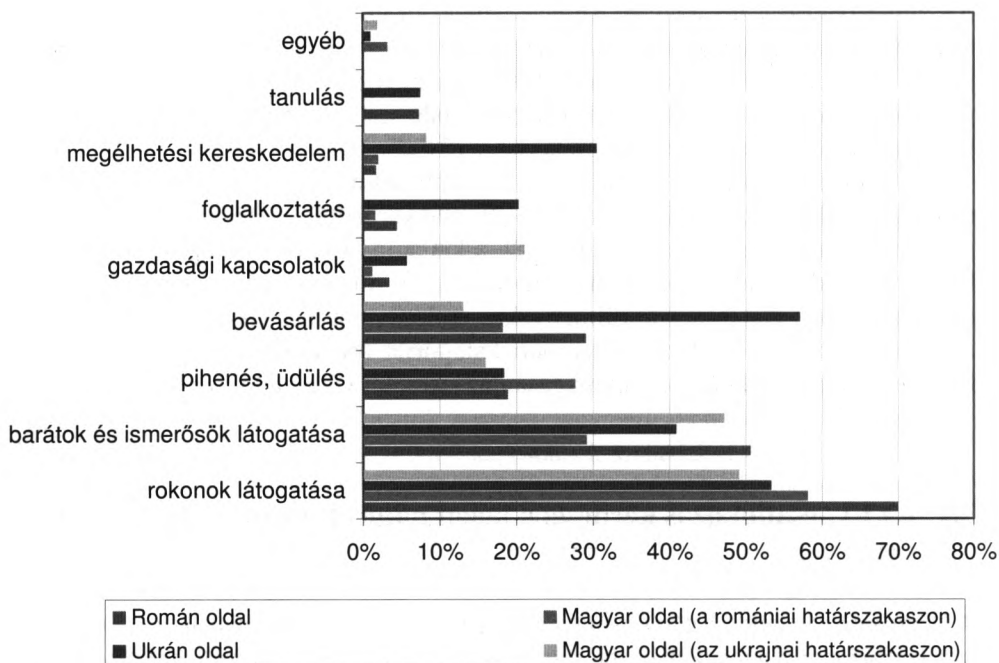
Mindenképp érdekes megvizsgálni, hogy a román, illetve ukrán határszakasz mentén élők hogyan viszonyulnak ehhez a kérdéshez, *milyen elvárásaik vannak a*

bővítés első körében bekerülő *Magyarország EU-csatlakozásával kapcsolatban*. A magyar–román határszakasz magyar oldalán élők közül legtöbben a jobb életkörülményeket, több munkalehetőséget és magasabb béreket (46,4%) remélnék az EU-tól. Emellett jelentős még a gazdaság általános fejlődését és a mezőgazdasági támogatásokat elvárók aránya (egyformán 9,5%), kevesebb volt viszont az elvárásal nem rendelkezők (7,1%), valamint a könnyebb határátkelést (6,7%) és a gazdasági kapcsolatok fejlődését számításba vevők (3,1%) aránya.

24. ábra

A szomszédos országok kapcsolatainak jellegzetességei, az említések gyakorisága alapján, 2001–2002

(Characteristics of connections between the neighbouring countries, based on frequency of mentioning, 2001–2002)

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A román oldalon legmagasabb (36,7%) a magyar csatlakozással szemben elvárásokat nem támasztók, közel azonos viszont a határon túli magyarok csatlakozás utáni intenzívebb segítségét (14,1%) és a gazdasági kapcsolatok fejlődését (13,8%)

remélők aránya, a válaszadóknak pedig egyötöde számít jobb életfeltételek megte-remtődésére és munkalehetőségek bővülésére.

A magyar és a román oldalon is voltak Magyarország EU-csatlakozása esetén negatív következményekre számító válaszadók (4,5%, illetve 6,8%). A romániai részről elsősorban a vízumkényszer bevezetésétől, míg magyar oldalon a legtöbben a mezőgazdaság „tönkretételétől” és az árak emelkedésétől tartanak.

Az ukrán–magyar határtérség magyar oldalán is a több munkahely létesítése, jobb életkörülmények kategóriába tartozó válaszok aránya a legmagasabb (68,6%), emellett többen a tisztább környezet létrejöttének feltételét (9,2%), az Ukrajna fe-
löli menekültáradat csökkenését (8,4%) és a gazdaság fejlődését, a térség felzárkó-
zását (5,1%) várják Magyarország csatlakozásától. Az elvárásokat meg nem jelölők aránya csupán négy százalék, de a könnyebb határátkelést (3,8%) és a gazdasági-
kereskedelmi kapcsolatok élénkülését (0,9%) még kevesebben remélik.

Az ukrán oldalon a romániai válaszadókhoz hasonlóan a legtöbb esetben (44,8%) nincs különösebb elvárás, viszont emellett a legtöbb megkérdezett (28%) azt reméli, hogy a schengeni normák ellenére mégsem vezetik be a vízumkényszer-
szert. Mivel a mintában szereplő ukrain települések zömmel magyar nemzetiségűek, nem meglepő, hogy a válaszadók 13,5%-a a határon túli magyarok hathatósabb segítségét várja. Ebben az esetben is alacsony viszont a gazdasági kapcsolatok élénkülését megjelölők aránya (5,2%).

A vizsgált határ menti térség egyes szakaszain tehát különböznek az elvárások az Európai Unió belépéssel kapcsolatban, *Magyarország csatlakozásával azonban a többség minden oldalon egyetért.* A román határszakasz mindkét oldalán 80% fölött van a csatlakozást pártolók aránya, s az egyes települések között sincsenek jelentős eltérések. Érdekes viszont, hogy a romániai településeken nagyobb a támogatottság, mint a magyar oldalon. Az ukrán–magyar határtérség ukrán oldalán viszont jóval kevesebb a helyeslők és magasabb a bizonytalanok aránya, hiszen itt a Magyarország EU-s belépésével egyetértő választ az összes válaszadóknak nem egészen fele adott csupán (25. ábra). Az ukrán határszakaszon a határ sokak számára egyben megélhetési forrás is, érthető tehát, hogy az emberek tartanak a szigorú EU-s beléptetési rendszer (főleg vízumkényszer) bevezetésétől.

A határszakasz ukrán, illetve román oldalán élő lakosságát arról is megkérdeztük, hogy *befolyásolja-e az ő személyes életkörülményeiket Magyarország EU-csatlakozása.* A kérdésre a romániai válaszadók 36,2%-a, az ukrain megkérdezettek pedig 28,4%-a válaszolt igennel. A *kedvező hatások* közül román részről elsősorban jobb életkörülményeket (27,4%), a munkavállalás lehetőségét (12,8%), illetve valamilyen határon túli magyarsághoz kötődő kedvezményt (10,7%) említették, 33,8% volt viszont azoknak az aránya, akik nem tudták megmondani milyen pozitív hatásai lesznek a szomszédos ország csatlakozásának. Ukrán oldalon ezzel ellentétben a hazánk EU-tagságát befolyásoló tényezőként megjelölők háromnegyede nem tudott

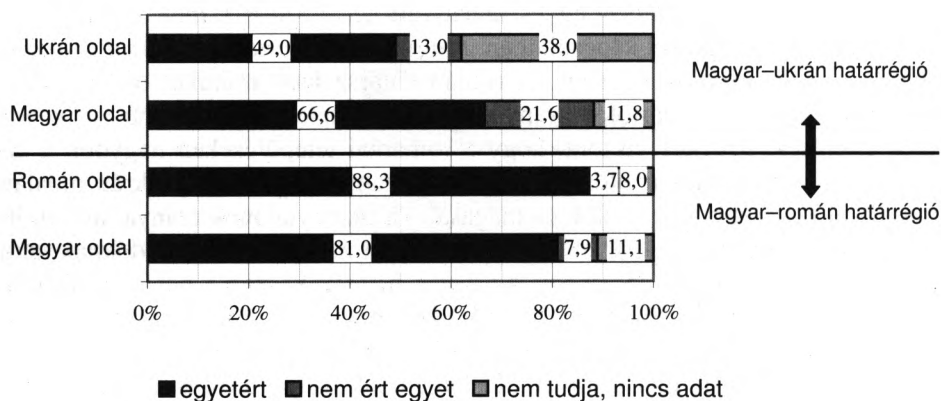
konkrét pozitív hatást megjelölni, 7,8% a határon túli magyarok jelentősebb segítségét (pl. ingyenes orvosi ellátás), 5,4% pedig jobb munkavállalási lehetőséget remél.

A *negatív hatások* esetében megfordul a helyzet, ugyanis míg román oldalon konkrét kedvezőtlen következményt a válaszadók 69,3%-a nem tudott megjelölni, addig ez az arány ukrán oldalon csak 30,1% volt. Ukrán részről és a romániai településeken egyaránt a vízumkényszert és a szigorúbb határátlépési feltételek bevezetésétől tartanak leginkább (52,8%, illetve 17,1%), jóval kevesebben sorolták fel a hátrányos befolyásoló tényezők között a munkavállalási feltételek romlását (Kárpátalján 10,2%, a romániai településeken 2,6%). Elmondható tehát, hogy a román oldalon inkább pozitív, a kárpátaljai határ menti településeken pedig elsősorban negatív életkörülményeket befolyásoló tényezőként gondolnak Magyarországra Európai Unió csatlakozására.

25. ábra

A vizsgálati terület lakosságának véleménye Magyarország európai uniós csatlakozásáról, 2001–2002

(The opinions of local inhabitants about Hungary's accession to the European Union in the surveyed area, 2001–2002)

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A vizsgált határtérség magyarországi megkérdezetteinek arra kérdésre kellett válaszolniuk, hogy *befolyásolja-e személyes életkörülményeiket a kelet-európai országok esetleges Európai Unió tagsága*. Románia és Ukrajna nagyon eltérő EU-s felkészültségéből, illetve a csatlakozási folyamat előrehaladottságának igen különböző szintjéből adódik, hogy a kérdésre a román határmenti magyar oldali válaszadóinak 52,1%-a, az Ukránnal szomszédos településeken viszont csak 20,2%-

a válaszolt igennel. A *pozitív tényezők* közül az Ukrajnával szomszédos területeken a munkalehetőségek bővülését (46,6%), illetve a jobb megélhetést és magasabb béreket (42,7%) említették leggyakrabban, emellett még a könnyebb határátkelést (3,4%) és a tisztább környezet kialakulásának feltételét (2,8%) érdemes kiemelni. A Romániával szomszédos települések lakossága is a magasabb jövedelmi viszonyokat és az életszínvonal emelkedését (56,3%), valamint a bővülő munkalehetőségeket (19,9%) tartja a kelet-európai országok EU-integrációjának legfontosabb hasznos hozadékaként, amely mellett a könnyített határátlépést (6,7%) és a térség gazdasági fellendülését (8,7%) kell még megemlíteni.

A *várható negatívumok* az ukrán határ szomszédságában élők szerint elsősorban a vendégmunkások és idegenek magas száma (31,7%), a fogyasztói árak emelkedése (40%), valamint az esetleges – konkurencia miatti – kedvezőtlen gazdasági, mezőgazdasági tendenciák (24,4%) lehetnek. A Romániával szomszédos határtér településein szintén az esetleg romló gazdasági, mezőgazdasági tendenciáktól (30,5%), az árak emelkedésétől (20,0%), valamint a határátkelés szigorodásától (17,9%) tartanak legtöbben, a válaszadók 8,4%-a pedig úgy véli, hogy ezáltal a magyarországi permterületeknek kevesebb támogatás jut.

3.5. Az eurorégiók szerepe a keleti határok mentén

Az 1990-es években nyugat-európai mintára Magyarország keleti határai mentén is megalakultak az első interregionális szervezetek, amelyek legfontosabb célkitűzése a határon átnyúló kapcsolatok ösztönzése, a határ menti térségek felzárkózásának elősegítése volt. A több ország határ menti régióit is magába foglaló eurorégiók közül a vizsgált térségben kettő is található: az 1993-ban létrejött Kárpátok Eurorégió (KE), illetve az 1997-ben megalakult Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió (DKMT). A kérdőíves vizsgálat során megkíséreltük felmérni, hogy a határszélen élő lakosság mindennapjaiban milyen szinten vannak jelen ezek az eurorégiók. Az ukrán–magyar határtérségben és a magyar–román határmente északi részén a megyék a Kárpátok Eurorégió tagjai, míg Békés és Csongrád, Romániában pedig a határ mentén fekvő Arad és Temes a DKMT együttműködés résztvevői. Ennek megfelelően a Kiszombor-Nagycsanád és az Elek-Otlaka településpárok esetében a DKMT a mintában szereplő többi település lakosságától pedig a Kárpátok Eurorégió ismertsége felől érdeklődtünk.

Az adatok alapján a magyar–román hatértérség vizsgált településein a megkérdezettek általában csak kevesebb mint fele hallott a térségben működő eurorégiókról. A román oldalon többen hallottak már a területükön illetékes interregionális szervezetről, egyedül Bors településen nem éri el arányuk az 50%-ot. Ezzel szemben magyar oldalon kevésbé ismertek az eurorégiók, csak Biharkeresztesen haladta meg az igen válaszok aránya az 50%-ot

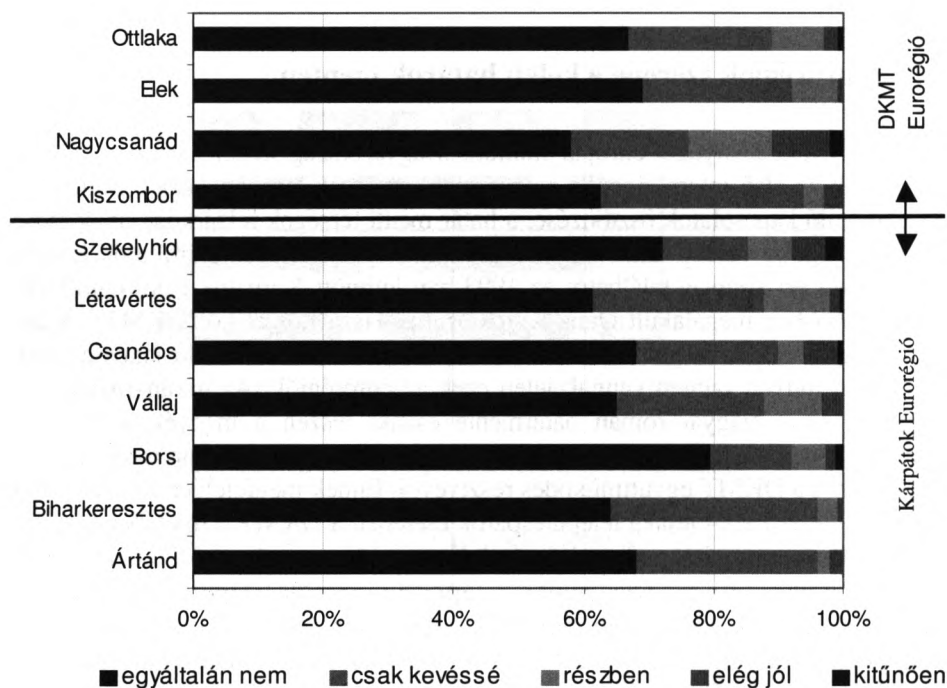
Az ukrán–magyar határmenté magyarországi válaszadóinál is a fentiekhez hasonló az igen válaszok aránya (45,8%), az ukrainai megkérdezettek viszont csupán 28,4%-a hallott a Kárpátok Eurorégióról. A települések közül Csapon ismerték a legtöbben (a válaszadók kétharmada), Nagypaládon pedig a legkevesebben (20%) az eurorégiót.

Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy az eurorégiók céljait és rendeltetését ismerők aránya igen alacsony, a magyar–román határ mentén élők több mint 60%-a egyáltalán nincs tisztába velük (egyedül Nagycsanád estében maradt 60% alatt a célokról semmit sem tudók aránya). Létavértes kivételével pedig nem akadt olyan mintában szereplő magyarországi település, ahol akárcsak egy megkérdezett is teljes mértékben tisztában lett volna az eurorégiók rendeltetésével (26. ábra)

26. ábra

A Kárpátok és a DKMT Eurorégió céljainak és rendeltetésének ismertsége a magyar–román határ menti településeken, 2002

(Knowledge of the goals and functions of the Carpathian/DKMT Euroregion in the settlements near the Hungarian–Romanian border, 2002)

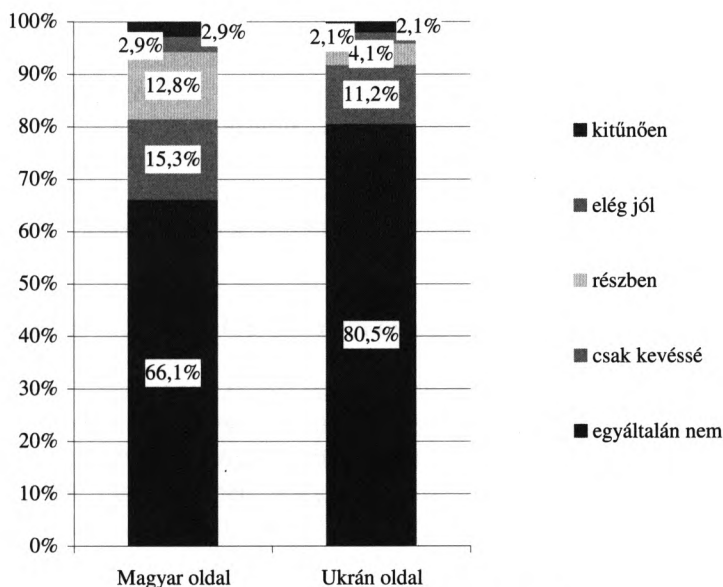
Forrás: Kérdőíves felmérés, 2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

A román–magyar határtérségben a lakosság csak kevés településen véli úgy, hogy az ő megyéje tagja az adott interregionális szervezetnek, annál magasabb viszont a bizonytalanok aránya. A romániai településeken ebben az esetben is magasabb az igen válaszok aránya, sőt Otlaka, Nagycsanád és Csanáros településeken meghaladja a válaszok felét. Az ukrán–magyar határmentén magyar oldalon 33,4%, Kárpátalján pedig 27,3% a saját megyéjét a Kárpátok Eurorégió tagjai közé soroló megkérdezettek aránya. A legtöbben itt is bizonytalanok, azaz nem tudják tagja-e megyéjük a szervezetnek. A magyar oldalon Kispaládon (20%) legalacsonyabb, Záhonyban pedig legmagasabb (46%) az igen válaszok aránya. Ukrán részről egyedül Tiszaújlakon vélik kevesebben (17,1%), hogy Kárpátalja tagja az eurorégióknak.

27. ábra

A Kárpátok Eurorégió céljainak és funkcióinak ismertsége a magyar–ukrán határ mentén elhelyezkedő településeken, 2001–2002

(Knowledge of the goals and functions of the Carpathian Euroregion in the settlements near the Hungarian–Ukrainian border, 2001–2002)

Forrás: Kérdőíves felmérés 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

Az ukrán–magyar határtérség magyarországi településein a román határszél adataihoz hasonlóan alakul a Kárpátok Eurorégió rendeltetésének ismertsége (27. ábra). A magyar oldalon a válaszadók pontosan kétharmada egyáltalán nem,

15,3%-a csak kevéssé, 12,8%-a részben, s mindössze csupán 2,9–2,9%-a jól, illetve teljes mértékben ismeri az interregionális szervezet célkitűzéseit. A határtérség északi településein alacsonyabb (Záhony 57,5%, Barabás 59,6%), déli részén pedig magasabb (Tiszabecs 75%, Kispalád 81%) a szervezet rendeltetését egyáltalán nem ismerők aránya. Az ukrán oldalon még kevésbé vannak tisztában a KE szerepével: a válaszok 80,5%-a az egyáltalán nem, 11,2%-a a csak kevéssé, 4,1%-a a részben ismeri, 2,1–2,1%-a pedig a jól, illetve teljes mértékben kategóriába tartozott. A települések között Tiszaújlakon vannak tisztában legkevésbé (93,5% egyáltalán nem), Csapon pedig leginkább (az ukrán oldalon a KE céljait a 12 teljes mértékben ismerő válaszadóból 11 csapi) a Kárpátok Eurorégió rendeltetésével.

A lakosság válaszaiból kitűnik, hogy a térségben sem a Kárpátok, sem pedig a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió nem tudott még igazán kibontakozni. A határ mentén élő emberek zöme egyáltalán nem ismeri e szervezetek létrejöttének okát, rendeltetését és céljait, pedig a megfelelő ismertség nélkül igazán jelentős eredményt nem érhetnek el. A jövőben a nagy interregionális szervezetek helyett a térségben inkább a jelenleg körvonalazódó két-háromoldalú határ menti együttműködések (Interregio, Bihar-Bihar Eurorégió stb.) kaphatnak létjogosultságot.

III. AZ EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI A MAGYAR–ROMÁN ÉS A MAGYAR–UKRÁN HATÁRRÉGIÓKBAN

1. A magyar–román és a magyar–ukrán határ mentén végzett kérdőíves felmérés eredményei

1.1. A kutatás rövid bemutatása

Az EXLINEA kutatási projekt keretében a 2004/2005-ben kérdőíves felmérést végeztünk a magyar–román és a magyar–ukrán határszakasz mentén. A megkérdezendő személyeket a határ menti együttműködés területeken tevékenykedő intézmények, közigazgatási szervek, civil szervezetek, vállalkozások vezetői közül választottuk ki, akikről feltételeztük, hogy a határ menti kapcsolatok területén komoly tapasztalatokkal rendelkeznek. A mintába összesen 105 személy került, Romániából 41, Magyarországról 35, Ukrajnából pedig 29 ember. A magyarországi megkérdezetteket két csoportra osztottuk, aszerint, hogy a magyar–román, vagy a magyar–ukrán kapcsolatokra vonatkozóan kértük a véleményüket. Így magyar–román határ magyar oldaláról 24, míg a jóval rövidebb magyar–ukrán határszakasz magyar oldaláról 11 személy került a mintába.

1.2. A gazdasági kapcsolatok szintjei és típusai

A magyar–román határszakaszt vizsgálva a határon átnyúló exportra vonatkozó kérdések esetében jól megfigyelhető, hogy a romániai válaszadók jóval nagyobbak tartják a saját oldalukról Magyarországra irányuló kivitelt, mint fordítva. A különbség a két érték között változik annak függvényében, hogy mely területre (határon túli város, nagyváros, regionális piac stb.) irányuló exportra kérdeztünk rá. Viszonylag csekély a különbség a válaszok között, ha a közeli határon túli városokra, illetve a nagyobb, regionális jelentőségű városokra vonatkozott a kérdés: a válaszadók mindkét oldalon viszonylag jelentősnek ítélték a kivitelt ezekre a településekre.

Ennél jóval nagyobb különbség figyelhető meg a vélemények között a másik ország fővárosába irányuló kivitel esetében: a magyarországi válaszadók szerint a határtérségből szinte egyáltalán nem exportálnak Bukarestbe, míg a romániai megkérdezettek viszonylag jelentős kiviteltől számolnak be. A különbségben szerepet játszhat a magyar főváros

viszonylagos közelsége, könnyebb elérhetősége, valamint az, hogy a határ román oldalán – mint a kérdőív további kérdéseiből is kiderül – magas a magyar (jórészt budapesti székhellyel rendelkező) befektetők aránya, és a Romániában előállított termékek jelentős része Budapestre, vagy azon keresztül más célállomásokra kerül.

A határ túloldalra irányuló kivitelnél mindkét oldalon jelentősebbnek tartják a más országokba irányuló exportot, ami arra utal, hogy a határtérségben sem a szomszédos országot tartják a legfontosabb külkereskedelmi partnernek. A válaszok, különösen a magyar oldalon tükrözik a határtérség periférikus helyzetét, a gazdasági problémákat és a tőkebefektetések általában alacsony szintjét, hiszen az eredményekből kiderül, hogy a megkérdezettek szerint távolról sem kielégítő a kivitel jelenlegi szintje. A román oldal optimistább véleménye elsősorban a határszakasz déli részére, Temes, és részben Arad megyébe érkező külföldi (jelentős részben olasz) befektetéseknek köszönhető, innen a kivitel azonban nagyrészt Nyugat-Európába irányul.

A magyar–ukrán határ mentén megkérdezettek esetében az exportra vonatkozó válaszok nagy hasonlóságot mutatnak a magyar–román határon már leírtakkal. Ezen a területen az ukrán fél az, amely saját exportját jelentősen nagyobbak tartja, mint a magyar oldal, és a különbség itt a két országban elhangzó vélemények között még nagyobb. Kiemelkedően nagyok tartják a határ magyar oldalán fekvő regionális jelentőségű városba irányuló kivitel, de a távolabbi magyarországi régiókba is jelentősnek tartják az exportot.

A másik pont, ahol jelentős az eltéréseket a két oldalon kapott válaszok között, az itt is a két főváros szerepe. Kijev földrajzi helyzetéből adódóan sem lehet fontos tényezője a határ menti gazdasági kapcsolatoknak, ám Budapest az ukrán export szempontjából fontos célterületnek tűnik. Végül ezen a határszakaszon is elmondható, hogy a más országokba irányuló kivitel a megkérdezettek szerint mindkét országban meghaladja a szomszédos országba irányuló exportot.

A behozatal kapcsán a kivitelre vonatkozó kérdésekhez nagyon hasonló eredményeket kaptunk a magyar–román és a magyar–ukrán határ mentén egyaránt. Ismét megfigyelhető volt, hogy a román és ukrán oldalon élő válaszadók sokkal nagyobb volumenűnek tartják az exportot, mint a magyarok. A legnagyobb különbséggel ebben az esetben is a fővárosokra vonatkozó kérdéseknél találkozunk, Budapest a válaszadók szerint komoly szerepet játszik a román és ukrán behozatalban, míg Bukarestről és Kijevről ugyanez nem mondható el Magyarországon.

A határ másik oldalára irányuló befektetések tekintetében jól kirajzolódik a különbség a két ország között a magyar–román határszakasz mentén. Mindkét oldal válaszadói jelentős különbséget látnak a két ország cégeinek befektetői aktivitása között, és teljes az egyetértés abban, hogy a magyarországi cégek sokkal aktívabbak ezen a területen. A tőkekivitel tekintetében megfigyelhető továbbá, hogy mindkét országban a határ közelében fekvő nagyobb városokat tartják a legjellemzőbb célpontnak, majd az egyéb közeli regionális piacok következnek a sorban. A tőkebehozatalt vizsgálva a különbség a két ország között még látványosabb, a romániai válaszadók a magyar be-

fektetéseket jelentős mértékűnek tartják, addig Magyarországon sokak szerint egyáltalán nem található befektetések a szomszédos országból. Abban viszont teljes az egyetértés, hogy a más országokból származó tőke súlya jóval nagyobb Romániában is, mint a szomszédos országból származóé. Érdekes, hogy a határszakasz román oldalán ezeket a külföldi befektetéseket messze nagyobb értékkel, mint a magyar oldalon – a már említett Arad és Temes megyei befektetéseket figyelembe véve ez nem feltétlenül jelent túlzott optimizmust román részről.

Ebben a kérdéscsoportban is megfigyelhető, hogy a fővárosok közül Bukarest nem szerepel a magyarországi befektetők kiemelt célpontjai között, azok sokkal inkább a határmenti, illetve a magyarok lakta területek választják. Budapest helyzete nem ennyire rossz, a megkérdezettek szerint a – viszonylag csekély számú – romániai befektető számára a magyar főváros közel akkora vonzerővel bír, mint a határ menti területek. A tőkebehozatal tekintve is nagyon hasonló eredményt kaptunk, míg Budapest gyakorlatilag a legfontosabb szereplő romániai befektetésekben a két ország viszonylatában, Bukarest a legtöbb válaszadó szerint semmiféle szerepet nem játszik ebben a tekintetben.

A *magyar–ukrán* határtérségben a határ másik oldalára irányuló befektetések kapcsán némileg más válaszokat adtak a megkérdezettek. Érdekes módon egyáltalán nincs szó a magyar befektetők előnyéről, sőt, ha nem is nagy mértékben, de az ukrán befektetéseket nagyobb volumenűnek tartják például a nagyobb határ menti városokban és a távolabbi piacokon is. A magyar befektetők minimális előnye mindössze a határhoz közeli regionális piacokon figyelhető meg. Hasonlóság viszont az előzőekben említettekkel, hogy a fővárosok közül itt is a magyar főváros tekinthető csak befektetési célpontnak, Kijev gyakorlatilag egyáltalán nem. Sokkal több a hasonlóság a romániai határszakasszal, ha a határ túloldaláról érkező befektetéseket vizsgáljuk. Az előző megállapításoknak némileg ellentmondva itt már egyértelműen látható, hogy az ukrán oldalon jóval nagyobb a magyar befektetések aránya minden területen, mint fordítva.

A termelő tevékenység áthelyezését vizsgálva a *magyar–román* és a *magyar–ukrán* határ mentén is szinte minden válaszadó jelentéktelennek tartotta az ilyesfajta tevékenységet. A legkézenfekvőbb magyaráztat szerint ezen a határszakaszon 1989 előtt is a beruházások hiánya jelentett problémát, így nem is rendelkezett a terület olyan ipari kapacitással, amelyet át lehetett volna helyezni a határ másik oldalára.

1.3. Migráció és társadalmi kapcsolatok

Akár a *magyar–román*, akár a *magyar–ukrán* határszakaszt vizsgáljuk, a bevándorlásra vonatkozó kérdésekre szignifikáns módon eltérő válaszokat kaptunk a határ két oldalán. A magyarországi megkérdezettek véleménye szerint a két szomszédos országból jelentős számban érkeznek bevándorlók, elsősorban a határ közelében fekvő régiókból, de a tá-

volabbi régiókból is. A magyarázat elsősorban a határ román és ukrán oldalán élő magyar kisebbség számában kereshető, elsősorban ők azok, akik Magyarországra települnek át. Fordított irányú vándorlásra viszont nagyon kevés esetben van példa, ezt tükrözik a kérdőíves kutatás eredményei is. Más országokból a romániai és ukrainai megkérdezettek szerint is valamivel többen érkeznek, mint Magyarországról, Romániába elsősorban Moldáviából, Ukrajnából pedig kelet felől.

A bevándorlók foglalkozási összetételét elsősorban Magyarország esetében érdekes megvizsgálni, hiszen csak itt találunk jelentősebb számban bevándorlókat. A megkérdezettek szerint a bevándorlók legnagyobb része a mezőgazdaságban helyezkedik el. A válaszadók véleményét vélhetően az befolyásolja, hogy a legfontosabb mezőgazdasági munkák idején nagy számban jelennek meg a határ menti régióban keleti vendégmunkások, akiket a magyarországi gazdák szívesen foglalkoztattak, hiszen jóval kevesebb bérért is hajlandók voltak elvégezni ugyanazt a munkát. Ezeknek a Romániából és Ukrajnából érkező vendégmunkásoknak a képe könnyen összemosódik a bevándorlókéval, bár a két csoport természetesen nem azonos. A megkérdezettek szerint a bevándorlók második legnagyobb csoportja a szolgáltatások területén helyezkedik el. Az egyik magyarázat erre a jelenségre az lehet, hogy a bevándorlók között a tapasztalatok szerint nagy az értelmiség aránya, közülük viszonylag sokan választják az áttelepülést Magyarországra. Az iparban elhelyezkedők viszonylag kisebb aránya kapcsán ismét a határtérség periférikus jellegére és az iparosítás alacsony fokára utalhatunk. A kivándorlásra vonatkozó kérdésekre ugyanezeket az eredményeket hozták más oldalról, a magyarországi válaszadók szerint gyakorlatilag nincs kivándorlás Romániába és Ukrajnába, de a más országokba irányuló kivándorlás is jelentéktelen a másik két vizsgált országban tapasztaltakhoz képest.

A munkaerőáramlásra vonatkozó kérdések kapcsán kapott eredmények egyértelműen mutatják, hogy a *magyar–román* és a *magyar–ukrán* határ mentén egyaránt a magyar oldal jelenti a célterületet. Nem csak a magyar oldalon élők, hanem a Romániában és Ukrajnában élők is egyetértettek abban, hogy a munkaerőáramlás jelenleg egyirányú, kizárólag Magyarországra irányul. A romániai és kárpátaljai munkaerőpiaci helyzetet és az ottani bérszínvonalat összehasonlítva a magyarországival érthető, hogy a sokak számára megéri akár rövidebb időre is munkát vállalni Magyarországon, még ha erre csak illegálisan van is lehetőségük. De Románia és Ukrajna között is szignifikáns különbség mutatkozik ezen a területen, hisz a kárpátaljai eredmények jóval meghaladják az egyébként is magas romániai értékeket, ami az ukrán gazdasági helyzet és életszínvonal ismeretében nem meglepetés. Más szempontból összevetve az adatokat az is látható, hogy a szomszédos országban történő rendszeres és alkalmi munkavállalás közül mindhárom országban az utóbbit tartják jellemzőbbnek, már csak amiatt is, mert ilyen esetben többnyire rövid távú illegális munkavégzésről van szó.

A kérdéscsoporton belül az ún. egynapos kereskedelemre vonatkozó kérdéseknél a magyar oldalon élők mindkét határszakaszon igen jelentősnek ítélték a kereskedelem ezen formáját, jelentősebbnek, mint akár a romániai, akár az ukrainai válaszadók. A két határszakaszt összevetve jól látható, hogy az ukrán oldalon élők életében játszik a határon átnyúló kapcsolatok ezen formája a legnagyobb szerepet. Ez visszavezethető a határrégió rendkívül súlyos gazdasági helyzetére, ahol sok esetben egyetlen megélhetési forrást jelent a határon átnyúló kereskedelem, ugyanakkor a két ország árszínvonala közötti különbség, ami az egynapos kereskedelmet leginkább élteti, itt nagyobb, mint a magyar–román határszakaszon.

A személyes kapcsolatokra vonatkozó kérdések kapcsán látható, hogy a magyar–román és magyar–ukrán határ mindkét oldalán nagyon intenzívnek tartják a helyi lakosok kapcsolatait a túloldallal, nagyon gyakori a rokonok, barátok látogatása, bevásárlás stb.. A határ magyar oldalán élők közül sokaknak élnek rokonai Romániában és Ukrajnában, ez az egyik magyarázata annak, hogy az itt élőket aktívabbnak tartják ezen a területen, a másik ok pedig valószínűleg a bevásárló turizmusban keresendő, az utóbbi években a magyarok felfedezték maguknak az ebben rejlő lehetőségeket. Míg korábban főként Romániából és Ukrajnából érkeztek bevásárlási céllal Magyarországra, mára a helyzet gyökeresen megváltozott. Természetes módon az ilyen látogatások elsősorban a határ túloldalán fekvő városba, vagy a közeli régiókba irányulnak, ritkábban fordul elő, hogy távolabbi területeket is felkeresnek. Mint több korábbi kérdés esetében, itt is a másik ország fővárosába irányuló kapcsolatoknál figyelhető meg a legnagyobb különbség, és a magyarázat is hasonló a korábbiakhoz: Budapest szerepe a határrégiókban élők számára (részben a romániai és ukrainai magyar kisebbség miatt) jóval nagyobb, mint a távoli Bukaresté vagy Kijevé.

1.4. A határon átnyúló együttműködés kibontakozását akadályozó tényezők

A magyar–román határ mentén a kapcsolatok kiépítésének infrastrukturális feltételeivel a romániai megkérdezettek inkább elégedettnek tűntek, mint a magyarországiak. Kiemelhető a telekommunikáció, amely a mindkét oldalon a válaszadók többsége szerint már nem nehezíti a kapcsolatok építését. Ennél nagyobb problémát, de nem jelentős akadályt jelent véleményük szerint a vasutak és a közutak állapota – bár komoly infrastrukturális beruházásokra szükség van ezeken a területeken, nem ez a határon átnyúló együttműködésben dolgozók szerint a kapcsolatok kiépítésének legfontosabb gátja jelenleg. A magyar oldalon a legtöbb esetben ennél kritikusabb választ adtak, az egyetlen kivétel a már említett telekommunikáció. Sokkal inkább problémát okoz a vasutak és még inkább a közutak helyzete, bár a válaszok alapján komoly akadálnak ez sem ne-

vezhető. A rossz minőségű közutak sok problémát jelentenek a Romániába utazóknak, és a helyzet a magyarországi határ régióban sem jobb számottevően.

A *magyar–ukrán* határszakaszon kapott eredmények több ponton is eltérnek magyar–román határ mentén tapasztaltaktól. Vasúti közlekedés tekintetében a magyarországi válaszadók valamivel kevesebb problémáról számoltak be, mint az ukrainai megkérdezettek, ebben azonban fontos szerepe lehet annak, hogy Ukrajna és Magyarország között a személyszállításban a vasútnak viszonylag csekély szerep jut, a teherszállítás során felmerülő feladatokat pedig a jelenleg óriási kihasználatlan kapacitással rendelkező Záhonyi átrakó állomás el tudja látni. A közutak esetében már jóval elégedetlenebbek a magyar oldalon, míg az ukrán megkérdezettek talán meglepő módon nem tekintik komoly gondnak az utak állapotát, legalábbis a határon átnyúló kapcsolatok szempontjából nem. A másik jelentős eltérés a magyar–román határszakaszhoz képest az, hogy itt a telekommunikációs infrastruktúra megléte sem magától értetődő, így mindkét oldalon fontos feladatnak tartják annak javítását.

A *magyar–román* határon való átkelésrel kapcsolatos problémák a válaszadók nagy része szerint már nem jelenti komoly akadályt az együttműködésnek, ám van néhány pont, ahol a körülmények további javítására lenne szükség. A legfontosabb ezek közül a határőrök és a vámosok viselkedése, amivel mindkét oldal hasonló mértékben elégedetlen. Mindenképpen megjegyzendő azonban, hogy ezeket sem sorolták sehol a komoly akadályok közé, az eredmények tanúsága szerint az utazók zaklatása ma már nem annyira általános, mint 1989 előtt volt, amikor a hatóságok képviselői rendszeresen megalázták a határon átlépőket. Egyáltalán nem jelent viszont akadályt a romániai megkérdezettek számára a határátkelőhelyek közelsége és a határátkelőhelyek száma. Magyarországon a válaszadók mindkét kérdést valamivel kritikusabban közelítették meg, ám az a folyamat, amely során az elmúlt években több új átkelő is nyílt ezen a határszakaszon mára már érezteti hatását, így alapvetően egyik oldal sem lát komoly megoldandó problémát ezen a területen.

Magyar–ukrán viszonylatban is a határátkelő közelsége és azok száma jelenti a legkisebb akadályt, ám a helyzet csak a többi problémához viszonyítva nem jelentős. Különösen a határátkelő száma a magyarországi válaszadók szerint már inkább akadálnak tekinthető, még akkor is, ha az utóbbi években több átkelőhely is megnyílt, így jelentősen enyhült az 1989 előtt szinte teljesen elzárt terület elszigeteltsége. Talán éppen a korábbi helyzethez képest kétségkívül érezhető előrelépést jelentő változások miatt nem tartják ezt komoly gátló tényezőnek az ukrán oldalon.

Annál inkább akadályt jelent a vízumkötelezettség a válaszadók szerint, viszont meglepő, hogy a magyar oldalon megkérdezettek, akik vízum nélkül utazhatnak Ukrajnába, ha nem is sokkal, de nagyobb problémaként jelölték ezt meg, mint a valóban vízum kiváltására kötelezett ukrán állampolgárok. Hozzávetőleg ezzel

azonos mértékben jelent problémát a válaszadók szerint a határőrök és a vámosok viselkedése, ami a magyar–román határral összehasonlítva már komoly gátló tényezője a határon való átjutásnak.

A kereskedelem feltételeit vizsgálva a *magyar–román* határtérségben a határ két oldalán nagyon hasonló válaszokat kaptunk. Egyik oldal sem érzi komoly akadálynak a másik országban az oda irányuló exportra kivetett vámokat, mint ahogy a kvóták, mennyiségi korlátozások sem gátolják a kereskedelmi forgalmat a két ország között. A CEFTA megállapodások, majd 2004. májusa óta az EU és Románia közötti megállapodások a szabadkereskedelem elvéből indulnak ki, annak erősítését támogatják. A további eredmények azt a véleményt tükrözik, hogy ma már az export és import technikai feltételei is adottak mindkét országban. Az egyetlen említésre méltó akadályt a kereskedelmet érintő bürokrácia jelenti, elsősorban a magyarországi válaszadók nehezményezték, hogy az ügyintézés a mai napig is jóval bonyolultabb annál, mint amire szükség volna.

A *magyar–ukrán* határ mentén megkérdezettek sokkal komolyabb problémának tekintik a kereskedelmet akadályozó tényezőket. A túlzottan bürokratikus ügyintézés mind az export, mind pedig az import vonatkozásában itt is a legjelentősebb akadályként jelent meg, de alig marad el ettől a külkereskedelem technikai feltételeinek hiánya. A vámok és a kvóták kérdését a magyar oldalon élők már nem tekintik komoly akadályozó tényezőnek, ám az ukrán oldalon ezeket is majd' olyan súlyos gondnak tartják, mint a bürokráciát.

A közigazgatás, a gazdasági szervezetek különböző szintjei és a különféle ügynökségek szerepét a határon átnyúló együttműködésben a *romániai* és *magyarországi* válaszadók több szempontból is különbözőképpen ítélték meg. Az adatokat vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a magyarországi megkérdezettek minden tekintetben jóval elégedettebbek ezen intézmények tevékenységével, mint Romániában. Ha összevetjük a helyi, regionális és országos szinttel kapcsolatos véleményeket, azt tapasztalhatjuk, hogy minden intézmény esetében a helyi szint tevékenységét értékelik a leginkább pozitívan, bár szignifikáns eltérést csak közigazgatási intézmények összehasonlításakor figyelhetünk meg. Egyértelműen érzékelhető a pozitív megítélés a helyi közigazgatás esetében, a magyarországi intézmények közül messze a helyi önkormányzatokról alakult ki a legjobb vélemény a határon átnyúló együttműködések kapcsán. Ez nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy az együttműködés legnagyobb hagyományokkal rendelkező, és jelenleg is legaktívabb részét az önkormányzati kapcsolatok jelentik, a testvértelepülési kapcsolatok ma is számos települést kötnek össze a határ két oldalán. A vizsgált intézmények közül a legkevésbé a gazdasági szervezetek teljesítményével elégedettek a magyarországi válaszadók, bár ez esetben sem mondhatjuk, hogy komoly akadályozó tényezőként tekintenek rájuk. Inkább arról lehet szó, hogy sokan ezeket a szervezeteket teszik felelőssé a gazdasági kapcsolatok mindenki által elégtelennek tartott szintjéért.

Mint említettük, Románia esetében általában érezhetően több akadályt tapasztaltak a megkérdezettek a különböző intézményekkel való együttműködés során, ezen túl azonban a válaszok jóval kisebb szóródást mutatnak. Kiemelni talán csak azt érdemes, hogy a megkérdezettek a legkevésbé elégedettek a kormánytól érkező segítséggel voltak, a legkevesebb problémát pedig itt is a helyi közigazgatással való együttműködés jelentette. Ebben a kérdésben a *magyar–ukrán* határszakaszon kapott válaszok szinte teljes egészében egybevágóak a fentebb leírtakkal. A magyar válaszadók jól érzékelhetően nagyobb bizalmat tanúsítanak a felsorolt intézmények iránt, akár a közigazgatásról, akár gazdasági szervezetekről van szó. Abban is szinte teljes egészében egyeznek a vélemények a romániai határszakaszon kapott eredményekkel, hogy a helyi szinteket rendszerint nem tartják akadályozó tényezőnek, ám ahogy haladunk a szinteken egyre feljebb, úgy fogy a beléjük vetett bizalom is.

A határon átnyúló kapcsolatokat befolyásoló általános feltételek közül a kérdőíves kutatás eredményei alapján meghatározhatunk néhány tényezőt, amelyek nem jelentenek akadályt a kapcsolatok kiépítésében, és néhány olyat, amelyen változtatni kellene a hatékonyabb együttműködés érdekében. A *magyar–román* határ mindkét oldalán egyetértettek abban a válaszadók, hogy a nyelvi különbségek nem akadályozzák jelentősen a közös munkát. Ez a vélemény nagyrészt ezen határszakaszok egyik sajátosságát tükrözi, vagyis azt, hogy a kapcsolatok egy jelentős részét a határ két oldalán élő magyar közösségek között kialakult együttműködések teszik ki, ebben az esetben a közvetítő nyelv mindenképpen a magyar. De a román–magyar együttműködések kiépítését és fenntartását is segíti, hogy a határt mindkét oldalán élnek nemzeti kisebbségek, segítségükkel a nyelvi nehézségek viszonylag könnyen áthidalhatók.

Hasonlóképpen nem jelent akadályt a megkérdezettek szerint a kultúrák különbözősége sem, az okok is nagyrészt hasonlóak a nyelvi különbözőség kapcsán már leírtakhoz. Vallási szempontból a magyar és a román lakosság között éles határvonal húzódik, ennek ellenére mindkét oldalon ezt tekintették a legkevésbé fontos problémának. Összességében tehát elmondható, hogy a határtérségben évszázadok óta egymás mellett élő magyar és román közösségek számára a kultúrához és valláshoz kapcsolódó különbségek nem okoznak nehézséget a határon átnyúló kapcsolatokban.

Ennek némileg ellentmondani látszik, hogy a magyar megkérdezettek a történelmi eseményeket már inkább a kapcsolatokat megterhelő tényezőnek tekintették. Itt elsősorban a Trianoni békeszerződés hatását érzékelhetjük, illetve azt, hogy az elmúlt évtizedekben a két ország több esetben hol burkoltan, hol nyíltan ellenségesen viseltetett egymással szemben, legtöbb esetben a romániai magyar kisebbség helyzete kapcsán. Azonban a történelmi eseményeknél is nagyobb gondot jelent a kérdőíves kutatás eredményei szerint mindkét oldalon számára a korrupció kérdése, ami elsősorban a sikeres gazdasági együttműködést gátolja.

Szintén a gazdasági együttműködésben okoz fennakadást néhány további tényező, amelyeket azonban nem tekintenek egyformán súlyos problémának a

határ két oldalán. Elsősorban a romániai megkérdezettek szerint jelent akadályt a gazdasági szabályozás gyakori változása, a devizaárfolyamok instabilitása és az infláció. Utóbbi különösen néhány évvel ezelőtt adott okot aggodalomra, ám az elmúlt néhány évben mindkét országban sikeres lépések történtek az infláció visszaszorítására.

Az általános feltételekként meghatározott tényezők esetén több ponton is jelentős eltéréseket tapasztalunk a *magyar–ukrán* és a *magyar–román* határszakaszon elvégzett vizsgálatok eredményei között. Ukrajna esetében a politikai bizonytalanság a magyarországi válaszadók szerint igen komoly akadályt jelent a kapcsolatok fejlesztésében. Ebben szerepet játszhat az is, hogy a kérdőíves vizsgálat részben éppen a narancsos forradalom idején készült, amikor a politikai bizonytalanság olyan mértékű volt, ami már az állam működését is veszélybe sodorta. Romániához hasonlóan ezen a határszakaszon is a korrupciót találták a legveszélyesebb akadályozó tényezőnek, ám annak mértéke és veszélyessége az együttműködésre összehasonlíthatatlanul nagyobbak tűnik Ukrajnában.

Ezen határszakasz kapcsán is elmondható, hogy a legkevésbé gátló tényezők közé az eltérő vallások, az eltérő kultúrák és az eltérő nyelvek tartoznak. Vallási és kulturális szempontból ugyan itt is éles határvonal választja el egymástól az itt élő magyarokat és ukránokat, ám a több évszázados együttélés során ezek a határvonalak nagyrészt elmosódtak, így nem jelentenek akadályt a kapcsolatokban. A korábbi békés együttélést igazolják a történelmi eseményekre vonatkozó kérdésre adott válaszok is, hiszen a román határszakasszal ellentétben itt egyik oldalon sem tartották ezt akadályozó tényezőnek.

A gazdaságföldrajzi viszonyok tekintetében a *magyar–román* határszakasz mentén megkérdezettek egyetértettek abban, hogy a kapcsolatokat nem befolyásolják kedvezőtlenül a határrégió földrajzi adottságai, mint ahogy azt sem állíthatjuk, hogy a nagyobb határon túli városok távolsága akadályozná az együttműködést. Ezzel szemben a megkérdezettek kritikusan értékelték saját országukban a helyi cégek hatékonyságát és az általuk termelt áruk minőségét, valamint a helyi gazdaság alacsony differenciáltságát. Mindezek a tényezők nagyban hátráltatják az élénkebb gazdasági kapcsolatok kialakulását, csakúgy, mint a piacok alacsony vásárlóereje. Ez utóbbit természetesen inkább a magyarországi megkérdezettek említették problémaként a romániai piacok vonatkozásában.

Ukrajna esetében a piac túlságosan kicsi mérete nem jelenthet problémát, annál inkább a vásárlóerő hiánya, ami a megkérdezettek szerint jelenleg szinte leküzdhetetlen problémát jelent. Magyarország kapcsán a helyzet éppen fordított, a viszonylag kis méretű piac (Ukrajnához képest mindenképpen) jelentős vásárlóerőt képvisel. A földrajzi tényezőket a megkérdezettek egyik oldalon sem tartották komoly gátló tényezőnek, annál inkább a helyi cégek alacsony termelékenységét és a termelés nem eléggé differenciált voltát.

1.5. A szomszédokról kialakult kép, felfogások

A másokról kialakított kép kapcsán a kérdőíves vizsgálat során arra is kíváncsiak voltunk, hogy mely adottságokat, hagyományokat tekintik a határ menti együttműködésben aktívan résztvevők előnynek illetve hátrálynak munkájuk során. A *magyar–román* határ magyar oldalon ismét szóba került a két országot érintő történelmi események hatása. Itt újra az derült ki, hogy a magyarországi válaszadók sokkal inkább hajlamosak a közös történelmet inkább a kapcsolatokat megterhelő tényezőknak tekinteni, mint a román oldal, akik ha előnynek nem is tekintik, de gátló tényezőnek sem tartják azt. Ezen kívül csak nyelvi különbségek esetében mondhatjuk, hogy a megkérdezettek inkább akadálnak tekintették, ha nem is áthághatatlan akadálnak, erről tanúskodnak a magyar megkérdezettek válaszai. A többi kérdés esetében a többség inkább előnynek érezte a felsorolt adottságokat.

Különösen kiemelkedik az előnyök közül a nemzeti kisebbségek jelenléte a határ mindkét oldalán, ebben a magyar és a romániai megkérdezettek is egyetértettek. Hasonlóképpen pozitívan értékelték a határon átnyúló együttműködésre nézve a jelenleg is meglévő helyi valamint regionális szintű kapcsolatokat, különösen Romániában tartották jelentős előnynek ezek meglétét. Ennél valamivel kevésbé, de még mindig határozottan pozitívan nyilatkoztak a kormányközi kapcsolatokról, amelyek segítik az együttműködést.

A *magyar–ukrán* határ mentén megkérdezettek is elsősorban a határ két oldalán élő nemzeti kisebbségeket említették olyan tényezőként, ami előnyt jelenthet a határon átnyúló kapcsolatokban. Ezen kívül megítélésük szerint segítséget nyújthat a kapcsolatok építésében a két ország kormányai közötti jó viszony, de legfőképpen a helyi szinten már meglévő összefogás. Különös előnyt és hátrányt sem jelent ebből a szempontból a kulturális és vallási különbözőség. Többnyire nehézségként értékelték viszont – elsősorban a magyar oldalon – a nyelvi különbségeket. A két országot érintő történelmi események az ukrán oldal számára a válaszok alapján inkább előnyt jelentenek, a magyarországi válaszadók viszont ha nem is hátrányként, de semleges tényezőként gondolnak erre.

A másik oldalon élőkéről alkotott képre vonatkozó kérdések kapcsán mind a *magyar–román*, mind pedig a *magyar–ukrán* határ mentén kapott eredmények alapján elmondható, hogy a megkérdezettek döntő többsége azonosulni tudott a felsorolt általában pozitív véleményekkel. Van néhány olyan kérdés, amelynél a határ két oldalán megkérdezettek szinte azonos mértékben értettek egyet a kijelentésekkel, ilyen az, miszerint a túloldalon élők becsületesek, békések, nyitottak, pozitív érzésekkel viseltetnek irántuk és „európai” a kultúrájuk. Meg kell jegyeznünk, hogy a felsoroltak közül a magyar–román határ mentén a legkevésbé azzal értettek egyet a mindkét oldalon, hogy a másik fél pozitív érzésekkel viseltetik irántuk. A két nép közös történelmét és az évszázadok óta tapasztalható bizalmatlanságot figyelembe véve ez az eredmény nem lehet meglepetés.

A kérdések másik részében a két oldalon kapott válaszok szignifikáns módon eltértek egymástól. A magyarországi válaszadók a romániaiaknál és az ukrainiaknál nagyobb arányban értettek egyet azzal, hogy a határ túloldalán élők keményen dolgoznak, barátságosak és hogy hasonlóak hozzájuk. Ezzel szemben a romániai és ukrainai oldal véleménye pozitívabb a magyarokról több olyan tulajdonsággal kapcsolatban, amelyek elsősorban a munkával, a gazdasági helyzettel függenek össze. Így jóval nagyobb arányban mondták, hogy a Magyarországon élők gazdagabbak, termelékenyebbek és hogy fegyelmezettebbek.

Az intenzívebb határ menti kapcsolatok esetleges hatásáról véleményt alkotva a *magyar–román* határ mentén élők meglepően hasonló mértékben értettek egyet a kérdőívben szereplő állításokkal. A két oldalai között ugyan minimális a különbség, de természetesen az egyes állítások megítélése jelentősen letér egymástól. Az élénkebb határment együttműködésen belül az egyetemek, kutató intézetek közötti együttműködések, valamint a kulturális kapcsolatok élénkülése lehetne a leginkább pozitív hatással a helyi gazdaságra és társadalomra. Mindez nagyrészt annak a ténynek a visszatükröződése, hogy a legtöbb megkérdezett szerint, mint az a kérdőíves kutatás további eredményeiből is kiderül, ma is a kulturális kapcsolatok jelentik az együttműködés leginkább életképes részét. Ezen kívül fontos pozitív hatása lehetne a határon átnyúló együttműködésen belül a határok nyitottabbá tételének, a befektetések ösztönzésének és az export növekedésének.

Kevésbé tekintenek pozitív fejleménynek (bár határozott negatív véleményről sem beszélhetünk), ha a kapcsolatok élénkülésével a határ túloldaláról nagyobb számban érkeznének munkavállalók, illetve nőne a határ túloldalára ingázók száma. Szintén kevésbé tartanak kedvező fejleménynek a helyi közösség szempontjából a vegyes házasságok számának gyarapodását, és azt, ha nőne a másik országból behozott áruk mennyisége.

A *magyar–ukrán* határszakaszon kapott eredmények sok szempontból nagyon hasonlóak ehhez, a két leginkább pozitívnak tartott hatás itt is a kulturális és tudományos együttműködés fejlődése lenne. A kevésbé szívesen látott következmények szintén hasonlóak, mégpedig a munkavállalás céljából érkező bevándorlók érkezése és a bevándorlókkal kötött vegyes házasságok számának növekedése. Nagyobb viszont a különbség a két oldal között bizonyos kérdéseknél, így az ukrán oldal számára például a teljesen nyitott határok elképzelése sokkal népszerűbbnek bizonyult, mint Magyarországon, és a munkavállalás céljából történő kivándorlás is inkább a kárpátaljai megkérdezettek körében tűnt pozitív fejleménynek saját közösségük számára.

1.6. A határon átnyúló együttműködéssel kapcsolatos stratégiák értékelése

A határon átnyúló együttműködéssel kapcsolatos stratégiák megvalósítását a *magyar–román* határrégióban a megkérdezettek a legtöbb esetben pozitívan értékelték, véleményük szerint a felsorolt területeken viszonylag gyakran alkalmaznak olyan eszközöket, amelyeknek célja a kapcsolatok erősítése. Az eredményekből első pillantásra is kitűnik, hogy a magyarországi válaszadók a legtöbb kérdés esetén jóval gyakoribbnak tartják a felsorolt témakörökben az előre átgondolt stratégiák célzott felhasználását, mint a romániai partnereik. A magyar oldalon megkérdezettek például úgy vélik, hogy a bizalomerősítő politikákat magyar részről igen gyakran alkalmazzák, ezzel szemben a határ túloldalán sokkal ritkábban vélik felismerni a tudatos bizalomerősítés jeleit. Hasonlóképpen nagy a különbség az oktatási, kutatási, valamint a kulturális együttműködés területén. A magyar oldal aktivitása ezeken a területeken érthető, hiszen a Romániában élő nagy számú magyar kisebbség számára az anyaországtól érkező segítség az oktatásban és a kulturális intézmények esetén nélkülözhetetlen. Ugyanakkor a stratégiák alkalmazását tekintve mindkét oldal nagyon hasonlóan vélekedett a helyi hatóságok közötti együttműködésről. A magyarországi és romániai válaszadók itt is egyértelműen kifejezték azt a véleményüket, hogy a helyi kapcsolatok meghatározó szerepet töltenek be az együttműködésben.

A *magyar–ukrán* határszakaszon kapott eredmények alapján is elmondható, hogy a magyarországi partnerek szerint gyakrabban alkalmazzák saját maguk részéről a különböző együttműködési stratégiákat, bár a különbség többnyire nem akkora, mint a romániai határszakaszon. A magyar oldalon a helyi önkormányzatoknak kiemelt szerepet tulajdonítanak, ám az ukrán oldalon megfogalmazódó vélemények szerint Kárpátalján ez nem ennyire egyértelmű – itt újra az ukrán közigazgatási rendszer centralizáltságára hivatkozhatunk, amely a magyarországinál jóval kisebb mozgásteret biztosít az önkormányzatok számára. Ezen kívül a kultúra, oktatás illetve a természeti katasztrófák elleni védekezés azok a területek, ahol a határon átnyúló együttműködésnek a legnagyobb szerep jut jelenleg a megkérdezettek szerint. Mindkét oldalon hiányolják viszont, hogy az infrastrukturális fejlesztések valamint a migrációs politikában nem kellő mértékben használják fel a határon átnyúló együttműködésben rejlő lehetőségeket. A magyar–román határszakasszal ellentétben itt jelentős eltérés tapasztalható még az Unió együttműködési stratégiák alkalmazásában és pénzügyi források felhasználásában, ami nyilvánvaló következménye annak, hogy Ukrajna helyzetéből adódóan jóval kevesebb támogatásra számíthat jelenleg ebből a forrásból mint Magyarország vagy akár Románia.

Az előző kérdéscsoportban bemutatott stratégiák hatékonyságát vizsgálva a legtöbb esetben az előzőekhez nagyon hasonló eredményeket kaptunk. A hatékonyság tekintetében is a helyi hatóságok közötti együttműködés az a terület, ahol

a magyar és a romániai megkérdezettek egyaránt az átlagosnál jóval nagyobb sikerrel számoltak be. A másik kiemelkedő hatékonyságúnak tekintett terület a kultúra, a magyarországi megkérdezettek ezen kívül sikeresnek tartják a bizalomerősítő stratégiák, illetve tudományos együttműködési stratégiák alkalmazását is. Megemlíthető még, hogy a megkérdezettek két kérdésben feltűnően elégedetlennek mutatkoztak: a szervezett bűnözés elleni fellépés, valamint az infrastruktúra fejlesztésének területén elsősorban a magyarországi válaszadók tartanának szükségesnek hatékonyabb fellépést.

A magyar–ukrán határ mentén szintén a szervezett bűnözés elleni fellépés és az összehangolt infrastrukturális fejlesztések területén várnának el nagyobb hatékonyságot a megkérdezettek, ám emellett hatékonyabb migrációs és környezetvédelmi politika is szerepel az elvárások között, elsősorban a magyarországi válaszadók szerint. Általában is elmondható, hogy a magyar oldalon az együttműködési stratégiák hatékonyságával jóval kevésbé elégedettek, mint az ukrán oldalon, ez alól mindössze a helyi szinten folyó együttműködés és az európai uniós források felhasználása jelent kivételt.

A két határszakaszon az együttműködés kialakításában aktívan részt vevő csoportokat vizsgálva alapvetően hasonló eredményeket kaptunk. Kirajzolódott a résztvevők egy csoportja, amely mindkét oldal szerint nélkülözhetetlen szerepet játszik a kapcsolatokban. Ide tartoznak mindenek előtt a kisebbségek, a határ romániai és ukrán oldalon is úgy vélték, hogy az ő szerepük megkerülhetetlen. Újra a jelentős szereplők között találjuk a helyi hatóságokat is, valamint ide sorolhatók még a civil szervezetek, egyetemek és kutató intézmények. Ukrajnában azonban mindezeket megelőzik a lakossági kapcsolatok, aminek kiemelt szerep jut a megkérdezettek szerint. A skála másik végpontján helyezkednek el a szakszervezetek és a politikai pártok, ezek szerepe a határ menti együttműködésben elhanyagolható a megkérdezettek szerint elhanyagolható, egyedül Ukrajnában vélték úgy, hogy a szakszervezetek mutatnak bizonyos aktivitást ezen a területen.

A lehetséges résztvevők egy másik csoportja esetén elsősorban a magyarországi megkérdezettek gondolták úgy, hogy különösen aktív szereplőkről van szó. Ide tartoznak a kulturális szervezetek, amelyek mint említettük, nagyon fontos szerepet játszanak a magyarság identitásának megőrzésében a határon túl. De ide sorolhatjuk a helyi és regionális kamarákat, valamint a magánszemélyeket, a fejlesztési ügynökségeket és részben a magáncégeket is.

1.7. Az intenzívebb határon átnyúló kapcsolatok várható hatásai

A határon átnyúló együttműködésből származó előnyök tekintetében a magyarországi és romániai megkérdezettek egyaránt az országos szintet jelölték meg mint a kapcsolatok

legnagyobb nyertesét. Ezután a határ mentén fekvő területek következnek, majd némileg lemaradva a nagyobb határ menti városok, a rurális területek és a fővárosok. Abban is mind a két országban egyetértettek a válaszadók, hogy a gazdagok jóval inkább nyertesei lehetnek a határon átnyúló kapcsolatoknak, mint a szegények.

Néhány esetben azonban feltűnően nagy eltérést tapasztalunk a magyarországi és a romániai válaszok között, Kiemelhetjük ezek közül a szervezett bűnözés elleni küzdelmet, ahol a magyarországi válaszadók meglehetősen kevés esélyt látnak az előrelépésre a határon átnyúló együttműködés kapcsán, míg a romániai válaszadók sokkal optimistábbak. Fordított viszont a helyzet a határ közelében fekvő nagyvárosok esetében, itt a magyar megkérdezettek kiemelkedően nagy lehetőségeket látnak az együttműködésből származó előnyök kiaknázására, míg a romániai partnerek ennél jóval visszafogottabban nyilatkoztak.

Az eddig leírt megállapítások nagyrészt igazak a *magyar–ukrán* határ mentén kapott eredményekre is, mindössze egy eltérésre szeretnénk felhívni a figyelmet. Ezen a határszakaszon az ukrainai válaszadók szerint nem annyira egyértelmű, hogy az intenzívebb határ menti kapcsolatokból a gazdagok többet profitálhatnak, pontosabban a szegények számára is közel annyi esélyt látnak a lehetőségek kihasználására.

A *román–magyar* határrégióban megkérdezettek szinte teljes mértékben egyetértettek abban, hogy az élénkebb határ menti együttműködés mindkét ország számára előnyökkel jár. Ugyanakkor a magyarországi válaszadók sokkal inkább egyetértettek azzal az állítással, hogy a másik ország többet profitál, mint azzal, hogy saját országuk számára járhat több előnnyel az intenzívebb kapcsolatok kialakulása. A romániai válaszok ezekre a kérdésekre sokkal kiegyenlítettebbek voltak, ami azt mutatja, hogy a vélemények ott sokkal inkább megoszlanak. A vizsgálat szinte teljesen ugyanezt az eredményt mutatja a saját illetve a szomszédos határrégió kapcsán feltett hasonló kérdés esetén is.

A két oldal nagyrészt hasonlóan vélekedik arról is, hogy az érintett határrégiók jóval többet profitálnak az együttműködésből, mint maguk az országok, bár Magyarországon ez a vélemény jóval határozottabban kirajzolódik. A romániai közigazgatás centralizált jellegének ebben a tekintetben fontos szerepe lehet. Végül a válaszadók többsége mindkét országban egyetértett abban, hogy a felélénkülő kapcsolatok eredményeként várható haszon jóval nagyobb az esetleges veszteségeknél, bár a romániai válaszadók hajlamosabbnak mutatkoztak arra, hogy az esetleges veszteségeket is számításba vegyék.

Az *ukrainai és magyarországi* megkérdezettek is egyetértettek abban, hogy mindkét ország, és mindkét határrégió is profitálhat az intenzívebb kapcsolatokból, illetve abban, hogy az előnyök mindenképpen jelentősebbek lesznek, mint a hátrányok. A magyar oldalon a másik határszakaszhoz hasonlóan jellemzően a határ túloldalát jelölték meg mint az együttműködésből jóval több hasznot húzó területet. Az ukrainai válaszadók álláspontja ugyanakkor nem egyértelmű, hisz közel azonos

mértékben gondolták úgy hogy a saját országuk/határ régiójuk profitál többet, mint amennyien a szomszédos területekről gondolták ugyanezt.

1.8. Az Európai Unió bővítésének várható hatásai a régióra

A magyar–román határ mentén az előző kérdésekhez nagyon hasonló válaszokat kaptunk arra a kérdésre, hogy az Uniós csatlakozás vajon mely területek számára jelent több előnyt. Mindenki egyértelmű nyertesnek tekinti magát az Uniót, az egyes országokat és a határ régiókat. A magyarországi megkérdezettek véleménye szerint ebben az esetben is a másik ország és a másik határ régió várhatóan többet profitál majd a csatlakozásból, mint saját országuk illetve régiójuk. Ha az ország és a régió között kellett választani ebben a tekintetben, a magyar oldalon az uniós csatlakozás fő nyertesének is a régiót tekintették, míg Romániában a válaszok alapján szinte ugyanolyan mértékben tekintik a bővítés nyertesének az egész országot, mint a határ régiót.

A magyar–ukrán határ mentén a kérdésekből kirajzolódó kép nagyrészt megegyezik a másik határszakaszon kapott eredményekkel, így a határ régiókat és a két országot is mindkét oldalon a biztos nyertesek közé sorolták. Amellett, hogy a megkérdezettek elismerték, a bővítésnek nyertesei és vesztesei is lesznek, az előnyöket mindenképpen nagyobbak tartják, mint a hátrányokat, különösen Kárpátalján.

A kérdőív utolsó kérdéscsoportja arra keresett választ, hogy az Unió bővítésének milyen hatásai lehetnek a határon átnyúló kapcsolatokra. Egyetlen korábbi kérdéscsoportnál sem figyelhetünk meg akkora összhangot a magyarországi és a romániai, valamint a magyarországi és ukrán válaszok között, mint itt, és ezeknél a kérdéseknél a legegyszerűsebb a pozitív vélemények túlsúlya. Mindössze néhány kérdést emelhetünk ki, ahol a magyar oldal válaszai kevésbé tűnnek optimistának, mint a másik oldalé. Több korábbi kérdés eredményeivel összhangban a migráció szabályozása, a szervezett bűnözés elleni harc és a természeti katasztrófák elhárítása területén Magyarországon kevesebb pozitív változást várnak az Uniós csatlakozástól, mint a Romániában. Az ukrán határ mentén is sokkal kevésbé derülátó a magyar oldal bevándorlási politika és a szervezett bűnözés elleni harc kérdésében, az ukrán partnerek viszont jóval pesszimistábban látták a bővítés hatásait a határon átnyúló együttműködés nemzeti stratégiáira.

1.9. Összegzés

A magyar–román és magyar–ukrán határ régiókban folytatott kérdőíves vizsgálat eredményei közül kiemelhető, hogy Magyarország határon átnyúló kapcsolataiban

meghatározó szerepet játszik az a tény, hogy a határ túloldalán jelentős számban élnek magyarok. A vizsgált határszakaszok ezen sajátossága a kapcsolatok számos területén meghatározó jelentőséggel bír. A határon átnyúló migráció tekintetében a határ román és ukrán oldalán élők számára sok esetben jelent ösztönzést az, hogy nem egy idegen kulturális és nyelvi környezetbe kerülnek kivándorlóként, saját anyanyelvüket használhatják továbbra is új hazájukban. Szintén a részben a magyar nemzetiségűek nagy száma a magyarázata annak, hogy magyar részről a kulturális és oktatási kapcsolatok kiemelkedő fontosságúak, a Romániában és Ukrajnában élő nagy számú magyarok számára az anyaországtól érkező segítség ezeken a területeken nélkülözhetetlen. Ugyanakkor az is kiderül a kérdőíves felmérés eredményeiből, hogy a nemzeti kisebbségek meglétét a legfontosabb összekötő kapcsok egyikeként tartják nem csak Magyarországon, de Romániában és Ukrajnában is.

Az élénkebb határon átnyúló kapcsolatok kialakulását a két határszakasz esetében részben különböző okok nehezítik, Ukrajna esetében például kiemelhető a vízumkötelezettség hatása, valamint a határátkelés lassúsága. Vannak ugyanakkor olyan tényezők, amelyek mind a három országban problémát jelentenek. Ide sorolhatjuk az önkormányzati rendszerben megfigyelhető különbségeket, elsősorban a román és ukrán önkormányzatok szűk mozgásterét, a közigazgatási rendszer centralizáltsága nehezíti az együttműködést. Szintén elsősorban a közigazgatás részéről jelent problémát a sok esetben túlzottnak tartott bürokrácia és a szabályozás kiszámíthatatlan változásai. Végül a mindhárom országban megfogalmazott problémák közé tartozik a vámosok és határőrök viselkedése.

2. Határon átnyúló kapcsolatok – vélemények a határról és a határ menti együttműködésekről

Az EXLINEA program előzetes kutatási tervének megfelelően a határon átnyúló kapcsolatokban aktív szerepet játszó és megfelelő rálátással rendelkező prominens személyekkel interjúk készültek (magyar és román oldalon 25–25, ukrán részről pedig 21). A megkérdezettek tapasztalatainak, helyismeretének, kapcsolati tőkéjének és a statisztikai adatokon túlnyúló speciális ismereteinek köszönhetően ezek a beszélgetések olyan információforrást jelentettek, amelyek máshol nem állnak rendelkezésre, és hűen tükrözik a vizsgált térség helyzetét, problémáit, határon átnyúló együttműködéseit és lehetőségeit.

Az interjúalanyok minden országban az előzetesen meghatározott célcsoportból kerültek ki, így a határon átnyúló kapcsolatokban jártas és illetékes önkormányzati vezetőktől, a felsőoktatási intézmények és kutatóhelyek meghatározó személyiségein át a gazdasági, kisebbségi és civil szervezetekig a megkérdezettek köre igen széles. Közös jellemzőjük azonban, hogy mindannyian tevékenyen részt vesznek a

határ menti együttműködésekben és ezek mellett megfelelő rálátással rendelkeznek a helyi és országos szintű problémákra is.

2.1. Helyzetkép, az együttműködések meghatározó belső és külső tényezők

2.1.1. Helyi problémák

Az interjúk során először azt szeretttük volna megtudni, hogy a megkérdezettek miben látják az adott határtérség legfontosabb problémáit, illetve azok jövőjét. A legtöbb *magyarországi* válaszadó a térség periférikus helyzetére utalt, kiemelve a jelentős arányú munkanélküliséget és a tekintélyes mértékű elvándorlást. Szintén gyakran került szóba a térség agrárjellege, a korábban elmaradt iparosítás, ami mára sokak szerint szinte kilátástalan helyzetet teremtett a határtérségben. Ehhez kapcsolódik a külföldi befektetések kapcsán gyakran megemlített félelem, miszerint a tőke könnyen átugorhatja ezt a területet, és rögtön a határon túlra települ az ottani sokkal kedvezőbb bérköltségek miatt. E tekintetben felmerült a határon átnyúló együttműködésnek kiemelt szerepe, hiszen ezek a beruházások nemcsak az egyik oldal számára jelenthetnek munkaalkalmakat, a határ elválasztó szerepének csökkenésével a történelmileg létező vonzáskörzeti kapcsolatokra építve mindkét oldal profitálhat a beruházásokból. A beruházásokat sok esetben gátolja azonban az infrastruktúra fejletlensége, és lemaradása (erre hozták fel példaként, hogy az ukrán–magyar határtérségből a 60 km-re fekvő megyeszékhelyre ugyanannyi idő alatt lehet eljutni, mint onnan a 270 km-re fekvő Budapestre).

Különösen a régiós szinten tevékenykedő intézmények képviselői emelték ki a problémák közül az együttműködés esetlegességét, esetenként teljes hiányát a határ magyar oldalán működő intézmények között, például a NUTS 2 régiókat alkotó megyék esetében ahol a belső kohézió teljesen hiányzik. Bármiféle forrást minden esetben egyenlő mértékben kell szétosztani a megyék között, így a koncentráció Uniós elve nem valósulhat meg. Felmerültek még az innovációval kapcsolatos problémák – az Észak-alföldi régió innovációs potenciálja a legrosszabbak közé tartozik az egész országban, amit tovább súlyosbítanak olyan körülmények, mint a korábban említett széthúzás az egyes megyék között.

Romániában a megkérdezett személyek szinte mindegyike megemlítette az infrastruktúra fejletlenségét, mint a határ menti térség egyik legjelentősebb problémáját. A közlekedési infrastruktúra fejlesztése nélkül elképzelhetetlen a gazdaság tartós és megalapozott fejlődése, általános véleményként fogalmazódott meg, hogy amennyiben sikerül érezhetően javítani a közutak és a vasutak állapotát, jelentősen nőhet a befektetett tőke mennyisége, új munkahelyek szülehetnek és ez a

folyamat számos más probléma (legfőképpen a munkanélküliség) enyhítéséhez is hozzájárulhat. Nem csupán a közlekedési infrastruktúra hiányosságai okoznak gondot, hanem a csatornahálózat kiépítetlensége, a vezetékes víz, néhány esetben pedig akár az elektromos áram hiánya. Mindez pedig nemcsak a lakosságot sújtja, hanem a befektetőket is elriasztja.

Szintén nagyon gyakran jelent meg a helyi problémák között a bürokratikus, centralizált közigazgatási rendszer, amely nagyon kevés önállóságot biztosít a helyi közigazgatási szintek számára. A központosító politika egyik következményének tekinthető a NUTS 2 szintű régiók csökevényes megvalósítása. A válaszadók gyakran említették problémaként az erőteljes központosítással együtt járó túlzott befolyással rendelkező bürokráciát, a helyi közigazgatásra vonatkozó törvény megkezdését, de legfőképp a költségvetés decentralizálásának elmulasztását. Az interjúk alapján az mondható el, hogy a centralizációval kapcsolatos problémák a határ menti térségekben hatványozottan jelentkeznek, a megkérdezettek több esetben is panaszkodtak a periférikus helyzetükre, arra, hogy a központi támogatásokból távolról sem népességüknek és rászorultságuknak megfelelő mértékben részesülnek. Sok esetben ítélték akadályozó tényezőnek a gazdaságirányítás és törvénykezés nem eléggé hatékony voltát, a nem kellően átlátható és túlzott adó- és illetékszabályozást. A fentieket súlyosbító tényező, hogy több válaszadó szerint Romániában megfelelő összeg ellenében mindent el lehet érni, a korrupció a hatalom minden szintjén jelen van.

Románia rossz gazdasági helyzetével kapcsolták össze többen is a szociális problémákat, a megfelelő anyagi források hiányában a szociális védőháló fogalma szinte ismeretlen. Az egészségügyi szolgáltatások színvonalát többen elfogadhatatlannak tartották, ugyanígy komoly társadalmi feszültség forrását jelenti a nyugdíjak alacsony vásárlóértéke.

Kevesebb megkérdezett említette, ugyanakkor ők a határon átnyúló együttműködés szempontjából nagyon jelentős problémának tekintik a pályázatkészítés és a projektmenedzsment területén tapasztalható hiányosságokat. Ezen a területen jelentősnek ítélték a lemaradást akár Magyarországhoz viszonyítva is, aminek oka egyrészt az információhiány, vagyis az, hogy nem alakultak még ki az információs csatornák, amelyek eljuttathatnák az ezzel kapcsolatos híreket az érintettekhez. De megfelelő információáramlás mellett is sok esetben hiányozna az a szaktudás, ami a pályázatok előkészítéséhez majd menedzseléséhez elengedhetetlen lenne, az ilyen jellegű képzések nem elég hatékonyak jelenleg.

Kárpátalján a legjelentősebb problémák az interjúalanyok többsége szerint a *szovjet rendszer örökségéből* eredeztethetők. Egyrészt *politikai* természetűek a problémák, amelyek az igen erőteljesen centralista berendezkedést követik: a helyi szintek nem rendelkeznek megfelelő önállósággal és forrásokkal, amely a határon átnyúló kapcsolatok és projektek szempontjából is igen fontos lenne. Emellett *Kárpátalján* is kialakultak a különböző politikai pártok holdudvarai és a különböző ci-

vil szervezeteknek és gazdasági szereplőknek ezek között kell lavírozniuk, mert csak így juthatnak nagyobb lehetőségekhez. Tulajdonképpen a gazdasági és szociális elmaradottság is ebből eredeztethető.

Többen említették, hogy Kárpátalján a legnagyobb problémának az értelmiség réteg és a megfelelő szaktudással rendelkező fiatal szakemberek hiányát tartják. Az 1985-ben elkezdődött Gorbacsovi „peresztrojka” nyomán enyhülő légkört kihasználva a helyben megfelelő szinten boldogulni nem tudó értelmiség kivándorlása a régióból a mai napig is tart, de a helyi értelmiség lefejezésének mélyebbre nyúló történelmi gyökerei is vannak. A történelmi Magyarország keretei között évszázadokon át a térségben gazdasági, kulturális és politikai egységet alkotó megyéket (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros) a Trianonban aláírt békeszerződés ketté vágta, amelynek következtében nemcsak városok veszítették el vonzaskörzeteiket, hanem Kárpátalján államalakulatok egész sora váltotta egymást viszonylag rövid idő alatt (Osztrák–Magyar–Monarchia, Csehszlovákia, Magyar Királyság, Szovjetunió, Ukrajna). Mivel minden egyes új ország új közigazgatást is hozott a korábbi közigazgatást és vele együtt az értelmiségi elitet elvesztette a térség (mert vagy nem ismerték az új nyelvet, vagy politikailag megbízhatatlanok voltak, illetve nem találtak megfelelő egzisztenciális feltételeket a változó körülmények között), tehát *Kárpátalja 1920 óta gyakorlatilag folyamatosan értelmiségi deficitben szenved*. A helyi magyar értelmiség problémái még hatványozódtak is, hiszen a szovjet államosítás után más nemzetiségekkel együtt gyakorlatilag mindenüket elvesztették, ugyanakkor nem tudtak részt venni az új Ukrán államiság kialakításában, ahol privatizáció volt ugyan, de reprivatizáció nem történt, illetve a magyarok ebben nem tudtak részt venni. Mindez annak a következménye, hogy a privatizáció nyertesei a szovjet rendszerben sok évet ledolgozott magas pozíciót betöltő egyének voltak, a magyarok pedig nem juthattak ilyen pozícióhoz, mivel a sztálini időkben a magyar értelmiségieket és férfiakat a Gulagra vitték és ott vagy elpusztultak, vagy politikai fogolyként szabadultak. Ebből kifolyólag ők és gyerekeik nem lehettek párttagok, nem tanulhattak tovább, nem tölthettek be magas pozíciót (politikailag megbízhatatlanok voltak). Ennek eredményeként az elmúlt tizenöt évben rengetegen vándoroltak ki Magyarországra.

A gondok jó része Kárpátalján *gazdasági problémákra* utal. A gazdaság az 1990-es években tapasztalható mélyrepülését követően (a gyárak és üzemek jó része bezárt, ennek következtében pedig óriási lett a munkanélküliség) ma emelkedő tendenciát mutat ugyan, de az interjúalanyok szerint igen fontos, hogy úgy alakítsák az ország és a régió gazdaságpolitikáját, illetve ma még sokszor bürokratikus és nem átlátható szabályozó mechanizmusait, hogy ez a növekedés fenntartható legyen. Indokolt lenne az európai normák minél szélesebb körű bevezetése, mert ez vonzó a befektetőknek. Ehhez kapcsolódik az *általános forráshiány* minden költségvetési intézménynél (különösen az egészségügy és a szociális szféra tekintetében), a civil szervezetek pedig gyakorlatilag nem is kapnak állami forrást. Az *ag-*

rárgazdaság is súlyos gondokkal küzd, mivel a nagyüzemi gazdálkodás megszűnt, a földeket pedig privatizálták, de a szétaprózott birtokokon a korszerű gépeket, technológiákat, vegyszereket, műtrágyákat és elsősorban a szaktudást nélkülöző magángazdák nem tudnak megélni a mezőgazdaságból. Most kezd kialakulni egyfajta tanácsadó rendszer Magyarországi segítséggel (a magyar falugazdász-hálózat mintájára), illetve a falusi turizmusban is vannak lehetőségek, de az infrastruktúrális hiányosságok miatt ennek is komoly akadályai vannak.

Részben a gazdasági problémák miatt óriási teher nehezedik a *szociális ellátórendszerre*, amely nagyon korszerűtlen, súlyosan alulfinanszírozott és egyáltalán nem hatékony (infrastrukturális és szakmai szempontból egyaránt). A nemzetközi segélyszervezetek és az egyházak próbálják enyhíteni ezeket a gondokat, de ők sem kapnak segítséget munkájukhoz az államtól, hanem még akadályozzák is őket, holt állami feladatot vállalnak át. Fontos probléma továbbá az *oktatás alacsony színvonala*, ideértve az oktatás technikai és infrastrukturális feltételeit, de az igazi gond a korszerű módszerek és versenyképes szakmák hiánya. A megkérdezett prominens személyek véleménye szerint elsősorban a szakképzés nem tud lépést tartani a kor elvárásaival.

Kárpátalja sem mentes az országszerte jellemző és *mindent átítató korrupciótól*, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy megfelelő kapcsolatokkal és anyagi háttérrel gyakorlatilag mindent el lehet intézni, illetve meg lehet szerezni az egyetemi diplomától a gépjárművezetői jogosítványon át, a különböző engedélyekig stb.

Súlyos probléma az *infrastruktúra fejletlen szintje*, nem csak a közlekedési, hanem a kommunális ellátórendszer infrastrukturális feltételeit is ide értve. Elsősorban az egészséges (sőt falvakban egyáltalán a vezetékes) ivóvízellátás, az egészségügyi ellátórendszer, a gáz, a telekommunikáció, illetve a hulladék és szennyvízkezelés. Utóbbihoz kapcsolódik a *folyóvizek szennyezése* (elsősorban kommunális, de kisebb mértékben ipari is), amelyet az utóbbi másfél évtizedben felgyorsult erdőirtások miatt *súlyos árvízproblémák* is kísérnek a Tisza kárpátaljai vízgyűjtőjén. Ez utóbbi pedig a Tisza vízgyűjtőjének szétszabdaltsága miatt nemcsak helyi, hanem nemzetközi szintű probléma is.

2.1.2. Országos szintű problémák

Az országos szintű problémák *Magyarországon* nagyrészt egybeestek a helyi közösségek és régiók esetében említettekkel, így a munkanélküliség, az elszegényedés, a népesség elöregedése itt is sok esetben előfordul. Néhány esetben említésre kerültek konkrétabb problémák is, mint például a centarlizáció-decentralizáció kérdése: Magyarországon ugyan vannak decentralizációs törekvések, ám a hatáskörök és a források átadása a minisztériumokból a régióknak, megyéknek nem halad elég gyorsan. Az ehhez szükséges intézményrendszer kiépítése is nagyon lassan törté-

nik, miközben a meglévő közigazgatási struktúra egyes elemei igyekeznek pozíciójukat megtartani.

Az országos szintű problémákra vonatkozó kérdésekre *Romániában* is a előzőekhez nagyon hasonló válaszok érkeztek. Az infrastrukturális hiányosságok itt is a leggyakrabban említett nehézségek közé tartoztak, mint ahogy a túlzottan centralizált közigazgatás problémája és a forráselosztás igazságtalan volta sem csupán a határ régióban jelent nehézséget. A jogrendszer hiányosságai, a törvények és rendeletek áttekinthetlensége egész Romániában instabilitást eredményez, csakúgy mint a korrupció. Új elemként talán csak a privatizáció befejezetlensége jelent meg az erre a kérdésre adott válaszoknál. Az egykori nagy állami vállalatok magánkézbe adása sok esetben még meg sem kezdődött, ez pedig elengedhetetlen feltétele lenne a gazdasági fejlődés felgyorsításának.

A megkérdezettek szerint az országos szintű problémák *Ukrajnában* részben hasonlóak a Kárpátalján tapasztalhatókhöz. Ilyen többek között a *gazdasági hatékonyság alacsony szintje*, az emiatt jelentkező megélhetési gondok pedig a legfontosabb okai az *értelmiségi elit elvándorlásának*, hiszen nem tud nekik az állam megfelelő egzisztenciális feltételrendszert biztosítani. Ezek a problémák pedig igen nagy jelentőségűek Ukrajna jövője szempontjából, hiszen a népesség számának csökkenése mellett hatásuk tovagyűrűzik (forráshiány, szociális, oktatási és egészségügyi ellátórendszer stb.), amely jelentősen késleltetheti a gazdaság fejlődését.

Országos szintű súlyos gond továbbá a fentebb már említett *korrupció*, illetve az., hogy a maffia jellegű szokásrendszer beépült az államigazgatásba, mindez pedig a gazdasági és a civil szféra minden más területére is kihatással van. Meg kell még említeni a *törvénykezés hatékonyságának alacsony szintjét*, amelyet mindenképp meg kell változtatni, a törvényeket pedig célszerű lenne az európai országokkal harmonizálni. Ezzel összhangban javítani kellene a *bank és adórendszer* biztonságát és átláthatóságát, mert a jelenlegi szabályozások még a hazai vállalkozások számára sem minden esetben egyértelműek és áttekinthetőek, nem beszélve a külföldi befektetőkről. Az állami szintet érintő, de más területeket is jelentősen befolyásoló súlyos akadályozó tényező továbbá a *bürokrácia és a politikai instabilitás*. Az interjúalanyok alanyok által felsorolt egyéb problémák (elavult, fejletlen infrastruktúra, az oktatás hiányosságai, a humán erőforrások aggasztó állapota) lényegében megegyeznek a Kárpátalján jellemző gondokkal.

2.1.3. A külpolitika megítélése

Míg a helyi és országos szintű problémákat firtató kérdések esetében a válaszok a határ két oldalán sokszor nagyon hasonlóak voltak, külpolitikára vonatkozó kérdésre adott válaszok jelentős mértékben különböztek. A *magyar külpolitika* érté-

kelésekor több panasz is megfogalmazódott a válaszadóknak, elsősorban a legaktuálisabb kérdés, az Európai Unió csatlakozás kapcsán. A megkérdezettek szerint a magyar külpolitikára ezen a területen sokkal inkább a *behódoló magatartás* volt jellemző, mint az érdekérvényesítés, így az Unió nem tekintette egyenrangú partnernek az országot. Ezen kívül a magyar külpolitikának, Magyarország Unió képviselőinek még sokat kell tanulniuk a brüsszeli döntéshozatali mechanizmusokról, a folyamatos tárgyalások fontosságáról. Többen a szomszédos országok külpolitikájával összehasonlítva értékelték a magyar diplomáciát, ilyen esetekben szinte mindig megfogalmazódott az a nézet, hogy – elsősorban a különösen hatékonyan gondolt román külpolitikához viszonyítva – *a magyar érdekérvényesítő képesség nem elégséges*.

Ezzel szemben a *romániai* válaszadók szinte mindegyike egyetértett abban, hogy *az ország egyik legsikeresebb ágazat a külpolitika*, volt, aki szerint az egész kelet-közép-európai térségben a legsikeresebbnek tekinthető. Az egyik legfontosabb erényének azt tartják, hogy a megfogalmazott prioritásoknak – ezek közül legfontosabb az Európai Unióhoz történő csatlakozás – rendelik alá az egyéb politikai kérdéseket, a cél érdekében sokszor meglepően hatékonyan és célratörően képesek tenni. *A siker másik kulcsa a válaszadók szerint abban az egységben rejlik*, amit például Magyarországgal ellentétben képes felmutatni Románia, ha nemzeti érdekeket érintő kérdésekről van szó. Ez az egység, amit a különböző politikai pártok is képesek a külvilág felé mutatni, ha sokszor csak látszólagos is, mégis sokat segít a célok elérésében. Végül, de nem utolsó sorban kiemelték a hagyományosan a román külpolitika erényének tartott képességet, amivel a különböző nemzetközi érdekcsoportok között képes lavírozni az ország vezetése. Bár mint említettük, az elsődleges cél jelenleg az európai integráció, nem hagyják figyelmen kívül a többi célt sem, így sikerrel tudnak megfelelni az Egyesült Államok, a NATO és Oroszország elvárásainak is.

A megkérdezettek döntő többsége szerint *Ukrajna külpolitikáját* két részre lehet bontani: a Leonyid Kucsma elnök nevével fémjelzett időszakra, illetve a Viktor Juscenko kalandos választási győzelme után következő időszakra. Az ország korábbi külpolitikájára a kettősség volt jellemző: a felszíni rétegekben jobbra és balra is imponálni akart, megpróbált megfelelni a Nyugatnak is (főleg amikor pénzt szeretett volna kapni) és Oroszországnak is, *a valóságban azonban Moszkva kinyújtott karja* volt. A kapcsolatok a szomszédos országok irányába igazából felszínesek voltak, legalábbis állami és regionális szinten. Az ország külpolitika a „narancsos forradalom” óta új irányt vett, a Juscenko-féle új vezetés egyértelmű nyilatkozatot tett az *európai irányzat felvállalására*, de erről még túl sokat korai lenne mondani, az azonban bizonyosnak látszik, hogy *Ukrajna a jövőben sem szigetelődhet el Oroszországtól*, tehát a kettősség vélhetően továbbra is jellemző marad, csak a korábbinál jóval erősebb lesz a nyugati irányzat.

Megfogalmazódott olyan vélemény is, amely szerint *Ukrajna külpolitikájában a szomszédos országok sajátos helyet foglalnak el* a nyugati országok és Oroszország között. A határon átnyúló kapcsolatok szempontjából különösen fontos Közép-Európai államok irányába gyakorolt politikát három részre lehet bontani. Az első csoportba azok az országok sorolhatók, amelyekkel *dinamikusan fejlődnek a gazdasági és egyéb kapcsolatok* (Magyarország és Lengyelország sorolható ide). Ukrajna nem ellenséges, de a korábbi évekhez képest mindenképp *passzív*, a gazdaság szintjén sem kimagaslóan fejlődő kapcsolatokat ápol Szlovákiával, a lakossági és kulturális együttműködések pedig a vízumkényszer gyakorlatilag ellehetetlenítette. Meg kell azonban jegyezni, hogy időközben Ukrajna 2005 nyarára vízummentességet biztosít az EU tagállamainak, amelyet esetlegesen meg is hosszabbíthat majd, ha hasonlóan könnyítenék az ukrán állampolgárok európai utazásának feltételeit. Mindez pedig új alapokra helyezheti a szomszédos országokkal ápoltság kapcsolatokat. Ukrajna és Románia viszonya pedig *fagyosnak* nevezhető, hiszen itt még alapszerződés sem jött létre a két állam között, a gazdasági együttműködések igen kezdetlegesek, sőt a felszín alatt még bizonyos területi viták sem tisztázottak.

2.2. Határon átnyúló együttműködés és regionális összefüggések

2.2.1. A határ és a határon átnyúló kapcsolatok szerepe a megkérdezettek mindennapjaiban

Mivel a megkérdezettek munkájukból adódóan kötődnek a határhoz, nem meglepő, hogy *a határ és a határon átnyúló együttműködések az interjúalanyok mindegyikének életében és munkájában fontos szerepet játszanak*. A közigazgatás különböző szintjein (régió, megye, járás, önkormányzatok) tevékenykedő vezetőknek megvannak a hivatalos és személyes kapcsolatai a határ másik oldalán tevékenykedő hasonló szervezetekkel, önkormányzatokkal. Román és ukrán részről különösen a magyar többségű települések vesznek részt aktívan a külkapcsolatokban, testvértelepülési rendszer működik, amely már kezd túllépni a protokoll szintjén (nem csak önkormányzati vezetők találkoznak és cserélik ki tapasztalataikat, mint korábban, hanem helyi vállalkozók, szakemberek, civil szervezetek is kezdenek egymásra találni).

A gazdasági élet szereplői számára a határ közelsége és az együttműködés már ma is az üzleti lehetőségeket alapvetően befolyásoló tényező. Ezen a területen már évek óta megfigyelhető kapcsolatok folyamatos erősödése, a határ nyújtotta lehetőségek felértékelődése. Hasonlóképpen gyakorlatias módon közelítik meg a határon átnyúló kapcsolatok kérdését a civil szervezetek, amelyek közül már jó néhány

rendelkezik kiépített kapcsolatokkal a határ túloldalán, és aktívan igyekeznek kihasználni az ebben rejlő pályázati lehetőségeket.

A magyar–ukrán határ *magyar oldalán*, azon belül is különösen a legnagyobb határátkelővel rendelkező városban, Záhonyban említették többen is, hogy a település számára a határ a legfontosabb megélhetési forrást jelentette évtizedekig, és jelenti ma is. Korábban az itt áthaladó teherforgalom, ma pedig egyre inkább a bevásárló-turizmus játszik meghatározó szerepet az itt élők mindennapjaiban.

A *romániai interjúalanyok* legtöbbször számára is a határ, illetve a határon átnyúló együttműködések a mindennapok szerves részét képezik, munkájuk során rendszeresen kerülnek kapcsolatba a határ másik oldalán élőkkel, folyamatosan érzékelik az ebből adódó hátrányokat, néhány esetben pedig az előnyöket. Óriási jelentősége van az itt élők számára a határnak, hiszen Romániából szemlélve a helyzetet egy Európai Unió tagállamtól néhány kilométerre lenni illetve ennek a kapuja lenni a Románia felé óriási lehetőséget jelent úgy gazdasági, mint politikai és akár szociális szempontból is. Ennek megfelelően akár a közigazgatás képviselőiről, akár a gazdasági élet vagy a civil szféra szereplőiről van szó, a határon átnyúló kapcsolatokban mára az együttműködés számos formája alakult ki, igaz a kapcsolatok intenzitása területenként változó.

A fentiek mellett *ukrán részről* ki kell emelni a civil szervezeteket, amelyek közül egyesek (pl. segélyszervezetek, magyar kisebbségi szervezetek) szintén igen intenzív kapcsolatokat ápolnak Magyarországgal, hiszen többségük az ukrán államtól semmilyen forrást nem remélhet, még akkor sem, ha olyan feladatot vállal át (pl. árvagondozás, oktatás) amely állami hatáskör lenne. Különösen fontos helyet foglalnak el a határ menti együttműködések és források a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola életében, hiszen annak ellenére nem kapnak semmilyen állami támogatást, hogy folyamatosan bővülő akkreditált képzésekkel és beiskolázási létszámmal kiemelten közhasznú szerepet töltenek be a térségben (gyakorlatilag kizárólag Magyarországi és pályázati forrásokra támaszkodva). Emiatt az oktatás és a támogatások terén is számos magyar felsőoktatási intézménnyel és önkormányzattal állnak kapcsolatban (pl. magyarországi városok újítanak, illetve szerelnek fel tantermeket a főiskolának átadott, igen leromlott állapotú épületben).

2.2.2. Közös tennivalók, határon átnyúló együttműködést igényelő problémák

Magyarországon a ma is jól működő, elsősorban helyi szinten virágzó kulturális kapcsolatokat sok megkérdezett említette, mint a határon átnyúló kapcsolatok egyik meghatározó elemét. Különösen nagy hangsúlyt kaptak ezek a kapcsolatok amiatt, hogy a határ román és ukrán oldalán élő magyarok számára hagyományosan fontos szerepet játszanak nemzeti identitásuk megőrzésében. *Területfejlesztési kérdésekben*

a mostaninál sokkal hatékonyabb együttműködést látnának szívesen az interjúalanyok, igaz, ennek a feltételeit még meg kell teremteni, hiszen Magyarország és a másik két ország között jelentős különbségek vannak többek között a közigazgatási rendszert, a területfejlesztési politikát és az, az életszínvonalat tekintve. A határ román és főként ukrán oldalán élőknek még sokak szerint alaposabban meg kell ismerkedniük a területfejlesztési politika néhány kérdésével, ha idővel ők is az Unió tagjai szeretnének lenni, át kell venniük ezeket a szabályozásokat.

Az *infrastruktúra fejlesztését* az ukrán határszakasz magyar oldalán élő megkérdezettek említették kiemelt helyen, ahol még a zökkenőmentes határátlépés technikai feltételei sem megoldottak. A meglévő határátkelők sincsenek megfelelő módon kiépítve, pl. a beregsurányi határátkelőn mind a két oldalon van négy-négy sáv, ám a két oldalt csak egy sáv köti össze, mivel a senki földjén egyik fél sem foglalkozott az út kiépítésével – ez jó példa az összehangoltság és a megfelelő kommunikáció hiányára. A *környezetvédelmi együttműködés* fontosságát mind a román, mind pedig az ukrán határ mentén hangsúlyozták, ugyanakkor a néhány évvel ezelőtti tiszai ciánmérgezés hatására elsősorban Románia esetében tartják ezt kiemelten fontos célnak.

A határ román oldalán a megkérdezettek szinte egybehangzóan a *gazdasági együttműködést* emelték ki elsősorban. Egyrészt azért, mert Románia hatalmas piac, az ebben rejlő lehetőségek pedig jelenleg még kihasználatlanok, másrészt megfogalmazódott az az igény is, hogy a román fél minél többet tanulhasson a magyaroktól, hiszen Magyarország jóval több tapasztalattal rendelkezik ezen a téren. A magyar–osztrák határ menti együttműködés eredményeit többen is említették ebben az összefüggésben, az interjúk alapján elmondható, hogy ezen tapasztalatok átadását tartják a megkérdezettek a határ menti kapcsolatok egyik legfontosabb hozadékának. Részben a gazdaságfejlesztés témaköréhez kapcsolódik az *infrastrukturális feltételek* fejlesztésének igénye, amiben a román fél szerint komoly szerep juthat a határon átnyúló kapcsolatoknak. A lehetséges közös projektek között említették az autópályák építésének meggyorsítását mindkét oldalon, illetve a Trianon után megszakadt vasúti kapcsolatok helyreállítását, többek között a Debrecen-Nagyvárad vonal újbóli megnyitását. A pályázati pénzeknek ezen kívül fontos szerep juthat a jövőben a határátkelők számának növelésében is.

A gazdaságfejlesztési elképzelések egyik sajátos területe lehet a *turizmus fejlesztése*, hiszen a román oldal kitűnő adottságokkal rendelkezik, ám ott nem áll rendelkezésre a megfelelő mennyiségű tőke. A magyar oldal az elképzelések szerint egyrészt a befektetésekkel járulhatna hozzá a turizmus felvirágoztatásához, másrészt a két oldal természeti adottságai olyan módon egészítik ki egymást, ami jó lehetőséget kínál akár közös programok szervezésére is. A sikeres turisztikai programok egyik előfeltétele azonban a természeti táj megőrzése, így a tervek között előkelő helyen szerepelnek a *környezetvédelmi* jellegű projektek. Végül mind-ezen célok eléréséhez nélkülözhetetlen az *európai uniós pályázati pénzek bevo-*

nása, amiben a határon átnyúló együttműködésnek kiemelt szerep juthat. A korábban már említett hiányzó pályázati információkat és a projektek menedzselésével kapcsolatos tapasztalatokat a román interjúalanyok egy része éppen a magyarországi partnerektől szeretné megszerezni.

Az ukrán oldalról elhangzott vélemények alapján a határon átnyúló kapcsolatok még csak kezdeti stádiumban vannak, s minden területen fejlesztést igényelnek, de a romániai megkérdezettekhez hasonlóan első helyen itt is a gazdasági kapcsolatok intenzív fejlesztését kell kiemelni, mert ennek van a legnagyobb kisugárzó ereje a többi szférára is. Emellett igen fontos lenne még az oktatás-képzés (korszerű tananyagok, eszközök és módszerek átvétele), a mezőgazdaság (elsősorban szaktudás importja és képzések által), valamint az árvízvédelem és a szennyvízkezelés és a hulladékgazdálkodás tekintetében szorosabbra fűzni az együttműködéseket.

2.2.3. A határon átnyúló kapcsolatok meghatározó szereplői

A határon átnyúló együttműködés lehetséges céljai mellett az abban résztvevők körének meghatározása is kutatásunk céljai közé tartozott. A legfontosabb partnerek a magyarországi válaszadók szerint a különböző együttműködési formák esetében mások és mások, hiszen pl. az önkormányzati kapcsolatok a kulturális együttműködés területén a legaktívabbak, de magyar–román viszonylatban az infrastrukturális beruházások kapcsán is jelentősen nőtt az aktivitás. A Phare CBC szempontjából ezen kívül az egyetemek, és a felsőoktatás, önkormányzatok, valamint az Unió pénzekkel foglalkozó intézmények játszanak meghatározó szerepet. Ami igazán hiányzik, az a társadalmi kapcsolatok kiépülése, a társadalmi beágyazottság mind a két oldalon nagyon gyenge, a civil szervezetek részvétele a döntéshozatalba, vagy akár csak a véleménynyilvánítás is nagyon esetleges.

Az interjúk során Romániában az első helyen minden megkérdezett a közigazgatás különböző szintjeit jelölte meg, mint az együttműködés jelenleg legaktívabb szintjeit. Ezen belül is a helyi és megyei önkormányzatok határon átnyúló kapcsolatai érdemelnek kiemelt figyelmet, mivel a legtöbb vélemény szerint az önkormányzati kapcsolatokra építve alakíthatják ki a kereteket a gazdasági és a civil szféra együttműködéséhez, illetve a szükséges pénzügyi források nagy részét is az önkormányzatoktól várják a megkérdezettek. Mindössze néhány esetben fordul elő, hogy az országos szint is említésre kerül, mivel az országos politika alkotja meg a törvényi szabályozást, és alakítja ki a határon átnyúló együttműködés költségvetési kereteit.

Bár a válaszadók szerint a határon átnyúló együttműködésben ma még a politikáé a domináns szerep, a gazdasági élet szereplőinek kapcsolatai is folyamatosan erősödnek, ma még a különböző kamarák együttműködése jelentheti a kiindulási

alapot. Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy a mindennapokban a lakossági kapcsolatok jelentik a határon átnyúló együttműködés számszerűleg legnagyobb részét. A bevásárló turizmus szerepe az elmúlt években nem csökkent, ám iránya megfordult, hiszen, ami néhány évvel ezelőtt ez még a román állampolgárok magyarországi bevásárlását jelentette, ma viszont nagyrészt a magyarok lépik át a határt hasonló céllal.

A *kárpátaljai vélemények* szerint térség határon átnyúló kapcsolataiban még mindig a lakosság játssza a meghatározó szerepet (itt a rokon és baráti kapcsolatok mellett meghatározó szerepe van a megélhetésnek, ahogy helyben mondják a „határból élnék”). Legjellemzőbb tevékenység és jövedelemforrás az *üzemanyag-turizmus* (nem csak saját szükségletre, hanem Magyarországon eladják), a *bevásárlás* (amelynek iránya a 2000-es évektől megfordult, a magyar állampolgárok mennek át ma már gyakrabban, az olcsó és újabban jó minőségű ukrán termékek miatt) és a különböző *illegális tevékenységek* (dohányáru, szesz és embercsempészet, feketemunka). Pozitív változás az utóbbi években, hogy a gazdasági szereplők és a vegyesvállalatok is egyre komolyabb szerepet játszanak a határon átnyúló kapcsolatokban, mint ahogyan az önkormányzatok és a civil szervezetek is egyre aktívabbak.

2.2.4. A kapcsolatok mozgatórugói

Végül igyekeztünk az is megtudni, hogy az együttműködésben részt vevőket milyen célok vezérik, mi motiválja őket a kapcsolatok kiépítésében és fejlesztésében. Megállapítható, hogy a motivációk a kapcsolatokban résztvevők tevékenységétől függően változnak elsősorban, de az egyes országoként is mások lehetnek a motiváció tényezői. A határszakasztól és az egyének lakhelyétől a legkevésbé függenek a lakosság határon átnyúló együttműködéseinek motivációi. Az interjúalanyok válaszai megerősítették, hogy a kapcsolatok legaktívabb szintje a lakossági szint. Ebben az esetben a rokon és baráti kapcsolatok fenntartása mellett a már fent említett tényezők (üzemanyag-turizmus, bevásárlás, különböző illegális tevékenységek) jelentik a fő mozgatórugót. A gazdasági élet szereplőinél mindenekelőtt a kapcsolatépítés és természetesen a megszerezhető profit áll a motivációs lista élén.

A határ menti kapcsolatokat vizsgáló kutatások már korábban kimutatták, hogy a kontaktusok hagyományosan legelterjedtebb és a mai napig egyik leginkább működő formái a különböző kulturális együttműködések. Különösen ott él ez a típusú együttműködés, ahol a határ mindkét oldalán a hagyományaihoz erősen ragaszkodó népesség lakik. A romániai és ukrain magyar nemzetiségű interjúalanyok és a magyarországi válaszadók esetében a legfontosabb motiváló tényezők között nagyon gyakran előkerült a közös történelmi múlt, a közös törté-

nelmi gyökerek, hiszen határ két oldalán sok esetben rokonok élnek, a kapcsolattartás igénye természetes.

A határ *magyar oldalán* a megkérdezettek körében többször is említették, hogy a határon átnyúló kapcsolatokban sokszor a pénz, a támogatási források megszerzése játszik meghatározó szerepet, ám ezt nem feltétlenül tartják negatívumnak, hiszen ez nélkülözhetetlen ezekhez a programokhoz. Ha nem sikerül EU-s vagy államközi forrást találni az együttműködéshez, akkor többnyire nincs is együttműködés. Ezen belül elsősorban a rendszerváltás után rohamosan romló helyzetben a munkahelyek létrehozása, és ehhez szorosan kapcsolódva az elvándorlás megakadályozása lenne az elsődleges feladat. A kapcsolatok kiépítésének fontos hozadéka lehetne továbbá a területi kohézió megteremtése. Fejlesztési szempontból valójában a korábban megszakadt településfejlesztési összefüggések, térségi vonzáskörzetek helyreállítása – mintha a határ nem is lenne, úgy kell gondolkodni. Szintén gyakran említették az interjúalanyok az együttműködést motiváló tényezőként a magyar–magyar kapcsolatokat, elsősorban a határ román és ukrán oldalán élő magyarok számára ez fontos szerepet játszik az együttműködésekben.

Románia és Kárpátalja esetében az Európai Unió források megszerzése még nem szerepel a legfontosabb mozgatórugók között, ám jelentősége kétségkívül egyre nagyobb. A romániai és ukrán interjúalanyok is tisztában vannak azzal, hogy ilyen célokra a jövőben jelentős eszközök állnak rendelkezésre, és mint többben is jelezték, ennek megszerzéséhez és hatékony felhasználásához szívesen igénybe vennék az már bizonyos tapasztalattal rendelkező magyar fél segítségét.

2.3. Felfogások

2.3.1. A határra és a határrégióra vonatkozó asszociációk

Az interjúk során igyekeztünk felmérni, hogy a megkérdezettekben milyen kép él a határral, illetve a határ túloldalán élőkkel kapcsolatban. A *magyarországi* válaszokból kiderül, mindenki tudja, hogy a határ elvileg nem elválaszt, hanem összeköt, de nem lehet elfelejteni, hogy itt egy schengeni határról van szó, ami jelenleg mindenképpen elválaszt. *A személyes kapcsolatokban ez nem jelent ma már komoly akadályt*, létezik a személyes kapcsolatoknak egy olyan hálózata, ami biztosítja az összeköttetést. Másrészt a határon átnyúló kapcsolatokban, *a területfejlesztésben, a területi tervezésben az elválasztó funkciók még ma is sokkal erősebbek*, bár ezt nem elsősorban maga a határ okozza, sokkal inkább a teljesen eltérő közigazgatási berendezkedés, a közigazgatási gyakorlat a határ két oldalán. Ezeknek a szinkronba

hozása még jelentős feladat, ma sok esetben nehéz együttműködő partnereket találni, nehéz engedélyeket beszerezni.

A romániai válaszadók esetében a válaszok megoszlottak, *három egymástól markánsan eltérő véleményt* fogalmaztak meg az interjúalanyok. Az első csoport számára a határ a mai napig is elsősorban akadályt jelent. A vámvizsgálat, az ezzel járó bürokrácia és az utazókkal szembeni megalázó viselkedés sokak szerint egyfajta „történelmi örökség”, leginkább a Ceausescu-korszakból, ami sajnálatos módon tovább él napjainkban is. A gazdasági élet megkérdozett szereplői számára ugyanakkor lehetőséget is jelent, lehetőség a kereskedelemre, miközben számukra is akadályt jelent a teherforgalom esetében gyakran ma is több órára nyúló várakozás miatt. Végül voltak válaszadók, akik szerint a magyar–román határ mindig is betöltötte az elvárt híd-szerepet, a helyzet 1989-et követően pedig egyértelműen sokat javult, mára nem jelent komoly akadályt a határ megléte.

Kárpátalján a határra vonatkozó asszociációk egyértelműen negatívak, mindenkinek a sorbaállást, a mesterséges várakoztatást, a korrupciót és a megaláztatást juttatja először eszébe ez a szó. Többen kiemelték, hogy durván és lekezelően bánnak az emberekkel a határon, és igen szomorú, hogy ezt a stílust a magyar oldalon is átvették, holott az 1990-es évek elején ott még az udvariasság volt a jellemző. Azt is említették, hogy nem a határátkelők fizikai áteresztőképességével vannak gondok, hanem sokkal inkább a hozzáállással (rossz munkamorál, korrupció). Többekben egyfajta lemaradás gondolatát ébreszti a határ, főleg a Schengeni „faltól” tartanak, amely a fejlettebb világot zárja el, amelytől ismét távolabb kerül Kárpátalja. Néhányan viszont Magyarország EU-tagsága és az ezáltal elérhetővé váló források miatt inkább lehetőséget látnak a határban.

2.3.2. A határtérség mint külön régió?

A határon átnyúló kapcsolatok egyik fontos eleme lehet, hogy a lakosság mennyire képes azonosulni egy a nemzetállami kereteket átlépő régió gondolatával, és létezik-e, esetleg a jövőben kialakulhat-e egy ilyen regionális identitás az emberekben. A magyarországi, a romániai és a kárpátaljai interjúalanyok egybehangzó véleménye szerint *a határtérség már ma is feltétlenül tekinthető külön régiónak*, és a közös identitás bizonyos elemei is megfigyelhetők, elsősorban a közös történelmi múltnak köszönhetően, másrészt viszont a közös problémák, de napjainkban már a határon átnyúló együttműködések intenzitása miatt is. Gazdasági szempontból viszont tovább kellene erősíteni a kapcsolatokat, hogy valóban egységes régióként lehessen kezelni. Egyfajta közös tudatot adhat az itt élőknek a korábban említett periférikus helyzet, hiszen közősek a nehézségek, és a sajátos megoldási kísérletek ezen problémák megoldására. A határrégió kívülről másutt nehezen lenne elképzel-

hető a bevásárló-turizmus és a benzincsempészet, mint megélhetési forrás sokak számára, ez is egyfajta közös mentalitás, világlátás kialakulását erősíti a határ két oldalán, még ha a szerepek időnként fel is cserélődnek: míg korábban főként a határ román és ukrán oldaláról jártak bevásárolni Magyarországra, ma a bevásárló-turizmus fő iránya épp ellenkező.

A régióval való azonosulás, a területi identitás kérdése nehezebben volt mérhető, hiszen például a magyarországi területfejlesztési régiók kapcsán sem alakult ki még semmiféle ilyen azonosságtudat, a magyar–román határszakasz mindkét oldalán sokkal inkább a történelmi múltban gyökerező területi egységek, tehát a megye (pl. Szatmáriság, különösen pedig Bihariság), illetve a saját település kapcsán figyelhető meg ilyesfajta kötődés. Ugyanakkor a lakosság az olyan kérdésekben, amelyek a saját mindennapi életükkel és problémáikkal kapcsolatosak, sokkal inkább képes egy ilyen identitás befogadására vagy kialakítására. Az ott élőket elsősorban az foglalkoztatja, hogy át tudnak-e kelni a határon a rokonokat, barátokat meglátogatni, esetleg bevásárolni, amennyiben ezek a kapcsolatok kiépülnek, akkor az emberek képesek azonosulni egy határon átnyúló régió gondolatával is. Egy ilyen régió sokban hasonlíthatna pl. a Magyarországon megindított olyan kezdeményezésekre, ahol egy-egy kiemelkedően fontos turisztikai körzetet megpróbálnak külön régióként is elfogadtatni, mint a Balaton illetve a Tisza-tó környékén. Az emberek nagyrészt tisztában vannak azzal, hogy meddig terjed az a terület, amely beletartozhatna egy ilyen régióba, ez nagyrészt az a terület, ameddig a személyes kapcsolataik nyúlnak, akár rokoni, baráti kapcsolatokról van szó, akár gazdasági jellegű együttműködésekről.

A több évszázados összetartozás és magyar közigazgatás miatt Kárpátalján is létezik még bizonyos történelmi vármegyékhez kötődő regionális (beregi, ungi) identitás, *a 85 éve fennálló határ azonban Kárpátalján kialakított egy sajátos „mi” tudatot is*, amelyet a politika (mint például a legutóbbi népszavazás a határon túli magyarok magyar állampolgárságáról) tovább erősített, szétválasztva a korábbi egységes identitástudatot a magyarság körében. Ez a megállapítás azonban nemcsak a magyar nemzetiségűekre igaz, hanem az itt élő többi nációra is, az ukránokként nyilvántartott ruszinoktól a szlovákokig (pl. Kárpátalján igen sokan középeurópai idő szerint járatják az órájukat, amelyet helyi időnek („mi szerintünk”) neveznek, holott a hivatalos időzóna az eggyel keletebbre eső kijevei).

2.3.3. „Mi” és „mások” – azonosságok és különbségek a határ két oldalán élők között

Magyarországon a legtöbb interjúalany azt hangsúlyozta, hogy a határ túloldalán élők „ugyanolyanok, mint mi”. Alapvető tényező ebből a szempontból, hogy a ha-

tár mindkét oldala periféria, ez pedig társadalmi-gazdasági elmaradottságot hordoz magában, emellett az emberek mentalitása, reakciói a világ kihívásaira hasonlóak, ezért nem lehet nagy különbséget találni a két oldal között. Természetesen a gazdasági helyzetre rákérdezve az ukrán oldal kapcsán mindenki számára a hatalmas szegénység jelentette a legfontosabb különbséget, Románia esetében viszont ez kevésbé hangsúlyosan került szóba. A kulturális eltéréseket is csak néhány interjúban említették, főként azért, mert a határ túloldalán élők kapcsán sokan elsősorban az ottani magyarságra gondoltak. Ukrajnára vonatkoztatva a megkérdezettek nagy része kiemelte még a politika terén megfigyelhető különbségeket is.

A vizsgálat tanúsága szerint *romániai* megkérdezettekben nem egységes a határ másik oldalán élőkéről kialakult kép. *A többség szerint a határ magyar oldalán az emberek ugyanolyanok, mint ők.* Itt is többnyire a korábban már említett közös történelmi gyökerekre utaltak (nem csak a magyar nemzetiségűek), a különbség a megkérdezettek jelentős része szerint inkább az egyes emberek között van, bármely országban is élnek. Az interjúalanyok kisebbik része mondta csak azt, hogy *vannak érzékelhető különbségek a két ország lakói között.* Ők is elismerték, hogy sok mindenben nagy a hasonlóság, néhány szempontból viszont különbözőek. Itt elsősorban a magyar oldalon élők jobb anyagi helyzete került említésre, de előfordult, hogy a Magyarországon élőket fegyelmezettebbnek, nyitottabbnak tartották, elsősorban a két szocialista rendszer között 1989 előtt megfigyelhető különbségekre hivatkozva.

Mivel a térség évszázadokig ezer szállal kötődött egymáshoz, *Kárpátalján* is úgy vélekedett a megkérdezettek többsége, hogy *kulturális és mentális szempontból nincs igazi különbség a határ két oldalán élő emberek között,* egymásból élnek, egymásra vannak utalva. Ennek ellenére megfogalmazódott, hogy a Kárpátaljai emberek vendégszeretőbbek és kevésbé anyagiassak, mint a magyarországi oldalon élők. A 2004. december 5-ei népszavazás (adjanak-e magyar állampolgárságot a határon túli magyaroknak) elutasító végeredménye (különösen a szomszédos szabolcs-szatmár-beregi lakosok részéről, akik közül sokan „Kárpátaljából élnek”) igen érzékenyen érintette a kárpátaljai embereket, úgy érzik ezek után, hogy ők nem kívánatos személyek a túloldalon, ebből kifolyólag *romlott a magyarországiak megítélése.*

2.3.4. A gazdasági viszonyok megítélése a határ túloldalán

A másik népről alkotott kép fontos eleme, hogy milyennek tartják a gazdasági helyzetet a szomszédos országban. Mint korábban is láthattuk, ez hatással van a határ menti kapcsolatokra is, elsősorban a lakossági kapcsolatokat, illetve a bevásárló turizmust nagyban befolyásolja például a másik oldal árszínvonala. A ma-

gyarországi válaszadók nem meglepő módon *a határ túloldalán sokkal rosszabbnak tartják a gazdasági helyzetet mint saját hazájukban*. Ukrajna kapcsán sok válaszadó nem csak a jelenlegi helyzetet látta elkészerítőnek, hanem a távolabbi kilátásokat tekintve sem tudott optimistán nyilatkozni. Legtöbb esetben a leromlott infrastruktúrát és a nem megfelelő termelési struktúrát tartották a rossz gazdasági helyzet okának. Románia esetében az interjúalanyok sokkal kevésbé voltak borúlátóak, bár a jelenlegi helyzetet ott sem tartják összehasonlíthatónak akár a magyarországi viszonyokkal sem, ám többek szerint már megindult az a felzárkózási folyamat, aminek eredményeként az ország közép-, de akár rövidtávon is látványos fejlődésen mehet keresztül. Nem teljesen egységes azonban a helyzet megítélése a teljes magyar–román határszakaszon. A határszakasz déli részén a romániai Vest régióban – összhangban a romániai válaszokkal – sokkal látványosabb, a magyar oldal számára is érzékelhető gazdasági fejlődésről számoltak be az interjúalanyok, míg a határszakasz északi részén sokkal lassabbnak tartják a román oldalon a változásokat, jóval kisebb a befektetett tőke mennyisége.

A romániai megkérdezettek nagy része Magyarországot és *a magyar oldalt egyértelműen fejlettebbnek tartotta*, bár a fejlettségi különbségek nem egyformák minden térségben. Az Északi-nyugati régióban élők válaszaiból az derül ki, hogy itt a különbséget sokkal jelentősebbnek tartják, mint a Nyugati régióban. Utóbbi esetben az elmúlt években érkező, igen jelentős mennyiségű külföldi befektetés látható jelei arra készítették a válaszadókat, hogy a fejlettségi különbséget sokkal kisebbnek mutassák be. Az eltérés okai között legtöbbször a jobb gazdaságirányítást és politikát említették első helyen, amely már 1920-tól megmutatkozott, de igazán a Ceausescu-rezsim vetette vissza a román gazdaságot, hisz ott jóval később kezdődtek meg az áttérést a piacgazdaságra.

A határ fejlettebb oldalának megítélése *Kárpátalján* elég változó, nem lehet mindig egyértelműen eldönteni, hogy hol élnek jobban az emberek. Azt le lehet szögezni, hogy *infrastrukturális szempontból a magyar oldal sokkal jobb helyzetben van*, mint Kárpátalja, de a gazdaság fejlődésének ütemét tekintve közvetlenül a határ mentén már más a helyzet. Általában jobban élnek a magyar oldalon az emberek, de nem mindenhol: míg Nyíregyháza térsége egyértelműen jobb lehetőséget kínál, addig a határ menti magyarországi kis falvak számos problémával küszködnek. Mivel a történelmi centrumok Kárpátalján voltak, a hozzájuk közelebb eső településeken jobb volt az életszínvonal, mint a ma Magyarországhoz tartozó kis falvakban (igaz a Szovjetunió igen erőteljesen rontott a megélhetési feltételeken, ennek ellenére Kárpátalján egyes emberek tudatában még megmaradt, hogy az ő településük gazdagabbnak számított egykor).

2.3.5. *Vízummentes határforgalom és nyitott határok*

A nyitottabb határok egyik lehetséges hatása a *magyarországi* megkérdezettek szerint migrációs jellegű lehet, a magyar oldalon egyébként fokozatosan elnéptelenedő falvakba történő betelepülés a határ túloldaláról már ma is gyakori. Magyarországi hatása így főként a munkaerőpiacra lehet, a határ túloldaláról érkezettek foglalkoztatása esetén a munkaadók minden esetben alacsonyabb bérköltséggel számolhatnak. Ez a potenciális veszélyforrásként felmerült néhány interjúban, de a megkérdezettek többsége nem tartotta belátható időn belül reális veszélynek.

A fentebb említetteken kívül gyakorlatilag egy interjúalany sem számolt be ellenérzésekről a nyitottabb határokkal kapcsolatban, ennek oka azonban sok esetben inkább az volt, hogy a mai szabályozás mellett sem látják minden esetben megfelelőnek a határ őrizetét. A válaszokban a legtöbbször Ukrajna esetében a bűnözés esetleges növekedése került szóba, ám az ezzel kapcsolatos vélemény nagyrészt az volt, hogy aki át akar jönni Magyarországra, az ma a vízumkötelezettség ellenére is megteheti azt, a vízummentes határforgalom így nem rontana a helyzeten. Néhány esetben megfogalmazódott az a vélemény is – szintén elsősorban a magyar–ukrán határszakaszon – hogy Magyarországnak kötelessége lenne segíteni ezzel a határ túloldalán élő magyarokat. A magyar útlevéllel vagy más módon biztosíthatnák a lehetőséget, hogy könnyebben átlépjék a határt, munkát vállalhassanak külföldön, és így eltarthassák családjaikat.

A nyitottabb határok és a vízummentes határátkelés kapcsán a *romániai* és az *ukrajnai* interjúalanyokban sem fogalmazódtak meg ellenérzések. Egyrészt azért, mert a vízumkötelezettség a román állampolgárokat a Magyarországra utazás kapcsán nem érinti, másrészt elvi síkon is inkább a vízummentességet támogatta a többség, mert véleményük szerint nagyon kívánatos lenne a vízummentes forgalom más határok esetében is, hiszen ez a határ menti együttműködések további elmélyítésének alapja, de a határ menti régiók elfogadásához is hozzájárul. A nyitottabb határok kapcsán sem merültek fel félelmek, ezt természetes folyamatnak tekintették, amelyhez alkalmazkodni kell. Ez jelenthet ugyan nehézségeket bizonyos esetekben (pl. élesebb versenyhelyzet a gazdaságban, a szolgáltatások terén), de ez a vélemények szerint jót tesz a piacnak, és összességében a pozitív hatások lesznek túlsúlyban. Néhány esetben azonban az is kiderült, hogy elsősorban Románia és Ukrajna nyugati határainak megnyitásáról gondolkodnak így, a keleti határok megnyitását viszont nem tartják kívánatosnak, sőt fokozni szeretnék azok őrizetét, elsősorban a nyugat felé igyekvő bevándorlóktól tartva. Kárpátalján megfogalmazódott, hogy célszerű lenne a kishatárforgalom újbóli bevezetése, mert ez a vízummentességen túlmenően jóval olcsóbb utazási lehetőséget is biztosítana Magyarország irányába, hiszen Ukrajnában igen drága a nemzetközi útlevél (sok embernek meghaladja az egy havi bérét) és igen bürokratikus az elkészíttetése is.

2.4. Határ menti együttműködések a gyakorlatban

2.4.1. Folyamatban lévő és lezárt projektek, az együttműködések pénzügyi alapjai

A magyarországi interjúk során a megkérdezettek számos projektről számoltak be, ezeket csoportosítva feltűnhet, hogy nagyon kevés közöttük a konkrét gazdasági célokat kitűző program. Jelentős számban találunk viszont a túoldalali partnerek számára szervezett *továbbképzéseket, workshopokat*, ahol többek között az Unió csatlakozásra készülve pályázati ismeretekre oktatják a résztvevőket. Jelentősebb számban ezen kívül *környezetvédelmi projekteket* találunk elsősorban Uniós támogatással, illetve kulturális programokat. A tervek nagyrészt hasonló irányba mutatnak, mint a már megvalósult projektek. A jövőbeli tervekben azonban a korábbinál nagyobb szerep jut az INTERREG programoknak, a nagyobb tervek között szerepelnek infrastrukturális beruházások, a határátkelést egyszerűsítő és a közlekedési feltételeket javító projektek.

Romániában a megkérdezettek mindegyikének volt tudomása valamilyen PHARE CBC-s projektről, a többségnek személyes tapasztalata is volt az együttműködés területén. A leggyakrabban *környezetvédelmi és vízszabályozási fejlesztéseket*, valamint a *kulturális együttműködések* (elsősorban magyar–magyar relációban: Magyar Kultúra Napja, Magyar Tudomány Napja) említették meg, a legnagyobb jelentőségűek között az *új közúti határátkelőhelyek* létrehozását tartották. A gazdaság területéről kis- és középvállalkozók képzését és befektetői és turisztikai kézikönyvek elkészítése került szóba. A tervezett projektek között a turizmus és a környezetvédelem területe szerepelt a legnagyobb számban. Többször szóba került, hogy Debrecen és Nagyvárad között stratégiai együttműködés jött létre (pl. Nagyvárad fejlesztési prioritásaiban fontos szerepet töltenek be a Debrecen esetleges 2010. évi „Európa Kulturális Fővárosa” cím elnyeréséhez kapcsolódó beruházások).

A megkérdezettek többségének *Kárpátalján nincs információja* jelentősebb megyei szintű projektekről, ha néha az újságok hírt is adnak egy elnyert pályázatról, annak végrehajtásáról már nincsen semmiféle információ. Egyesek szerint a megyei szintű projektek csak papíron működnek, a kölcsönös látogatásokon túl gyakorlati hasznuk nincs. A legtöbben azt a közös projektet említették meg, amelynek célja az *árvíz- és vízminőség-figyelő hálózat* kiépítése és működtetése a Tiszán és mellékfolyóin. Emellett folyamatban van még a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei önkormányzat mg-i főosztályának segítségével Kárpátalján egy *falugazdász hálózat* kiépítése, illetve a két megye együttműködésében képzések szervezése lebonyolítása önkormányzatok, civil szervezetek részére (utóbbi TACIS).

Az interjúban részt vevő szervezetek már több projektet is fel tudtak mutatni, azonban ezek között csak ritkán szerepeltek EU-s források, hiszen a térségben ezek

(TACIS) zömmel még csak a demokratikus átalakítást segítik, s csak kevés területen pályázhatók. Ma inkább a magyarországi forrásokra tudnak pályázni (Apáczai és Illyés Közalapítvány, minisztériumi pénzeszközök), az ukrán pénz igen kevés, illetve nincs elég információ a megszerzéséhez, nem elég nyitott a pályázati rendszer. Ilyen projektnek tekinthető a magyar főiskola fenntartása Beregszászon, amely ukrán támogatást egyáltalán nem kap, szinte kizárólag magyarországi forrásokból finanszírozzák működését. Emellett például a Dorcas Transcarpathia segélyszervezet jelentős saját forrásból finanszírozott projekteket működtet (pl. árva-házak, orvosi rendelők felújítása és támogatása, számítógépes ismeretek oktatása, lepramisszió, magyarországi források bevonásával ivóvízprogram), amely szintén határon átnyúló programokként fogható fel, mivel a felhasznált pénzeszközök zömét a szervezet Magyarországon, illetve Nyugat-Európában gyűjti.

2.4.2. Partnerség, konfliktusok, kommunikációs stratégiák

A határon átnyúló kapcsolatok hatékonysága szempontjából meghatározó jelentőséggel bír, hogy egy adott szervezet, vagy intézmény milyen partnerekkel áll kapcsolatban, illetve hogyan kommunikál velük. A *magyarországi* megkérdozettek természetes módon elsősorban hasonló jellegű szervezetekkel állnak kapcsolatban, így a helyi önkormányzatok partnerei általában a másik oldal önkormányzatai, a kamarák elsősorban a túloldal kamaráival veszik fel a kapcsolatot, a civil szervezeteknek pedig civil kapcsolataik vannak. A román–magyar határ mentén saját partnereiről minden magyarországi megkérdozett pozitívan nyilatkozott, igaz, a megértést nagyban segíti, hogy a partnerek egy jelentős része az ottani magyarok közül kerül ki, ami többek között nyelvi szempontból is megkönnyíti a kapcsolattartást. A magyar–ukrán határ mentén a helyzet némileg eltérő, az együttműködési készség esetleges hiányára vonatkozó panaszok azonban itt sem elsősorban a kinti partnerekre vonatkoztak, sokkal inkább a hivatalos szervekre, amelyek sok esetben akadályozzák az együttműködést.

A legtöbb érintett *romániai* és *ukrajnai* szervezetnek is meg vannak a saját szintjüknek megfelelő partnerei a határ magyar oldalán – megyei önkormányzatok, megyei jogú városok önkormányzatai, egyetemek, kutatóintézetek, civil szervezetek, gazdasági szervezetek, szakmai szervezetek és intézmények között. A kommunikáció technikai feltételei általában adottak (e-mail, telefon, fax), amit ki is használnak (kivétel talán Kárpátalja, ahol az internet és az e-mail még nem annyira elterjedt). A személyes tárgyalások alkalmával a kommunikáció nyelve a legtöbb esetben a magyar, mivel a tárgyaló felek többsége ismeri a nyelvet, egyébként szintén gyakori az angol nyelv használata (Kárpátalján esetenként az orosz). A román és az ukrán nyelv kevésbé jellemző, mivel a magyar oldalon igen kevesen be-

szélik a szomszédos országok nyelvét. Magasabb szintű találkozók alkalmával nem jelent problémát tolmácsok alkalmazása sem. Érdekellentétek megfigyeléseink szerint inkább csak a gazdaság szereplői között figyelhetők meg (konkurencia), akik különböző módon személyes kapcsolataik révén próbálják kezelni egymással szemben álló érdekeiket (ennek mikéntjéről azonban nem szívesen beszéltek). Egyes szomszédos városok is konkurenciát jelentenek egymásnak (pl. Záhony és Csap a vasúti átrakás és áruforgalom megszerzése miatt), az érdekellentéteket (legalábbis a felszínen) megpróbálják palástolni, inkább együttműködésre és konszenzusra törekszenek, mint nyílt konfrontációra.

2.4.3. Hatékonyság vagy elszalasztott lehetőségek?

Magyarországon a finanszírozási lehetőségek hatékonyságának értékelésére viszonylag kevés interjúalany vállalkozott, mivel a programok jó részének célja csak a két oldal intézményei közötti kapcsolatfelvétel segítése, közös fejlesztési elképzelések megfogalmazása. Gazdasági hatása ezeknek a programok közvetlenül nem érzékelhető, így hatékonyságuk sem mérhető ebből a szempontból. Sokkal inkább érzékelhető a hatás a társadalmi kapcsolatokban és intézmények közötti kapcsolatokban, ennek hatásfokát az interjúalanyok többnyire jónak értékelték amellet, hogy a hatékonyságot természetesen tovább lehetne növelni.

Romániában határozottabb vélemények fogalmazódtak meg, *a források kihasználtságát egyetlen interjúalany sem tekintette kielégítőnek*. Véleményük szerint a rendelkezésre álló pénzek töredéke kerül csak felhasználásra, aminek okaként az erős centralizáltságot, helyi szinten a pénz és információ hiányát említették. Nemzetközi összehasonlításban nem megfelelő a hatékonyság, azonban már jelentős előrelépések történtek a két évvel ezelőtti állapotokhoz képest. Románián belüli összehasonlításban azonban a magyar–román határ menti régió jól szerepel. Nincs még megfelelő gyakorlat, kevés a kompetens pályázó (akik viszont jó eredményeket érnek el) és a pályázatokban még nem mindig tudják a kiemelt célokat megközelíteni. Előfordult olyan eset is, mikor a pénzeket magán célra használták fel. Egyes csoportok magasnak tartják a protokolláris események számát és kevésnek a kézzelfogható eredményeket. Gyakori, hogy az együttműködő felek nem a határ túloldalán, hanem valamelyik távolabbi, nyugat-európai országban keresnek partnereket, holott több közös érdekük van a határ túloldalán élőkkel.

A megkérdezettek túlnyomó többsége szerint *Kárpátalján nem beszélhetünk hatékony forráskihasználásról* gyakorlatilag egy területen sem. A források hatékony felhasználásának egyik legfontosabb akadálya a térségben az *információhiány*, a kiírások nem jutnak el a potenciális felhasználók széles rétegeihez. Az EU-s források ma még nem játszanak a térségben döntő szerepet, de későbbi komolyabb

felhasználásukat is gátolja a pályázatok elkészítéséhez, illetve a projektek menedzseléséhez elengedhetetlenül szükséges *szakmbergárda hiánya*. A magyar állam által biztosított pénzeszközök egy része jó helyre kerül és hatékonyan használják fel (pl. magyar nyelvű oktatás, civil kisebbségi szervezetek, újságok, stb.), másik része viszont „kámforrá válik”, mivel *a forráselosztás és felhasználás Kárpátalján ma még gyakorlatilag ellenőrizhetetlen*, gyakran sikkasztják el a pénzt. Olyan szervezeteket kellene bevonni az elosztásba, akiknek nem áll érdekében a források „lenyúlása”, hiszen ezek nem akkora pénzek, hogy pl. egy nagyobb vállalatnál igazán számítsanak. Többen megfogalmazták, hogy a források felhasználásához magyarországi segítségre lenne szükség, információk és technikák átvételének formájában, lehetőség szerint Kárpátalján szervezett képzések által.

2.4.4. Bővíthető kapcsolatok, bevonható szereplők

A megkérdezettek egyetértettek abban, hogy a határon átnyúló együttműködésben részt vevők körét a jövőben bővíteni kell, ez biztosíthatja a kapcsolatok intenzívebbé válását. A *gazdasági szereplők nagyobb arányú együttműködését* szinte minden megkérdezett említette Magyarországon, különösen a kis- és középvállalkozók kapcsolatainak erősítésében látnak fantáziát. Többször is elhangzott, hogy a magyar beruházóknak ki kellene használni a határ túloldalán megnyílt új lehetőségeket, lehetőség szerint részt kellene vállalniuk az ottani privatizációban. Az interjúalanyok szerint Románia esetében ezzel már szinte el is késztek a magyar befektetők, Ukrajna esetében viszont az ottani tőkeszegény vállalkozásokba való befektetések nagy haszonnal kecsegtetnek. A gazdasági szereplők mellett a *civil szervezeteket kellene jobban bevonni* az együttműködésbe, mivel ma a civil kapcsolatok még nagyon gyerekcipőben járnak, a jövőben viszont ezek adhatnák a kapcsolatok gerincét.

A *romániai válaszadók* úgy gondolták, hogy *a határon átnyúló együttműködésben résztvevők számát minden társadalmi csoportban növelni kellene*, bár vannak olyan csoportok, mint például az idősebb korosztályok, amelyek esetében már nem valószínű, hogy el lehet érni jelentősebb eredményt. A többség a *fiatalabb korosztályok bevonását* tartotta a legfontosabbnak fontosnak, ami megalapozhatja a jövőbeni élénkebb kapcsolatokat. Ráadásul ez az a csoport, amely a civil szervezetekkel együtt az eddigi tapasztalatok szerint a leginkább fogékonyak az ilyesfajta együttműködésre. Szintén *nagyobb számban kellene bevonni magyarul nem beszélő romániai partnereket* is, hiszen jelenleg a kapcsolatok jelentős hányadát a magyar–magyar együttműködés teszi ki.

A megkérdezettek többsége *Kárpátalján* egyetértett abban, hogy *elsősorban a gazdasági kapcsolatok erősítésére van szükség* a térségben, ugyanis ennek kisu-gárzó ereje más szférákra is kihat. Különösen indokolt emellett a *fiatal értelmiségi réteg* bevonása az együttműködésekbe (információval és tudással kell őket ellátni),

mert ők azok, akikre a jövőben támaszkodni lehet (pl. EU-s források felhasználásánál). Emellett fontos a *kulturális kapcsolatok* szerepe, hiszen a határ mindkét oldalán magyarok élnek, de az *oktatás*, a *széleskörű testvértelepülési együttműködések* (nem csak önkormányzatok, hanem civil, gazdasági, oktatási stb. szereplők) is további fejlesztésre szorulnak. Mindezek megvalósításához igen fontos lenne Kárpátalján az itt élő nemzetiségek bizalmának erősítése, hiszen a magyar–magyar kapcsolatokról ők is profitálhatnak.

2.4.5. Kezdeményezők és profitálók

A *magyarországi interjúalanyok* érezhetően különböző módon ítélték meg Románia és Kárpátalja kapcsán azt, hogy az együttműködési projekteknél melyik fél a kezdeményezőbb. Román–magyar viszonylatban az interjúalanyok többsége szerint *a magyar oldal a kezdeményezőbb*, bár az utóbbi években gyorsan változik a helyzet, és *a másik fél is egyre növekvő aktivitást mutat*. Ma azonban még az a jellemzőbb, hogy a kezdeményezés Magyarországról indul, a másik oldal sok esetben csak az aláírásra kész dokumentumot szeretné látni, annak kidolgozását inkább a magyar félre bízza.

Az ukrán–magyar kapcsolatokban még egyértelműbb a helyzet, *a magyar oldal kezdeményezőbb*, főként azért, mert Ukrajna meglehetősen elzárkózó politikát folytatott, nem voltak aktívak a szinte semmilyen területen. Az interjúzás során később megkérdezettek, akik már ismereték az Ukrajnában 2004 végén lezajlott eseményeket, optimistábban nyilatkoztak, bár még csak a lehetőség született meg az aktívabb részvételre a határon átnyúló együttműködésben, ennek a tartalommal való megtöltése még kérdéses.

A legtöbb *romániai válaszadó* szerint ebből a szempontból *nagyjából egyenlő kezdeményez a két fél*. Többen is említették ugyanakkor, hogy korábban a román oldal volt kezdeményezőbb, míg az EU-s források megléte óta a magyarok aktívabbak és sokkal céltudatosabban keresnek partnert. Az együttműködést jelenleg segíti, ám hosszabb távon annak inkább akadályává válhat, hogy a kapcsolatok elsősorban a határ két oldalán élő magyar közösségek között jöttek létre, a kezdeményezést ezért fokozatosan át kellene vennie a romániai román szereplőknek. A gazdasági együttműködés területén jelenleg szintén inkább a magyar félt tartják kezdeményezőnek, ennek okát abban találták meg a válaszadók, hogy a magyarországi vállalkozók egy telítettebb piacról hozzák át a termékeiket, Romániában viszont jobb értékesítési lehetőségeket remélnek.

A *kárpátaljai vélemények* szerint határon átnyúló projekteket *jelenleg a magyar oldal kezdeményezi* gyakrabban, hiszen ott vannak jelen nagyobb mértékben az erre a célra elérhető források. A folyamat kulcsa, hogy partnert kell találni a másik ol-

dalon is, hiszen csak ekkor lehet a forrásokat felhasználni. A meglehetősen szűkös anyagi lehetőségek miatt ukrán részről a projektek kezdeményezése nem jellemző.

A megkérdezettek véleménye szerint a projekteken alapuló határon átnyúló együttműködésekben kezdetben egyértelműen az Unió, tehát esetünkben *a magyar oldal profitál többet*, hiszen ott vannak jóval jelentősebb elérhető források, ezáltal jó befektetéseket lehet eszközölni és piacot lehet szerezni. A minta erre Burgenland és Nyugat-Magyarország lehet – bár azt mindenki elismeri, hogy ez részben csak elméleti lehetőség Magyarország keleti határai mentén, hiszen ez a határrégió maga is periférikus helyzetű, nincs esélye jó határfokkal kihasználni a kínálkozó lehetőségeket. Idővel azután, ahogy a projektek kezdeményezésében is egyre nagyobb szerep jut a határ román és ukrán oldalának az elérhető eredmények egyre nagyobb része is ott realizálódik. Jelenleg sok esetben a román és az ukrán partnerek csak asszisztálnak a Magyarországi generált pályázatokhoz, sok esetben rájuk csak a forrás megszerzéséhez van szükség, a kapcsolatokból közvetlenül anyagilag keveset profitálnak. Az átadott szakismeretek által azonban a projekteknél mindenképp van hozzájárulás román és ukrán részről is, csak a közvetlen anyagi haszon jelenleg még nem nagyon érezhető, amelyhez Kárpátalja esetében hozzájárul az is, hogy a jelenleg elérhető EU-s források nem közvetlenül a beruházásokat, hanem inkább a demokratikus átalakítási folyamatot segítik.

2.4.6. Az együttműködés korlátai

A határon átnyúló kapcsolatokat leginkább akadályozó tényezők között *Magyarországon* előkelő helyen szerepelnek az *intézményrendszerben megfigyelhető eltérések*. A magyar válaszadók elsősorban a román partnerekhez képest rugalmasabbnak tartják a magyar intézményeket, a másik oldalon előfordul, hogy mire a szükséges összes engedélyt összegyűjtik a különböző szintű hatóságoktól, addig a pályázat határideje már lejárt. Az is előfordul a határ túloldalán, hogy a hatóságok egyszerűen nem adnak engedélyt egy-egy projekt elindítására, ez Magyarországon nem fordul elő.

A román önkormányzatiság sajátos voltának is fontos szerepet tulajdonítottak a magyarországi válaszadók a kapcsolatok lassú fejlődésében. Valójában ezt, és nem a nyilvánvaló szegénységet tekintik elsődleges oknak, ez a megállapítás többször is visszatért az interjúkban. A probléma lényege, hogy Romániában az önkormányzatok igen szűk mozgástérrel rendelkeznek, minden fontos kérdésben kormányzati szinten döntenek. Ez viszont a határ menti együttműködés szempontjából feltétlenül hátrányos. Ha léteznek is ilyen kezdeményezések, azoknak nincs esélyük többnyire arra sem, hogy eljussanak a magyar félhez, a politika és közigazgatás felsőbb szintjei ezt rendre megakadályozzák. A Bihar-Bihar Eurorégió alapító okiratának

aláírása jól példázza a viszonyokat. Az aláírást a határ román oldalán lévő települések vezetői akadályozták sokáig, de ebben az esetben nem is ez az igazán fontos. Sokkal inkább az, hogy mikor Biharkeresztes segítséget kért a magyar kormánytól a folyamat meggyorsítására, az nem az érintett román önkormányzatokhoz fordult, hanem a román kormányhoz. A bukaresti politikusokon keresztül sikerült elérni, hogy ez a teljes mértékben helyi ügy végre elintéződjön.

Az együttműködési készséget a magyar interjúalanyok a kárpátaljai partnerek esetében sem találták minden esetben megfelelően erősnek, *az ukrán oldalon is komoly akadályt jelent a közigazgatási rendszer, illetve a mentalitás*. Sokat segítené az együttműködésben a magyarországi partnerek szerint, ha Romániában és Ukrajnában is kialakítanák a kistérségek rendszerét, valamint létrehoznák a fejlesztési ügynökségeket, mivel sok esetben nincs, aki kezdeményezze a projekteket. Ez alapvetően meghatározza a közös projektek indításának lehetőségét, a megkérdezettek szerint, ha nincs alulról jövő kezdeményezés, nehéz projekteket indítani. Ezen kívül az ukrán határon *a határátkelés infrastrukturális lehetőségei nincsenek biztosítva*, a több órás várakozást a vállalkozások nem bírják el. A kishatárforgalom megszüntetése az Unió szabályok átvételének eredménye, ami az itt élők számára sok helyen megnehezítette a túlolddal való kapcsolattartást. De számos más, apróságnak tűnő intézkedés akadályozza a válaszadók szerint a kapcsolatok elmélyítését. (A magyar kormány például az EU csatlakozással egy időben megszüntette a lehetőséget, hogy a vállalkozók és határtérségben fontos pozíciót betöltők, többek között a polgármesterek vagy a tudománnyal foglalkozók is, sorban állás nélkül kelhessenek át a határon. Arra hivatkozva szüntették meg ezt a gyakorlatot, hogy az korrupcióra adna alkalmat. Ehhez képest most gyakorlatilag mindenkinek kenőpénzt kell fizetnie a határ mindkét oldalán a határőröknek).

Az együttműködést akadályozó tényezők között előkelő helyen szerepelt a határ régió sajátos társadalmi, gazdasági helyzete, illetve *a problémák enyhítését szolgáló kormányzati intézkedések hiánya*. Az interjúalanyok véleménye szerint a magyar kormányzat nem fordítanak elég figyelmet a keleti országrész problémáira, s az itt élők mostohagyermeknek érzik magukat ma is. A magyar válaszadók gyakran panaszkodtak továbbá a nem eléggé átgondolt, és a másik oldallal *nem kellőképpen összehangolt fejlesztési elképzelésekre*. Példaként elhangzott, hogy a magyar–ukrán határ mindkét oldalán elkészült egy-egy hatalmas kamion-terminál, amelyek létrehozását a kormány ösztönözte, ma viszont senki nem használja őket, mert a magyar vámhivatal döntése nyomán a kamionoknak továbbra is a határon kell sorban állniuk.

Nem jellemző, de néhány esetben a megkérdezettek szerint még ma is léteznek félelmek a határ túoldalán, elsősorban Romániában azzal kapcsolatban, hogy Magyarország szeretné visszaszerezni az egykor Magyarországhoz tartozó, ma a határon túl fekvő területeket, ami bizalmatlanságot szül, ezzel akadályozva a határon átnyúló együttműködést.

Romániában a korábban említett számos probléma közül a válaszadók ismét kiemelték *bürokráciát* és a *túlzott centralizmust*, ami sok esetben nehezítette már meg közös projektek indítását. A közigazgatás gépezete minden érintett szerint nagyon lassan reagál, és gyakran szaktudását tekintve sem áll a helyzet magaslatán. A közigazgatás helyzetét nem könnyíti meg az sem, hogy a romániai jogszabályok sem kedveznek a határon átnyúló együttműködéseknek. A szabályozás több ponton is eltér az Európai Unióban megszokottól, és komoly változtatásokra szorul, amire a csatlakozás időpontjának közeledtével egyre nagyobb az esély. A korábbi válaszokhoz hasonlóan sokan említették itt is a román közigazgatás centralizáltságát, azzal a kiegészítéssel, hogy az Unió csatlakozás talán ebben a tekintetben is hoz változást.

A közigazgatási rendszer hiányosságain túl az együttműködésben részt vevők említették *a román politikában tapasztalható visszásságokat*. A romániai politikusok mentalitása sokak szerint nem alkalmas arra, hogy hatékonyan együtt tudjanak működni határon túliakkal európai projektekben. De hiányzik a jól átgondolt, hosszú távú stratégia is, ami bármilyen együttműködési megállapodásnak az alapját képezhetné a gazdaságfejlesztésben vagy az infrastrukturális beruházások területén. Ezzel kapcsolatban több válaszadó megfogalmazta a szakmai szervezetek felelősségét is, amelyek mind a mai napig nem tudták átvenni az Unióban szokásos munkamódszereket, lassan és nem elég hatékonyan dolgoznak, így nem segítik kellőképpen a kapcsolatok kiépítését.

Ukrajnában a határon átnyúló kapcsolatok legfontosabb akadályozó tényezői közül első helyen a *határátkelés nehézségeit* emelték ki. Értve ezalatt a határátkelők szűk áteresztőképességét, a vízumkényszert az EU és Magyarország irányába, a vámrendszert, illetve nem utolsósorban a határátkelőkön jellemző siralmas munkamorált. A másik fontos együttműködéseket akadályozó tényezőként jelent meg a válaszokban a *mindent átítató korrupció*. Probléma továbbá a *nem hatékony és túlbürokratizált ukrán gazdaságirányítási rendszer* (adórendszer, banki szolgáltatások, jogszabályok, egyéb tőkeáramlást gátló fiskális eszközök), bár lassú változás ezen a téren már elindult. A területfejlesztést érintő akadályozó tényező, hogy Ukrajna közigazgatása lassú és bürokratikus, nem EU-konform,

A fentiek tükrében nem meglepő, hogy a válaszadók egybehangzó véleménye szerint *a gazdasági kapcsolatok a vizsgált térségben nem tekinthetők kielégítőnek* és soha nem is lehetnek azok, ezen a területen mindig lesz mit fejleszteni. Még mindig gondot jelent a határ elválasztó szerepe, a túlzott bürokrácia, továbbá a korrupció és a központi támogatás hiánya. A politikai döntéseknek meg kellett volna nyitnia az utat a gazdaság előtt, nem a gazdaságnak kellett volna úttörő szerepet játszani. Jelenleg még átalakulási folyamat zajlik, ennek ellenére a magyar befektetők a román és az ukrán oldalon is szép eredményeket értek el gazdasági erejük-höz képest. Kevés az igazán nagy volumenű beruházást. Tehát a gazdasági kap-

csolatokban még rengeteg tartalék van, csak nagyon kis mértékben vannak kihasználva a kínálkozó lehetőségek.

2.5. Határon átnyúló együttműködési stratégiák, irányelvek

2.5.1. Alulról építkezés, vagy központi befolyás, avagy melyik szint az aktívabb?

A három vizsgált országban egyetértés mutatkozott a megkérdezettek között abban, hogy jelenleg a határon átnyúló kapcsolatok leghatékonyabban működő szintje a helyi szint. A legtöbb esetben itt napi kapcsolatról van szó, különösen ahol technikai akadályok (elsősorban a közeli határátkelő hiánya) nem akadályozzák ezt. Az együttműködés leglátványosabb része is ehhez a szinthez kapcsolódik, a határ menti települések kulturális és sportrendezvényei sorolhatók ide. A válaszadók gyakran említették a határ menti települési társulásokat, amelyek sikerrel működtek az elmúlt években, és ma is a határon átnyúló kapcsolatok egyik legfontosabb pillérét jelentik. Többen azt említették, hogy ez a szint a legérdekesebb együttműködés élnépszerűsítésében, itt a legnagyobb a motiváció, hiszen mindenki a saját közösségét szeretné építeni, fejleszteni elsősorban. Másrészt a fizikai közelségből számos közös probléma adódik, akár szociális, akár gazdasági jellegű gondokról van szó. Végül a lehetőségek is ezen a szinten a legnagyobbak, itt a legjobb a kapcsolatok, a személyes kontaktus megléte nagy előnyt jelent. Azonban az utóbbi időben a határon átnyúló együttműködésekben már nemcsak az önkormányzatok, hanem a lakosság, a gazdasági és a civil szervezetek is kezdeményező szerepet játszanak helyi szinten.

A helyi mellett szinte kizárólag a megyei szintet említették a megkérdezettek, véleményük szerint az együttműködésnek ez az a szintje, ahol még lehetőség van rendszeres személyes kapcsolattartásra is. Másrészt az együttműködés hagyományai itt tekintenek vissza a legnagyobb múltra, megyei szintű kapcsolattartásra a rendszerváltást megelőző évtizedekben is volt példa, még ha mindössze formális, protokolláris találkozókban merült is ki ez a kapcsolat. Ezekre a meglévő alapokra ma egyre több megye igyekszik építeni, sok esetben sikerrel. Szintén megegyezett a megkérdezettek véleménye abban, hogy az állami szint mutatkozott eddig ebből a szempontból a legkevésbé aktív (különösen Kárpátalján bírálták sokan Magyarország eddigi gazdaságpolitikáját, hogy nem koncentrált kellően eddig Ukrajnára, szemben pl. Szlovákiával).

2.5.2. Az együttműködések szervezeti háttere – Eurorégiók és társaik

A megkérdezettek a legtöbb esetben hallottak az adott területen működő eurorégiókról, ám ennél sokkal több tapasztalatról többnyire nem tudtak beszámolni. Sok esetben megfogalmazódott, hogy túl nagy az a terület, amit ezek a szervezetek átfognak, mind földrajzi, mind pedig szakmai értelemben. Politikai szervezeteknek tartják őket, és akkora területen működnek, amelyet nem lehet összefogni, ráadásul olyan térségek is részei, amelyeknek semmi kapcsolata nincs a másik oldallal, ez pedig a gyakorlati együttműködést teljesen lehetetlenné teszi. Többen is elismerték, hogy politikai szempontból hasznosak lehetnek, a bizalomerősítés terén tudnak sikereket felmutatni, de konkrét eredményeket nem várnak tőlük.

A válaszadók jelentős része *Romániában* egyáltalán nem tudott folyamatosan létező szervezeteket említeni, annak ellenére, hogy az ország nyugati határvidékén két nagy euroregionális szervezet, a Kárpátok Eurorégió és a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió is tevékenykedik. Éppen ez a két szervezet az, amiről az interjúalanyok szinte soha nem tettek említést, ha mégis, többnyire azok túlzottan nagy méretét, a formális elemek túltengését és alacsony társadalmi beágyazottságát emelték ki. Az eurorégiók munkájában közvetlenül résztvevőkön kívül mindössze a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió esetében fordult elő néhány esetben, hogy a román partnerek pozitív szerepet tulajdonítottak a szervezetnek, a Kárpátok Eurorégió megítélése még ennél is negatívabbnak bizonyult. Szintén csak néhány esetben kerültek csak szóba a kisebb méretű, megyei szintű együttműködési szervezetek, mint a Hajdú-Bihar-Bihar, és a Bihar-Bihar Eurorégió, ám a vélemények ezekben az esetekben jóval kedvezőbbek voltak. Több érintett is optimistán nyilatkozott a megyei együttműködés jövőjéről, az utóbbi évek tapasztalataira alapozva ebben látták az egyik lehetséges kitörési pontot a jelenleg általában nem elég intenzívnek tartott határ menti együttműködés felélénkítésére.

Kárpátalján a megkérdezettek többsége hallott már a Kárpátok Eurorégióról, sőt néhányan már pályáztak is a területén tevékenykedő Kárpátok Alapítványnál, ennek ellenére a magyar és a román oldali válaszadók véleményéhez hasonlóan szerintük is túl nagy a szervezet ahhoz, hogy hatékonyan működhessen, inkább kisebb szervezeteknek lesz a jövőben létjogosultságuk. Az eurorégióon kívül több olyan szervezetet is tudtak mondani a térségben, amely a határon átnyúló kapcsolatokat próbálja fejleszteni: pl. Kárpátaljai Vállalkozásfejlesztési Központ, Négyhatár Vállalkozók Szövetsége (Beregszász), Felső Tiszavidéki Vállalkozói Klub, Kárpátaljai Magyar Gazdaszövetség. Emellett jelenleg alakulnak a határon átnyúló kapcsolatok fejlődését elősegíteni hivatott civil szervezetek, amelyek pénzt remélnek az új EU-s forrásokból.

Az interjúkból felszűrhető, hogy mindhárom országban inkább a nagyobb méretű, magasabb közigazgatási szinteken tevékenykedő, eurorégiók esetében jöhetett

szóba a korábbi tapasztalatok és modellek felhasználása, ám az interjúalanyok ebben az esetben sem tulajdonítanak a minták követésének igazán nagy jelentőséget, sokkal fontosabb volt véleményük szerint a helyi háttértudás, a speciális helyi igények jobb ismerete a megyei, esetleg kisebb régiós együttműködésben. Az átvett modellekről az ukrainai megkérdezettek közül csak a Kárpátok Eurorégióban közvetlenül érintettek tudtak nyilatkozni, akik szerint Nyugat-európai mintára próbálták meg létrehozni a szervezetet, arról azonban már többeknek is tudomása van, hogy nem igazi határ menti kezdeményezésről van szó, hiszen létrejöttét és egyes tagok belépését központi politikai akarat pecsételte meg. A helyi szintű együttműködésben még ennyire sem tartották fontosnak a nyugati modellek szerepét, ezek szinte teljes mértékben saját kezdeményezésre és saját tapasztalatokra épültek, mind Magyarországon, mind pedig Romániában és Ukrajnában. Jellemző ugyanakkor, hogy Romániában arra vonatkozóan, hogy honnan lehetne ilyen mintákat átvenni, a legtöbben nyugat-európai példákat hoztak fel, a magyarországi tapasztalatokat szinte csak a magyar nemzetiségű interjúalanyok említették (pl. a magyar-osztrák határ menti együttműködés tapasztalatainak felhasználását).

2.5.3. Helyi források vagy külső segítség?

A korábban bemutatott hiányosságok ellenére *magyar válaszadók a hazai és az európai hatóságok hozzáállását többnyire pozitívan ítélik meg*. Tapasztalataik alapján azt mondták, ha megfelelő módon alátámasztott kérésekkel és javaslatokkal fordulnak ezekhez a fórumokhoz, akkor a kérésük többnyire meghallgatásra talál. A megfelelő lobbitevékenység azonban elengedhetetlen, erre viszont nem mindenki képes, általában minél alacsonyabb közigazgatási szint felé haladunk, annál kevésbé tehetik meg ezt az érintettek. Véleményük szerint különösen az EU-s szintről mondható el, hogy jóval hatékonyabban is segíthetné a határon átnyúló kapcsolatok kiépítését, ám mivel ők távol vannak a napi gyakorlattól, valósággal „szomjazzák” az információkat az általuk finanszírozott programokról, s a visszacsatolásra igyekeznek minden esetben nagy hangsúlyt helyezni.

Romániában a nem kimondottan költségvetési pénzből működő szervezetek képviselői meglehetősen pesszimistán nyilatkoztak az országos szintről érkező segítséget illetően, volt, aki szerint a bukaresti kormányzat kimondottan visszatartotta az információkat, illetve csak bizonyos „szívességekért” cserébe volt hajlandó segíteni. A helyi szintről sokkal nagyobb mértékben érkezik támogatás, bár ennek mértéke a válaszadók szerint közel sem éri el a kívánatos szintet. *Kárpátalján is hasonló a helyzet, ugyanis az önkormányzatokon és az egyéb költségvetési szervezeteken kívül állami támogatást nem kap senki.*

Az Európai Unió pénzügyi források tekintetében Románia és Ukrajna helyzete is jelentősen eltér a már EU tag Magyarországtól. Romániában az EU-s források még csak részben elérhetők, az összegek nagyságrendje a megkérdezettek szerint még nem akkora, hogy komoly hatást fejtsen ki a határon átnyúló együttműködésekben, ez a megállapítás Kárpátalja esetében pedig még inkább igaz. A határon túli magyarok által fenntartott szervezetek esetében rendszerint megemlítették a Magyarországról érkező segítséget is, amelynek nagysága ugyan nem éri el a kívánt szintet, mégis, néhány esetben elengedhetetlenül szükséges a szervezetek fenntartásához.

2.5.4. Megváltoztatandó irányelveket és eljárások

Az interjúk végén arra kértük a megkérdezetteket, hogy röviden foglalják össze, milyen hivatalos irányelveket, politikákat kellene megváltoztatni a határon átnyúló együttműködés hatékonyabbá tételéhez. *Magyarországon* – a másik két országhoz hasonlóan – a legtöbb esetben a *túlzott bürokráciát* említették, a felesleges papírmunka sokak szerint az egyik legfőbb akadálya a projektek sikerének. De nem csupán a bürokrácia mennyisége okoz problémát, *a pályázati pénzeket felügyelő szervezetek* az interjúalanyok szerint rendszerint nem állnak a helyzet magaslatán. Példa lehet erre az INTERREG III/A program, amelynek a kiírását eredetileg 2004. szeptemberére tervezték, ám erre végül csak 2005 tavaszán került sor.

Románia esetében a *bürokratikus akadályok* mellett a *pályázatok kiírása és értékelése* körüli anomáliákat bírálta a legtöbb válaszadó. Az általános vélekedés szerint a pályázati kiírásokat a meghirdetők jelenleg nem elég pontosan fogalmazzák meg, sokkal célravezetőbb lenne, ha azokat szakterületek szerint dolgoznák ki, így a potenciális pályázóknak nagyobb esélyük lenne a számukra fontos pályázatok megtalálására. A pályázat beadása utáni eseményekkel sem elégedettek a megkérdezettek, az elbírálás kritériumrendszerét alaposan meg kellene változtatni. Objektívabb bírálati szempontokra lenne szükség, és az egész folyamatnak átláthatóbbnak kellene lennie.

A pályázatok mellett Romániában komoly problémának tartják a *már létező fejlesztési dokumentumok minőségét* is, akár országos, akár alacsonyabb szintről van szó. Ezek a dokumentumok általában nem érik el a kívánt színvonalat, ahogy az egyik válaszadó fogalmazott, többnyire a való élet ismerete nélkül, irodákban, kutatóintézetekben készültek. A sikeresebb projektek egyik feltétele lenne tehát a prioritások egyértelmű meghatározása. A válaszadók többsége szerint a prioritások közül is ki kell emelni a gazdaságfejlesztést, mint elsődleges célt, illetve az ehhez kapcsolódó területeket, mint pl. a közlekedési infrastruktúra fejlesztése. Végül, mint korábban már számos alkalommal, itt is többször említésre került a Romániát

jellemző *túlzott centralizáció*. A decentralizáció az egyik legégetőbb feladat, e nélkül a legtöbben értelmetlennek tartanak bármiféle stratégiaváltást.

A válaszadók szerint *Kárpátalján* igen fontos lenne, különösen a *pénzeszközök és támogatási-elosztási rendszerek változtatása* (mindenekelőtt a magyarországi támogatások esetében), ugyanis a források jelentős része vissza nem térítendő és segély jellegű, amelyről csak szűk körben van információ és az elosztás is így működött eddig, amely klientúra kialakításához vezet. *Nagyobb nyilvánosságot kellene biztosítani a pályázatok kiírásának és a helyi sajátosságok figyelembevételével igazságosabb és átláthatóbb elosztási és felhasználás-ellenőrzési mechanizmusokat kellene beépíteni a folyamatba. A segély típusú támogatások helyett inkább a szaktudást és a technológiát kellene támogatni („hálót kell adni az embereknek, nem pedig halat”, hogy a saját lábukon később is meg tudjanak állni a piacon). Erősen indokolt lenne továbbá a *korruptió felszámolása, a bürokratikus gazdaságirányítás és közigazgatás megváltoztatása, a pénzügyi és befektetési biztonság növelése.**

IV. AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

1. Az előzetes vizsgálatok eredményei

Magyarország keleti államhatárait lényegében az 1920-ban Trianonban aláírt békeszerződés jelölte ki oly módon, hogy közben évszázadokon egymáshoz ezer szállal kötődő, organikusan összetartozó területeket, szervesen formálódó régiókezdeményeket vágott ketté. Ez is jelentősen hozzájárult ahhoz – mint azt az EXLINEA program keretében végzett empirikus vizsgálatokat megelőző háttér tanulmány eredményei is bizonyították –, hogy a határ két oldalán található régiók között a XX. század folyamán jelentős különbségek alakultak ki. A legfontosabb tapasztalatok közül kiemelhető, hogy a határ régiók magyar és ukrán, illetve magyar és román oldala között meglévő nyilvánvaló különbségek (pl. közigazgatási- és jogrendszer, életszínvonalbeli különbségek, eltérő gazdasági teljesítőképesség stb.) ellenére a vizsgált térség számos közös problémával küszködik. Az államhatárok mentén saját országuk más régióihoz viszonyítva is periférikus, félperiférikus területek érintkeznek egymással, ahol csekély a fizetőképes kereslet, alacsony a vállalkozások saját tőkéje, csekély a gazdaság tőkevonzó képessége, kevés a munkalehetőség és általános a szegénység, jellemző demográfiai folyamat az elvándorlás, a társadalmi különbségek erősödése.

A magyar–ukrán és a magyar–román határ térséget jó részt a múltban gyökeröző *történelmi eredetű problémák* terhelik, mivel az 1920-ban mesterségesen meghúzott új államhatárok az etnikai viszonyokat teljesen figyelmen kívül hagyták, ebből kifolyólag jelentős létszámú tömbmagyarság él napjainkban is a határ román, illetve ukrán oldalán. Ez a határon átnyúló kapcsolatok szempontjából a közös nyelv, hasonló mentalitás, közös hagyományok és kultúra miatt egyrészt előnyt jelent, másrészt viszont a rendszerváltás után a szomszédos országokban újjáéledő nacionalizmus felszínre hozta a korábban szőnyeg alá söpört problémákat, amelyek természetesen a határmódosításoktól való félelmek felerősödésében öltöttek testet. Bár napjainkra már normalizálódott a helyzet, a hosszú évtizedek alatt felgyülemlett előítéleteket igen nehéz egyik napról a másikra semmissé tenni.

A magyar–román és a magyar–ukrán határon átnyúló kapcsolatokat nemzeti szinten egy sor egyezmény szabályozza. Ezek közül a legfontosabbak az ún. alapszerződések, amelyek alapjaiban határozzák meg Magyarország, Románia és Ukrajna viszonyát. A nemzeti szinten kötött kétoldalú egyezmények sorában igen fontos szerepet töltenek be a vízügyi és a környezetvédelmi megállapodásokat is. Az önkényes Trianoni határmegvonás eredményeként a Tisza vízgyűjtőjének jelentős része Romániához, illetve Ukrajnához került, s az összehangolt cselekvés

hiányában és az erdőirtások miatt egyre gyakrabban bekövetkező árvizek elleni védekezés egyre szorosabb összefogást sürget. A Tisza vízrendszerén a közelmúltban jelentkező tömeges halpusztulással járó cianid-szennyezések pedig az összehangolt határ menti környezetvédelem fontosságára hívják fel a figyelmet. Ezzel együtt az elmúlt évtized árvizei és környezeti katasztrófái, illetve az EU támogatásai kellettek ahhoz, hogy a védekezés és megelőzés terén elmélyüljenek az együttműködések.

Ugyancsak az átgondolatlan határmegvonás és az azt követő, évtizedekig tartó elzárkózás következménye, hogy a magyar–ukrán és a magyar–román határ két oldala között a közlekedési kapcsolatok beszűkültek, amelyek jelentősen gátolják a határ menti együttműködésekét. A határmegvonás óta számos olyan vasúti és közúti összeköttetést számoltak fel, amelyeket máig nem állítottak helyre. Igaz ugyan, hogy az 1989/90-es évtized fordulóján bekövetkezett rendszerváltást követően számos új határátkelő létesült, de ezek nem mindig tudják kielégíteni az igényeket. Tapasztalataink alapján – amelyet az empirikus vizsgálatok és a local seminarok is megerősítettek – a magyar–ukrán határtérségben a határon átnyúló kapcsolatok egyik legfontosabb akadályozó tényezője ma is a határátkelés lassúsága. Különösen a gazdasági élet szereplőit riasztja el a több órás sorban állás, de egyebek mellett az oktatási kapcsolatokat és egyéb lakossági kapcsolatokat is nagyon megnehezíti. A helyzet különösen Magyarország 2004. évi EU-csatlakozása óta romlott meg, hiszen ettől az időponttól már nem lehet igénybe venni azokat a különleges határátlépési engedélyeket, amelyekkel a szolgálati célból utazók várakozás nélkül átkelhetnek az államhatáron, a kishatárforgalom is szünetel. A megnövekedett bevásárló- és üzemanyag-turizmus miatt ugyancsak magas a határon átlépni kívánók száma. Mindez pedig jelentősen megnöveli és kiszámíthatatlanná teszi a várakozási időt, lehetetlenné téve például, hogy a vendégladók megfelelő időben átjussanak a határ túlsó oldalán fekvő oktatási intézményekbe. Ám a nehézkes határátkelés a gazdasági élet szereplőit és más határon átnyúló kapcsolatokban aktív résztvevőket is elkedvetleníti, amikor például egy közös pályázathoz szükséges aláírás végett vagy egyéb üzleti ügyekben órákig kell várakozni, hogy az üzletemberek eljussanak az alig néhány kilométerrel arrébb fekvő határon túli településre. Korábban a magyar–román határtérségben is jelentős bevásárló- és benzinturizmus volt megfigyelhető az eltérő árszínvonal miatt, az árak kiegyenlítődése, illetve a szigorú magyar vámszabályok miatt ma már nem jellemző a sorban állás.

A tapasztalatok szerint a magyar–ukrán határszakaszon nem elsősorban a határátkelőhelyek fizikai áteresztőképességével van gond (bár ezen is lenne még mit javítani, különösen a Záhony–Csap átkelő keresztmetszete nem elegendő a szűk Tisza-híd miatt), hanem az átléptetés sebessége is lassú. Mivel a magyar–ukrán határszakasz immár az EU külső határa is egyben, ezért a magyar oldalon rendkívül megszigorították a vámellenőrzést. Ukrán oldalon viszont az útlevélezés és a járművek iratainak ellenőrzése és adminisztrálása (külföldi rendszámú kocsiknál

minden esetben szükséges a forgalmi engedély és a zöldkártya felmutatása, illetve minden útlevelbe pecsétet is tesznek, a jármű vezetőjének útlevelébe még a vezetett gépkocsi rendszámát is felírják) tart túl sokáig, és a beléptetéshez szükséges számítógépes rendszer sem mindig működik zavartalanul. A vizsgálatok alapján ezeket a problémákat tetézi még az átkelőkön tapasztalható lassú munkatempó, a bürokrácia és korrupció is.

Az empirikus vizsgálatok eredményei szerint a gazdasági jellegű együttműködések is csak igen lassan jelentek meg a határon átnyúló kapcsolatokban. Ennek egyik oka a KGST felbomlása és a rendszerváltás után bekövetkezett gazdasági válságban keresendő, másrészt viszont a határ közelébe a szocializmus évtizedei alatt elsősorban gazdaságstratégiai és katonapolitikai okokból nem is telepítettek igazán komoly ipart, elmaradtak a nagy gazdaságélénkítő beruházások. A rendszerváltást követő gazdasági válság igen érzékenyen érintette a határ menti régiókat, hiszen az itt működő üzemek zömmel valamelyik távolabb működő nagyvállalat leányvállalatai, illetve beszállítói voltak, s ezeket számolták fel először. Mindez pedig igen jelentős foglalkoztatási problémákat generált a határtérségben, hozzájárulva ezzel is a kedvezőtlen demográfiai folyamatokhoz (fiatal, képzett lakosság elvándorlása).

A magyar–román és magyar–ukrán határon átnyúló együttműködések vizsgálata alapján a határon átnyúló kapcsolatokról elmondható, hogy a nemzet alatti szinteken (régiók, megyék, kistérségek) az együttműködések annak ellenére, hogy már másfél évtized eltelt a rendszerváltás óta, elsősorban még mindig protokolláris, jó-részt formális szinten mozognak. Ez a körülmény a határon átnyúló együttműködések mennyiségében, jellegében és tartalmi mélységében is megmutatkozik. Az együttműködésekben relatíve még továbbra is alacsony a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok aránya és súlya. Az utóbbi egy-két évben azonban már megfigyelhető néhány pozitív változás, hiszen a kapcsolatok több esetben a konkrét, operatív, s nem egyszer már a projektjellegű együttműködések irányába mozdultak el. Ebben minden bizonnyal nagy jelentősége van a pályázati úton elnyerhető EU-s (pl. Phare, Interreg) forrásoknak.

A magyar–román és a magyar–ukrán határ mentén igen fontos szerepet játszanak a rendszerváltást megelőzően erősen korlátozott lakossági kapcsolatok is. Ezekben a baráti és rokoni kapcsolatok és a bevásárlás mellett – elsősorban a határ román és ukrán oldalán – jelentős szerep jut a megélhetési turizmusnak, amelyben a legjövödelmezőbb tevékenység az illegális üzemanyag- és cigarettakereskedelem. Ma már egyre több intézmény, civil szervezet és vállalkozás él a határon átnyúló kooperációk kínálta lehetőségekkel. Egyre inkább érezhetők az Ukrajna és főként Románia irányába erősödő magyar befektetői szándékok, vállalkozásösztönzések, bővülő beruházások, egyáltalán a javuló gazdasági környezet kedvező hatásai. Az EXLINEA keretében végzett empirikus vizsgálatok is alátámasztották a korábbi kutatások eredményeit, ugyanakkor fontos új információkat is szolgáltatottak többek között az Európai Unió térségben betöltött szerepéről.

2. A határtérség és a határon átnyúló kapcsolatok megjelenése a tervezési dokumentumokban

A magyar–ukrán és a magyar–román határ menti térség problémáinak és lehetséges jövőbeli fejlődési irányainak felvázolásához az államközi megállapodások, az országos és a határt érintő NUTS 2 régiók programozási, tervi előzményei mellett támpontot adnak a határregiókra vonatkozó közös fejlesztési dokumentumok („A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepciója”, a „Magyar–román határ menti térség fejlesztési koncepciója és programja”). Ezek mellett rendelkezésre állnak a vizsgált területet érintő eurorégiók tervdokumentumai („A Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség stratégiai fejlesztési programja”, „A Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együtműködés stratégiai terve”, illetve a megyei szintű Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió és a magyar illetve román határ menti települések szövetségét tömörítő kistérségi szintű Bihar-Bihar, valamint az Interregio vonatkozó fejlesztési dokumentumai) is.

A rendszerváltást követően relatíve hosszú idő telt el a Magyar–Román Alapszerződés megkötéséig (1997), ami elsősorban a romániai magyar kisebbség speciális helyzetével magyarázható. Az alapszerződés kormányközi szaktanácsadókat állított fel (kisebbségi kérdések, gazdasági együttműködés, önkormányzatok együttműködése, környezetvédelem), amelyek kidolgozzák a két ország „közös ügyeit” érintő együttműködések és felülvizsgálják az azok kibontakozását akadályozó tényezőket, segítve ezzel a határon átnyúló együttműködések alakulását a helyi szinten is. Magyarország és Ukrajna között már 1991-ben megszületett a „Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között” c. szerződés, ami rögzítette a határ menti együttműködések feltételeinek elősegítését az állam és az egyén szintjén egyaránt. A szerződés által életre hívott szakmai bizottságok közül több mindmáig folytatja tevékenységét.

Az alapszerződésen kívül számos szakmaterületre vonatkozó kétoldalú megállapodás is érvényben van, az állami szintű kapcsolatok terén a vízügyi és környezetvédelmi együttműködésnek van a legnagyobb jelentősége magyar–román és magyar–ukrán viszonylatban egyaránt. Erre hívták fel a figyelmet a mindhárom országot érintő Tisza vízrendszerén a közelmúltban jelentkező hatalmas áradások, illetve tömeges halpusztulással járó cianid-szennyezések.

Magyarország és keleti szomszédai viszonyában az utóbbi időszakban a legnagyobb figyelmet a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény (közismert nevén a Státusztörvény), illetve a hozzá kapcsolódó ún. „Magyar–Román Egyetértési Nyilatkozat” vonta magára. A határon túli magyarok számára speciális kedvezményeket (egészségügyi, utazási, munkavállalási stb.) biztosító törvény

végrehajtását illetően a sorozatos egyeztetések ellenére a mai napig nem született végleges megállapodás.

Magyarországon a területfejlesztés céljait hosszú távon az Országos Területfejlesztési Koncepció határozza meg, amelyben a határ menti fekvés szerepe elsősorban a keleti országrész kiterjedt és összefüggő, alacsony versenyképességű térségeinek tárgyalásánál kerül megemlítésre befolyásoló tényezőként. Pozitívumként említi ugyanakkor a dokumentum, hogy az elszórtan elhelyezkedő jó környezeti állapotú térségek jelentős része a határtérségben található. A dokumentum a határon átnyúló együttműködések egyik sarokpontjaként kezeli a vízügy és környezetvédelem területét, a Tisza vízgyűjtő területén bekövetkezett ipari szennyeződések, csak a szomszédokkal közösen megoldható problémaként jelentkeznek Magyarországra, mint alvízi ország számára. A határ menti térségeket érintő Phare CBC programok által támogatott helyi kezdeményezések pozitív hatása kiemelésre került, azonban azt is megemlítik a szövegben, hogy ezek ellenére a keleti országrész felzárkózása továbbra sem indult meg. Az együttműködések befolyásoló tényezőként ír a koncepció a szomszédos országok EU-s csatlakozásának időpontjáról és a magyar kisebbség nagyarányú jelenlétéről a Kárpát-medencében – a közös kultúrát és nyelvet az együttműködések egyik katalizátorának tekinti.

Elérendő célként szerepel, hogy hatékony és eredményes együttműködés keretében több szinten és intenzíven kapcsolódó integrált határ menti térségek jöjjenek létre, ami által a határ túloldalán fekvő régiók fejlődése nagyban hozzájárul Magyarországra határ menti térségeinek felzárkózásához is. A határ menti együttműködés alapvető célja integrált határ menti térségek létrejötte, aminek elérésben szerepet kap: összehangolt turisztikai termékrendszer kialakítása; határon átnyúló természet- és környezetvédelmi rendszerek kiépítése; határon átnyúló vonzáskörzeti kapcsolatok újjáélesztése/kialakítása; speciális kereskedelmi előnyök hasznosítása; az átmenő határforgalommal kapcsolatos logisztikai szolgáltatások kiépítése; közös befektetés ösztönzés, gazdaságfejlesztés; közös területi tervezés, közös regionális programok; Tapasztalatok átadása és a közös programozásban érintett országokkal közös intézményi struktúra továbbfejlesztése; az elérhetőség határon átnyúló fő- és mellékúthálózat-fejlesztéssel, illetve tömegközlekedés kialakításával, új határátkelőhelyek létesítésével.

A 2004–2006 közötti időszakra vonatkozóan elkészült Magyar Nemzeti Fejlesztési Tervben az ország keleti határ menti térségei, mint perifériaterületek jelennek meg, amelyek felzárkóztatásában jelentős szerepe lehet az ország Európai Unió taggá válásának, a gazdasági kapcsolatok élénkülésével. A dokumentum hangsúlyozza a nagyobb vasúti határátkelőhelyek fontos logisztikai szerepét és jelentős jövőbeni fejlesztéseket vetít előre.

Magyarországhoz hasonlóan a romániai területfejlesztési dokumentumok is az Európai Unió tervezési ütemezéséhez illeszkedően és az EU tartalmi elvárásainak megfelelően kerültek kialakításra. A 2004–2006 közötti időszakra vonatkozóan elkészült Román Nemzeti Fejlesztési Tervben nem kap igazán jelentős szerepet a határ és a határ-

ron átnyúló együttműködések kérdésköre. Elsősorban mint a régiók fejlettségi szintjét befolyásoló tényezővel foglalkozik a dokumentum a határ menti elhelyezkedés hatásaival. A Magyarországgal határos nyugati régiókban ennek nincsenek olyan mértékben negatív hatásai, mint a határ keleti oldalán található periférikus térségekben. Lehetőségként írnak a határt átszelő közlekedési folyosók fejlesztésével a gazdasági kapcsolatok élénküléséről. A 2002–2005 közötti periódusra elkészült nemzeti fejlesztési terv ezzel szemben még sokkal részletesebben foglalkozott a határon átnyúló együttműködésekkel, a fejlesztési régiók egyik legfontosabb feladatuként jelölte meg azt, különös tekintettel a gazdasági együttműködésekre. A dokumentum egy külön fejezetben tárgyalja a PHARE program katalizáló hatását a kapcsolatok elmélyülésében, illetve az uniós gyakorlat fokozatos átvételét.

Ukrajnában több fejlesztési dokumentum is foglalkozik a határtérségekkel, a határon átnyúló együttműködésekkel. A területfejlesztés irányelveit alapvetően meghatározó törvény az *Állami regionális politika koncepciója*, ami megfogalmazza a regionális szereplők feladatait és a legfontosabb fejlesztési irányokat, s részét képezik a helyi és regionális szintű fejlesztést célzó intézményi és gyakorlati eszközök is. Az *Állami regionális gazdaságpolitika koncepciójáról* szóló törvény már meghatározza a határrégió fogalmát, és kimondja azok támogatásának fontosságát. A Szovjetunió utódállamai közül 1994-ben Ukrajna írt alá először *Partnerségi és együttműködési egyezményt*, aminek ratifikációját követően Leonid Kucsma elnök rendeletben szabályozta az ország EU-integrációjának stratégiáját, ami feltételezte az ukrán régiók kapcsolatának kialakítását tagországok és jövőbeli tagjelölt országok régióival. Az ukrán állami regionális politika szerves részét alkotja az „Ukrajna 2010” szociális-gazdasági fejlesztési stratégia, ami egy adminisztratív reformot vetít előre, a kapcsolatok irányának meghatározásakor prioritásként szerepel a dokumentumban az ország nyugati határa mentén kialakított gazdasági övezetek fejlesztése. Az Ukrajnában 2004 végén bekövetkezett „narancsos forradalom” után jelentős változások válhatnak Ukrajna regionális politikájában, sokkal fontosabbá váltak az európai kapcsolatok és a nyugati szomszédok, ami a határtérségek szerepének fontosabbá válását és a határon átnyúló kapcsolatok erősödését vetíti előre.

Magyarországon jelenleg zajlik a 2007–2013 közötti tervezési periódusra vonatkozó fejlesztési dokumentumok elkészítése. Az Észak-alföldi régióban a határ menti elhelyezkedésre és a határt átszelő közlekedési folyosókra építve a logisztikai szolgáltatások fejlesztése stratégiai célként szerepel a kedvező adottságokkal bíró ún. kapuvárosokban. A dokumentum szerint a 2007-től induló fejlesztési időszakban a határon átnyúló gazdasági együttműködések fokozottabb figyelemre számíthatnak (az EU politikáját is követve), főként a határ menti periférikus térségek ahol jelenleg nem eléggé kihasználtak ezek a lehetőségek. Ebben a vállalalkozási övezetek meghatározó szerepet játszhatnak. A koncepció készítői a román és ukrán határ mentén elhelyezkedő hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatását csak „Trianon örökségének” felszámolásával tekintették megvalósíthatónak.

A Dél-alföldi régió határ menti szakaszán kisebb megszakításokkal tovább folytatódik a fent említett „külső perifériaként” kezelhető hátrányos helyzetben lévő térség, amelyre a régió területfejlesztési dokumentumai szintén nagy figyelmet fordítanak. A Dél-alföldi régió fejlesztési dokumentumai nagyobb terjedelemben és részletességgel foglalkoznak az országhatárhoz kapcsolódó kérdéskörökkel, külön elemezve az egyes területi szintek lehetőségeit (megye, kistérség, település) is. Problémaként jelenik meg az együttműködések feltételeinek bizonytalan volta és az együttműködések komoly korlátai (infrastrukturális összeköttetések elégtelensége, az információhiány és sok esetben a bizalmatlanság). A régió stratégiai fejlesztési célja, hogy „a térség Európa egyik dinamikus nyitott és átjárható határregiójává váljon” kapuként szolgálva Dél-kelet Európa irányában. Ezért nagy hangsúlyt helyeznek a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésére, aminek térbeli kereteit a *DKMT Eurorégió* jelöli ki. A vízgazdálkodás problémáinak orvoslása akárcsak az országos fejlesztési dokumentumok esetében, szintén fokozott hangsúllyal szerepel.

A Romániában kialakított fejlesztési régiók közül kettő határos Magyarországgal, a Nord-Vest és a Vest régió. Mindkét régió aktuális (a 2004–2006 közötti programozási periódusra vonatkozó) fejlesztési dokumentumaiban fontos szempontként szerepel a határ menti térségek és a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése. A tervezési dokumentumok alapján mindkét régió kapuszerepet vállal fel, ami nem meglepő, hiszen ez a két régió rendelkezik európai uniós határszakasszal, ugyanakkor fontosnak tartják a Szerbia és Ukrajna irányában is fejleszteni az együttműködések. Azt azonban egyértelműen megfogalmazzák, hogy Magyarország uniós tagsága az együttműködések számának növekedését vonzza maga után. A román oldali vizsgálatok megállapították a határon átívelő gazdasági és kulturális kapcsolatok szerepének és pozitív hatásának jelentős növekedését a határregiók fejlődésében.

A legnagyobb volumenű (jelenleg már folyó és a jövőben tervezett) fejlesztéseknek a határon átnyúló közlekedési hálózat beruházásai, mivel ma nem megfelelő a határt átszelő közlekedési folyosók kapacitása, illetve határ két oldalán fekvő meghatározó városközpontok összeköttetése. Az elmúlt években bekövetkezett folyószennyezések kapcsán fokozottan merül fel a környezeti balesetek határon átnyúló hatásainak csökkentése, különösen a fémkohászat, petrokémia esetében, illetve csatornázottság szintjének emelése. A fejlesztési dokumentumok megemlítik, hogy több városnak erős, tradicionális határon átívelő kapcsolatai vannak, amelyek újjáélesztése nagyobb eséllyel történhet meg, s komoly lehetőségeket tartogat a jövő együttműködéseinek kibontakozására. Fontos lehetőségként említi a dokumentum a tagmegyék aktív részvételét az euroregionális szervezetek munkájában. A romániai Vest régióban a *DKMT Eurorégió* gazdasági hatásainak erősödését várják, s nagy terjedelemben foglalkoznak a Phare CBC programok révén megnyíló fejlesztési lehetőségekkel.

Ukrajnában a megyéknek (NUTS 3) megfelelő közigazgatási egységek rendelkeznek fejlesztési elképzelésekkel, koncepciókkal. A Magyarországgal közvetlenül

határos Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlesztési programja 2001-ben készült el „*Kárpátalja – 2004. Belépés a XXI. századba*” címmel. A fejlesztési prioritások kilenc nagyobb fejezetbe csoportosulnak, amelyek közül a határon átnyúló kapcsolatok alakulását elsősorban a Külgazdasági Kapcsolatok, és a Kárpátaljai Különleges Gazdasági Övezet fejlesztése befolyásolja. A külgazdasági kapcsolatok fejlesztése a határátkelőhelyek megközelítését szolgáló közlekedési és a vám infrastruktúra korszerűsítésére és a gazdasági kapcsolatok volumenének növekedésére koncentrál, aktív részvétellel az Interregio euroregionális szerveződésben. A Kárpátaljai Különleges Gazdasági Övezet pontszerűen helyezkedik a határtérség logisztikai csomópontjaiban kedvező lehetőségeket kínálva a külföldi befektetők számára. A gazdasági övezet megalakulása óta számos gyümölcsöző együttműködési megállapodást kötöttek határ túloldalán fekvő *Záhony és Térsége Vállalkozási Övezettel*.

A magyar–román és a magyar–ukrán határtérségre egyaránt készültek a határ két oldalán élő szakértők együttműködésével fejlesztési koncepciók az elképzelések egyeztetése és a források jobb kihasználása érdekében. A *Magyar–román határ menti térség fejlesztési koncepciója és programja* 2000-ben készült el Phare támogatással. A fejlesztési dokumentum feltárta a határ menti térség gazdasági-társadalmi viszonyait, a határ két oldalán elhelyezkedő térségek közös jellemzőit (ami alapot nyújthat a kialakuló együttműködések számára), a határon átnyúló kapcsolatok alakulását (különös tekintettel a gazdasági kapcsolatokra), s az azt befolyásoló tényezőket és a határon átnyúló együttműködésben leginkább aktív intézmények szerepét. A koncepció az európai gyakorlat alapján meghatározta az együttműködés alapelveit, a térséget érintő területi egységek fejlesztési prioritásaira építve pedig a határtérség fejlesztési céljait és stratégiáját. A fejlesztési program az együttműködési területek öt fő irányát jelölte ki: a határ átjárhatósága és megközelíthetősége; környezet- és természetvédelem, vízgazdálkodás; humán erőforrások; gazdasági kapcsolatok erősítése; az együttműködések intézményesítése.

Szabolcs-Szatmár-Bereg és Kárpátalja megyék összefogásának eredményeként 2003-ban készült el *A magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési koncepciója*, amelynek célja az ukrán–magyar határ menti térség felzárkózásának, az ott élő lakosság életminőségének javítása a határ menti együttműködésben meglévő lehetőségek maximális kihasználásával. Az öt stratégiai cél között az első helyen a versenyképes gazdasági szerkezet kialakítása áll, mivel a térség gazdasági mutatói minden szempontból kedvezőtlen viszonyokat tükröznek, aminek oka a gazdasági szerkezet viszonylagos homogenitása és rugalmatlansága. A humán erőforrások fejlesztése a határtérség gazdaságának katalizátora lehet, ma még azonban elsősorban a képzett rétegek elvándorlási folyamata figyelhető meg. A beruházások növekedésének másik alapvető feltétele határ menti térség elérhetőségének javítása. A környezet- és természetvédelmi együttműködések alapvetően meghatározza a Tisza, mint határfolyó szerepe, ami közös értéként jelentősen a témában való együttműködést. Szektorsemleges fejlesztési területeként fogható fel a Magyarország EU-tagságból adódó

lehetőségek maximális kihasználása, ami nagyon fontos tapasztalatok átadásával járhat együtt, segítve Ukrajna intergrációs törekvéseit.

A vizsgált határtérségeket érintő eurorégiók mindegyike meghatározta stratégiai fejlesztési elképzeléseit, amelyek a határon átnyúló kapcsolatok érdekei fokozott figyelembe vétele mellett tesznek kísérletet az egyes tagrégiók fejlesztési dokumentumai építve megtalálni az együttműködés leginkább hatékony területeit. A Kárpátok Eurorégió Regionális Fejlesztési Munkabizottsága 2004-ben készítette az eurorégió *Stratégiai fejlesztési programját*. A helyzetfeltárás megállapította, hogy az 1993-ban megalakult szervezet a nyugat-európai példák másolásával nem tudott igazán sikeres lenni a térségben a fogadó feltételek kialakulatlansága, illetve a tagrégiók jelentős fejlettségbeli különbségei miatt. Ezért a stratégia több javaslatot is tesz az eurorégió szervezeti és működési megújulására is. A területfejlesztési stratégiai program feldolgozta a tervelőzményeket és elemezte a korábbi projektek sikerességét, amelyek alapján a következő fő fejlesztési területeket határozta meg: közlekedési kapcsolatok; versenyképes gazdaság kialakítása; humán erőforrások összehangolt fejlesztése; a humán szolgáltatások színvonalának emelése; az idegenforgalom komplex megközelítése; természet- és környezetvédelem; az eurorégió külső kapcsolatainak erősítése.

A másik, a magyar–román határtérséget magában foglaló nagy kiterjedésű euroregionális szervezet a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió számára 2000-ben készült el az első, majd 2005-ben a megújított stratégiai fejlesztési terv. A helyzetfeltárásban gyengeségként került leírásra, hogy kevés esetben fordul elő a határ két oldalán levő célok összehangolása, közös programok, projektek megvalósítása. A stratégia célkitűzései közé a közigazgatás harmonizációja, a fizikai infrastruktúra javítása, a gazdaság diverzifikációja és a forrásszerző képességek erősítése kerültek be. Kiemelt program készült a korábbiakban kevésbé ismert határrégió kommunikációs és PR tevékenységének fejlesztésére, hogy minél többen megismerkedjenek a régió munkájával, elfogadottá váljon a széles közvélemény számára, s a pályázati forrásokért nagyobb sikerrel indulhasson.

Az operatívabb együttműködés kialakításának érdekében a Kárpátok Eurorégió belüli programrégióként a szorosabb kapcsolatban álló magyar Szabolcs-Szatmár-Bereg, a romániai Szatmár (Satu Mare) és Kárpátalja (Transcarpathia) megyék 2000. október 6-án hívták életre az *Interregio-t*, amelynek 2003-ban fejlesztési koncepciója készült (magyar kezdeményezésre és aktív részvétellel), amelynek alapot nyújtott az ukrán–magyar határ menti térség fejlesztési koncepciója. A közös lehetőségekre épülő fejlesztési prioritások köre gyakorlatilag megfelel a Kárpátok Eurorégió céljaival, még inkább hangsúlyozva a gazdasági kapcsolatokat erősítését a konkrét projektek szintjén.

A *Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió* szintén a Kárpátok Eurorégió területén belül alakult meg 2002. október 11-én (azóta e két tagmegye kilépett a fent említett együttműködésből) egy szorosabb, projektekre alapozó, operatív együttműködés létrehozása

érdekében. Az eurorégió alapvető célja, hogy hozzájáruljon a jószomszédi kapcsolatok kialakulásához, közös programokkal és fejlesztési források megszerzésével elősegítse Románia határ menti térségének EU-s integrációját. Az alapító dokumentum nyolc fő fejlesztési irányt határozott meg, amelyek közül a gazdasági kapcsolatok erősítése, a határ átjárhatóságának javítása, a gyakran közös kulturális hagyományok ápolása mellett a két megye különböző szakmai szervezetei (pl. környezetvédelem, oktatás, egészségügy) intézményesült kapcsolatainak megteremtése volt a célja (elsősorban a romániai közigazgatás kevésbé előrehaladott decentralizációs folyamatai miatt). Az első eredmények a turizmus területén jelentkeznek, ami közös rendezvények szervezésével és marketingprogram kialakításával valósult meg.

Önálló fejlesztési dokumentumként a magyar–ukrán és a magyar–román határtérség egyetlen kistérségi szintű euroregionális szervezete, a magyar oldalon 19 települést, a román pedig 17 önkormányzatot (40 települést) magában foglaló 2002. április 12-én Biharkeresztes és Bors központtal létrejött kistérségi szintű Bihar-Bihar Eurorégió. Az együttműködés célként fogalmazta meg a társadalmi, gazdasági, környezeti és kulturális szempontból egyaránt összehangolt, fenntartható fejlődés megvalósítását, valamint az európai integrációs folyamatokra való felkészítést és az azokban való részvételt.

A határtérséget érintő, különböző szintű tervezési dokumentumokat vizsgálva megállapítható, hogy összességében jól tükrözik a határok mentén jellemző problémákat és a legfontosabb dilemmákra koncentrálni alkották meg a kitörés lehetőségeit. Fontos előrelépés, hogy a határ két oldala között legalább a tervezési dokumentumok szintjén megpróbálják összehangolni a stratégiákat, ha ez a gyakorlati megoldások terén még nem mindig sikerül.

3. Konklúziók, következtetések, jó gyakorlatok, javaslatok

Az Európai Unió szerepe a helyi együttműködési mechanizmusokban ma még nem túl jelentős, azonban az európai integrációs folyamatok kiteljesedésével, mindelelőtt regionális támogatási és biztonságpolitikája révén várhatóan jelentősen megnő a vizsgálta határrégiók életében, s a jövőben katalizátor szerepet játszhat. Az EU-s politikák és pénzeszközök elősegítik, hogy a határokkal elválasztott egykor összetartozó területek újra egységes régióként funkcionáljanak. A magyar–román határ mentén, ahol a határon átnyúló kapcsolatokban már az 1990-es évek derekától elérhetőek bizonyos EU-s források természetesen ezek hatása is jobban érvényesül, mint a magyar–ukrán határszakaszon, ahol csak az utóbbi egy-két évben lettek hozzáférhetőek ilyen célra az uniós pénzeszközök.

Az interjúzás, illetve a local seminarok során többen kifogásolták, hogy az Európai Unió forrásai közül keveset lehet még konkrét gazdasági együttműködés-

sekre fordítani, jóval kevesebbet, mint kétoldalú megbeszélésekre, konferenciákra és tapasztalatcserére. Mivel a térségben meglehetősen szerények a források, ezért a projektek közül azok élveznek elsőbbséget, amelyek megvalósításához pályázati pénzeszközöket lehet szerezni. Különösen igaz ez a nagy költségű projektekre (pl. közlekedési infrastruktúra, környezetvédelmi beruházások). Problémát jelent, hogy a nemzeti szint hibájából a pályázati kiírások sokszor csak jelentős késéssel jelennek meg. Kárpátalján pedig külön kiemelték, hogy igen nehezen lehet az EU-s pénzeszközök megpályázásához szükséges információhoz jutni, illetve, hogy kevés az olyan tudással és nyelvismerettel rendelkező szakember, aki sikeres pályázatot tud írni, illetve annak megvalósítását megfelelően le tudja bonyolítani és a szükséges adminisztrációt elkészíteni. Ugyancsak az ukrán oldalon hívták fel a figyelmet arra, hogy mivel jelenleg a magyar oldalon vannak jelentős EU-s források, a kárpátaljai partnerek csak arra kellenek, hogy ezeket a pénzeket a magyarországi pályázók le tudják hívni, tényleges haszon igen kevés csapódik le az ukrán oldalon. Kétségtelen tény viszont, hogy Magyarország EU-csatlakozása óta a határ menti együttműködések fejlesztésére fordítható pályázati úton elérhető pénzeszközök megszerzése erős motivációs tényezőzt jelent.

A magyar–román és a magyar–ukrán határ menti együttműködésekben leginkább az alulról építkezés figyelhető meg, azaz nagy jelentősége van a személyes kapcsolatoknak nemcsak a lakossági, de a gazdasági és más jellegű együttműködések esetében is. Megfigyelhető, hogy a települések és az önkormányzati társulások jóval aktívabbak a határon átnyúló kapcsolatok kezdeményezésében és szervezésében mint a regionális és az állami szint, bár az állampolgárok és a magánszektor véleményét egyelőre csak ritkán kéri ki. Ma már nem jellemző, de korábban román és ukrán részről az állami szint inkább akadályozó tényezőként jelent meg a kapcsolatokban, sokszor nem járultak hozzá a határ menti együttműködési szerveződések létrejöttéhez. Tradicionálisan aktív közigazgatási szint még a vizsgált országokban a megye, amelyek a határon átnyúló együttműködési stratégiák kidolgozásában is az élen járnak. Emellett a különböző területileg illetékes szakmai szervezetek (környezetvédelmi és vízügyi igazgatóságok, gazdasági kamarák, nemzeti parkok stb.) is aktívan részt vállalnak a kapcsolatok alakításában, bevonva a gazdasági és civil élet szereplőit, illetve az önkormányzatokat. Bár kifejezetten a határ menti együttműködések fejlesztését és ezáltal az itt élő lakosság életszínvonalának emelését tűzték ki célul, mégsem tudtak jelentős eredményeket felmutatni a térségben a sokszor politikai befolyástól sem mentes, bizottsági alapon szerveződő nagy eurorégiók (Kárpátok, Duna-Körös-Maros-Tisza). A jövő sokkal inkább a kisebb, a „bizottsági típusú” tevékenység helyett a „projekt típusú”, operatív együttműködésre alkalmasabb szervezeteké (pl. a magyar–román határtérségben működő, két szomszédos megyét magában foglaló Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió ilyen jó példának tekinthető, ahol már számos sikeres közös projekt valósult meg a turizmustól a képzéseken át a különféle konferenciáig).

A határon átnyúló kapcsolatokban az elmúlt években a magyar–román és a magyar–ukrán határtérségben egyaránt pozitív változások mentek végbe, létrejöttek olyan *követendő és további fejlesztést igénylő struktúrák és gyakorlatok*, amelyekhez az Európai Unió források is jelentős mértékben hozzájárultak:

- EU-s támogatási források felhasználásával elkészült a magyar–román, illetve a magyar–ukrán határtérség *közös fejlesztési koncepciója*; ehhez kapcsolódóan *mérséklődött az együttműködések ad-hoc jellege*, a résztvevők folyamatosan kommunikálnak, és egyre inkább projektorientált konkrét fejlesztésekben gondolkodnak.
- Kialakult, bővül és folyamatosan fejlődik egy olyan szakembereket foglalkoztató intézményhálózat, amely képes hívni a pályázati úton elérhető EU-s forrásokat és koordinálni a különféle projektek megvalósítását.
- EU-s forrásokból olyan *képzéseket szerveznek* magyarországi, illetve ukrainai és romániai szakemberek, vállalkozók, önkormányzatok, civil szervezetek stb. számára, amelyek által betekintést nyerhetnek az Európai Unió politikájába, pályázati rendszereibe, illetve gyakorlati tapasztalatok és módszerek átadására is sor kerül számos szakterületen.
- Igen jó gyakorlatnak tekinthető, hogy a *Magyar Kereskedelmi és Iparkamárának* Magyarországon megalakult a román (Békéscsaba) és ukrán (Nyíregyháza) tagozata, illetve természetesen ennek a szomszédos országokban is megvannak a partnerszervezetei. Ily módon a vállalkozók, a cégek és a befektetni szándékozók igen fontos információkhoz juthatnak a szomszédos ország befektetési lehetőségeiről, illetve segítséget kapnak ahhoz, hogy eligazodjanak az adott ország érvényes jogszabályi, adózási, banki stb. viszonyai között. Ebben a tekintetben meg kell említeni a magyar állam által a szomszédos országok elsősorban magyarlakta térségeiben működtetett *vállalkozásfejlesztési központokat* is, amelyek szintén igen fontos szerepet játszanak (pl. pályázati információk, vállalkozásoknak partnerközvetítés stb.).
- Az *egyre intenzívebbé váló kapcsolatok* (különösen a kulturális, sport, oktatási, vallási stb. rendezvények által) *közelebb hozták egymáshoz a határ két oldalán élő embereket*, segítettek megismerni egymás kultúráját és hozzájárultak a nemzetiségi ellentétek mérséklődéséhez.
- Az elmúlt évtizedben jelentősen *javultak a határátkelők infrastrukturális feltételei*, igaz ez a megnövekedett forgalom és a szigorú ellenőrzés miatt nem javított kellő mértékben az átléptetés gyorsaságán (elsősorban a magyar–ukrán határszakaszon). Emellett kismértékben javult a határátkelők megközelíthetősége is.
- Az utóbbi évek tiszai árvizei és környezetszennyezései ráébresztették a három szomszédos országot a katasztrófák megelőzésének fontosságára, ennek köszönhetően ma már szoros napi kapcsolatban állnak egymással. Ennek talán leglátványosabb eleme, hogy a *Tisza vízgyűjtőjén kiépült egy olyan mo-*

nitoring-rendszer, amely igen fontos információkat szolgáltat a katasztrófák megelőzéséhez.

- Az elmúlt másfél évtizedben a vizsgálta határszakaszon élénkültek a deklarált formában működő *településközi kapcsolatok* is, amelyek ma már túlmutatnak a protokoll szintjén, és egyre több konkrét közös program (zömmel kulturális és sportrendezvények) kerül lebonyolításra. A testvértelepülés együttműködések mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a *kistérségi és települési szövetségek*, amelyek a határ túloldalán található hasonló tömörülésekkel együttműködve számos projektet valósítottak már meg (pl. ilyen a bihari határ menti településszövetségek bázisán jött létre a Bihar–Bihor Eurorégió a magyar–román határ mentén).
- A magyar–román és a magyar–ukrán határrégióban létrejött különféle *eurorégiók* (mindenekelőtt a kisebb két- és háromoldalú szervezetek, pl. a Hajdú-Bihar–Bihor) intenzíven ösztönzik a területükön működő intézményeket a szomszédos térség hasonló intézményeivel való kapcsolatok felvételére, és segítséget nyújtanak ebben (pl. közösen küldik a két oldal adott területeinek szakembereit európai tanulmányútra, hiszen közös érdek és követelmény az EU-s módszerek és gyakorlatok átvétele).
- Az utóbbi öt évben a *turizmus* területén is intenzívebb együttműködések kezdenek kibontakozni, amelyeknek már egy-két gyakorlati eredménye is megfigyelhető (pl. a Hajdú-Bihar–Bihor Eurorégióban a magyar és romániai tagmegye egymás turisztikai kínálatát kiegészítve közösen jelennek meg a nemzetközi piacon, vagy ukrán–magyar együttműködésben kiadták a Felső-Tiszavidék turisztikai térképét).

Az EXLINEA program kertében végzett vizsgálatok tapasztalatai alapján is határozottan leszögezhető, hogy mivel a magyar–román és a magyar–ukrán határtérség problémái és hiányosságai hasonlóak, ezért a jövőbeli fejlesztési irányok is többé-kevésbé megegyeznek egymással. Van azonban egy lényeges különbség a két vizsgált határrégió vonatkozásában, mégpedig az, hogy Románia hamarosan teljes jogú tagjává válik az Európai Uniónak, Ukrajna számára pedig még a társult tagság is csak kívánalom. Ebből következően a magyar–román határtérség a közeljövőben valóban határoktól mentes, egységes régióként funkcionálhat, ahol az EU-s jogharmonizáció gyakorlatok átvétele miatt egyre kevesebb akadálya lesz a határon átnyúló kapcsolatoknak. Ezzel szemben a magyar–ukrán határtérség a Schengeni határ, a kevesebb forrás és egyéb hátrányok miatt minden bizonnyal hosszabb és nehezebb fejlődési út előtt áll.

Az magyar–román és a magyar–ukrán határtérség közös fejlesztési dokumentumaiban foglaltakkal nagyrészt összhangban véleményünk szerint *a jövő legfontosabb fejlesztési prioritásai* az alábbiakban foglalhatók össze:

- *A határátkelés gyorsítása a határtérség megközelíthetőségének javítása.* Ennek érdekében egyrészt infrastrukturális fejlesztések szükségesek (a határátkelőhelyek áteresztőképességének bővítése, és minél több helyen bekapcsolása a gyorsforgalmi úthálózatba), másrészt viszont indokolt lenne a kishatárforgalom újbóli bevezetése, hiszen Ukrajnában rendkívül drága a nemzetközi útlelél, s nem mindenki engedheti ezt meg magának (az előzetes várakozásokkal ellentétben ez sokkal inkább probléma, mint a szükséges vízum beszerzése). Emellett megfontolandó lenne az a korábban bevált gyakorlat visszaállítása, hogy a munkájukhoz kötődően átlépők sorban állás nélkül juthassanak át a határon (pl. külön engedéllyel).
- *A gazdasági kapcsolatok élénkítése,* ugyanis ennek kisugárzó kedvező hatásai más területeken is érezhetőek. Ezen belül a gazdasági szolgáltatások és a vállalkozási pólusok (ipari parkok, vállalkozási övezetek) összehangolt fejlesztése, az egymás adottságait kiegészítő adottságokra alapozva közös turizmusfejlesztési programok és marketing, valamint a KKV-k fejlesztése és mezőgazdasági kooperációk jelenthetik a legfontosabb célterületeket.
- *A térség felzárkózása szempontjából meghatározó jelentőségű a közlekedés- és infrastruktúrafejlesztés,* ezen belül pedig kiemelten a térséget érintő határon átvezető transzeurópai hálózathoz kapcsolódó utak, vasutak, illetve logisztikai csomópontok és szolgáltatások átfogó fejlesztése.
- *A környezet- és természetvédelmi, valamint a vízgazdálkodási együttműködések további fejlesztése a jövőben is fontos feladat.* Közös erőfeszítéseket kell tenni a határ menti környezet megóvása érdekében (ár- és belvízvédelem, hulladék- és szennyvízkezelés, stb.), illetve a természeti értékek megóvására is nagy hangsúlyt kell fektetni, hiszen ez a turisztikai fejlesztéseknek is az alapja.
- *Mivel a vizsgált határtérséget jelentős szelektív elvándorlás sújtja, a jövő egyik kiemelt feladata lehet a humánerőforrások határon átnyúló vonatkozásainak fejlesztése.* Itt elsősorban az oktatási, képzési és kutatási együttműködések további bővítése, a munkaerőpiaci kapcsolatok kialakítása, a szociális és egészségügyi együttműködések fejlesztése emelhető ki, de szerepet kaphatnak a civil-, kulturális- és sportkapcsolatok, valamint a nyelvi képzések.
- *Emellett léteznek olyan szektorsemleges területek,* amelyek igen fontos szerepet játszanak a kapcsolatokban. Ide tartozik elsősorban a hosszú távú intézményi együttműködések fejlesztése. Ezen belül kiemelkedő fontosságú a területfejlesztési intézményrendszer minősége és felkészültsége az Európai Unióból származó források felhasználására, tehát az ilyen irányú együttműködésekre, tapasztalatcserékre és képzésekre, valamint a fejlesztési elképzelések összehangolására minden területen nagy hangsúlyt kell fektetni. Emellett igen fontos az információs és kommunikációs szint javítása, valamint a közös és kölcsönös régiómarketing kialakítása.

Irodalom

- BALCSÓK I. – DANCS L. 2003: Munkaerő-piaci kapcsolatok az Északkelet-Alföldön, különös tekintettel a magyar–ukrán határ mentére [Labour market connections in the Northern Great Plain Region, with special regard to the Hungarian–Ukrainian border region]. – *Alföldi tanulmányok*. 19. pp. 51–65.
- BARANYI, B. – BALCSÓK, I. – DANCS, L. – MEZŐ, B. 1999: *Borderland Situation and Periferality in the North-Eastern Part of the Great Hungarian Plain*. Pécs, HAS Centre for Regional Studies (Discussion Papers, 31).
- BARANYI, B. (szerk.) 2001: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön* [The question marks of borderland situation on the North-Eastern Hungarian Plain]. Pécs, HAS Centre for Regional Studies.
- BARANYI, B. 2002: *Before Schengen – Ready For Schengen. Euroregional Organisations and New Interregional Formations at the Eastern Borders of Hungary*. Pécs, HAS Centre for Regional Studies (Discussion Papers, 38).
- BARANYI B. 2002: Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén [Euroregional institutions and interregional organizations along the eastern border of Hungary]. – *Magyar Tudomány*. 11. pp. 1505–1518.
- BARANYI, B. 2003: Euroregional organisations and formations on the eastern borders of Hungary. – *European Spatial Research and Policy*. 1. pp. 85–94. p.
- BARANYI B. 2004: A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai. (The dimensions of the border regional location. Hungary and its eastern state borders). Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- CRS HAS “Alföld” Institute (1999) A Dél-alföldi régió területfejlesztési koncepciója [Development Concept of Southern Great Plain Region] TÍMÁR, J. – VELKEI, G. (szerk.), Békéscsaba-Kecskemét-Szeged.
- CSÉFALVAY Z. 1994: *A modern társadalomföldrajz kézikönyve* [Handbook of modern social geography]. Budapest, Ikva Könyvkiadó Kft., 366 p.
- DANCS, L. 2002: Chances and Limits of Hungarian–Ukrainian Cross-border Cooperation Shortly Before the Introduction of the Schengen Border System. In: SÜLI-ZAKAR, I. (szerk.): *Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries*. Debrecen, Egyetemi Kiadó, pp. 163–170.
- DANCS L. 2003: A határon átnyúló kapcsolatok főbb jellemzői a magyar–kárpatjai határtérségben a lakosság szemszögéből (Main features of the cross-border relations in the Hungarian–Transcarpathian border region, as seen by the inhabitants). In: KOVÁCS, K. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. falukonferencia*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság, pp. 305–312.
- DANCS, L. – HAJDÚ, Z. – KUGLER, J. – NAGY I. – SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. 2000: Hungary’s seven border regions. – *Journal of Borderlands Studies*. 15. 1. 251–254. p.
- Excellence Rt. 2002: Az Észak-alföldi régió területfejlesztési koncepciója [Development Concept of Northern Great Plain Region]. Budapest.
- GORZELAK, G. (1998), Regional and Local Potential for Transformation in Poland. – *Regional and Local Studies* 14. Warsaw, European Institute for Regional and Local Development.

- HARDI T. – NÁRAI M. 2001: A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon. – *Tér és Társadalom*. 2. pp. 107–129.
- KISS J. (1996): Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról (Mental maps of university students from Hungary). – *Tér és Társadalom*. 2–3. pp. 55–68.
- LETENYEI L. (2001): Településtervezés és mentális térképezés. – *Falu Város Régió*. 1. pp. 11–15.
- NÁRAI M. – RECHNITZER J. (szerk.) 1999: Elvásaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségben (Separates and connects – the border. Socio-economic transformation in the Austrian-Hungarian border region). MTA RKK Pécs–Győr, 307 p.
- SALLAI, J. 2002: *Az ukrán–magyar határ kriminál földrajza az 1990-es években és a magyar–magyar kapcsolattartás jövője a külső határ mentén* [The Criminal Geography of the Hungarian–Ukrainian Border in the 1990's and the Future of the Hungarian–Hungarian Relationship along the External Border of the European Union]. Budapest, IFM.
- SALLAI J. 2002: Határkapcsolat, kishatárforgalom Magyarország északkeleti határai mentén (Border Connection, Small Border Traffic along the North-Eastern Border of Hungary). Debrecen University.
- SCOTT, J. 1996: Dutch-German Euroregions: A model Transboundary Cooperation. In: SCOTT, J. – SWEEDLER, A. – GANSTER, P. – EBERWEIN, W-D. (eds.): *Border Regions in Functional Transition: European and North American Perspectives*. Berlin, IRS, pp. 83–107.
- SZABÓ, GY. 2003: Chancen und Hindernisse der Kooperation entlang der Ungarischen-Rumänischen Grenze. In: Kis M. – Gulyás L. – Erdélyi E (eds.): *Európai kihívások 2. Tudományos konferencia*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Szegedi Élelmiszeripari Főiskolai Kar, pp. 185–189.
- SZABÓ, GY. 2003: Chancen und Hindernisse der Kooperation entlang der Ungarischen-Rumänischen Grenze. In: Kiss Mária (szerk.): *Európai kihívások 2*. Szeged, pp.185–189.
- Terra Studio Kft. 2000: Magyar–román határ menti térség fejlesztési koncepciója és programja [Development Concept and Program of Hungarian-Romanian Border Region].

MELLÉKLETEK

1. Az EXLINEA program keretei között elkészült és megjelenés előtt álló fontosabb publikációk, 2003–2005

- BALCSÓK I. 2003: A munkanélküliség jellemző adatainak alakulása Kelet-Magyarország határ menti településein 1992–2001 között [Progress of the typical figures of unemployment in the settlements of the border regions of East Hungary]. In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): *Társadalomföldrajz, területfejlesztés II.* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 571–584.
- BALCSÓK I. 2003: A diplomásoktól a napszámosokig – külföldiek a „keleti végek” munkaerőpiacán [From professionals to unskilled workers – foreigners on the labour market of the “east frontiers”]. In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában* [Borders and border region situation in the transforming Central Europe, international conference, 30. September 30 – 1. October 2002] Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 160–168.
- BALCSÓK I. – DANCS L. 2003: Munkaerőpiaci kapcsolatok az Északkelet-Alföldön, különös tekintettel a magyar–ukrán határ mentére [Labour market relations in the northeast Great Hungarian Plain, with special regard to the Hungarian–Ukrainian border region]. – *Alföldi tanulmányok.* 19. pp. 51–65.
- BALCSÓK I. – DANCS L. – KONCZ G. 2003: A román határ menti kistérségek munkanélküliségi jellemzői és a határon átnyúló munkavállalási kapcsolatai [Features of the unemployment and cross-border employment relations in the micro-regions along the Hungarian–Romanian border]. In: SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk.): *Határok és az Európai Unió. Nemzetközi földrajzi konferencia* [Borders and the European Union, international geographical conference], Szeged, 29 November – 1 December 2002. Szeged, Szegedi Egyetem, pp. 279–286.
- BALCSÓK I. – DANCS L. 2004: Legális és illegális munkavállalási szokások a magyar–ukrán határ mentén az ezredforduló tájékán [Legal and illegal employment habits along the Hungarian–Ukrainian border around the turn of millennium]. In: CD ROM of the 3rd Conference of Young Regional Researchers. 16 p.
- BALCSÓK, I. – DANCS, L. 2004: *The customs of legal and illegal employment of foreigners along the Hungarian–Ukrainian border* – BRIT VI. Conference. EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion. Ed. Scott, J. Ashgate Publishing Ltd, Gower House, Croft Road, Aldershot, Hants, GU11 3HR, U.K. (Megjelenés alatt).
- BALCSÓK, I. – DANCS, L. – KONCZ, G. 2004: Bridge or iron curtain – a new external border of the European Union from the viewpoint of local people. In: CD ROM of the conference called “*Association for Borderlands Studies 2004 European Conference. Borders in a New Europe: Between History and New Challenges*”. Graz, 15 p.

- BARANYI B. 2003: Schengenre várva: határrégiók és az euroregionális szervezetek-szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén [Waiting for Schengen: Border regions and Euroregional organisations along the Eastern borders of Hungary]. In: SZÓNOKYNE ANCSIN G. (szerk.): *Határok és az Európai Unió* [Borders and the European Union, international geographical conference]. Szeged, 29 November – 1 December 2002. Szeged, Szegedi Egyetem, pp. 356–365.
- BARANYI B. 2003: Schengen árnyékában – euroregionális szervezetek és a határon átnyúló együttműködés kérdései Magyarország keleti államhatárai mentén [In the shadow of Schengen – issues of the Euroregional organisations and cross-border co-operations along the Eastern state borders of Hungary]. In: SÜLI-ZAKAR, I. (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában* [Borders and border region situation in the transforming Central Europe, international conference, 30. September 30 – 1. October 2002]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 83–91.
- BARANYI B. 2003: Új regionális szervezetek, mint a magyar–román határon átnyúló együttműködések lehetséges színterei a Bihari térségben [New regional organisations as possible areas of Hungarian–Romanian cross border co-operations in the Bihar region] In: MATOLCSI L. (szerk.): *Bihari Diéta IV.* Debrecen, Ethnica Kiadó, pp. 7–25.
- BARANYI, B. 2003: Euroregional organisations and formations on the eastern borders of Hungary. – *European Spatial Research and Policy*. 10. 1. pp. 85–94.
- BARANYI B. 2003: Schengen árnyékában: a határon átnyúló kapcsolatok szerepe a periférikus helyzetű rurális területek felzárkóztatásában Magyarország keleti államhatárai mentén [In the shadow of Schengen: The role of cross-border relations in catching up peripheral rural areas along the Eastern state borders of Hungary]. In: Kovács T. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. falukonferencia* [The rural Hungary before the EU accession. Volume of the 6th Village Conference]. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság, pp. 421–428.
- BARANYI B. 2004: *A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai* [The dimensions of the border regional location. Hungary and Its Eastern State Borders]. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 310 p.
- BARANYI B. 2004: EU-tagként – Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok Magyarország keleti, külső államhatárai mentén. [Being an EU-member – border location and cross-border relations along the eastern state borders of Hungary. New challenges of the Euro-integration processes.] In: HAUTZINGER Z. (szerk.): *Tanulmányok a “Magyar határellenőrzés – európai biztonság” c. tudományos konferenciáról* [Essays of the conference called “Hungarian border control – European security”]. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja, pp. 169–187. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, 3.)
- BARANYI, B.: Schengen előtt – Schengenre várva. [Before Schengen – waiting for Schengen. Budapest: Police College, 2004. 40 p. (Rendvédelmi füzetek, 2004, 5.).
- BARANYI, B. 2004: New challenges of interregional co-operation in the enlarging Europe along Hungary’s eastern state borders. In: Regional policy of the European Union after its enlargement (International Workshop). Red.: O. S. Vlasyuk, O. O. Kovalova, S. I. Mitrjaeva, V.O. Prihodko, P. M. Rudakov. Užgorod, Vidavnictvo “Lira”, pp. 111–138.

- BARANYI, B. 2004: An enlarging Europe – new functions of the eastern borders of Hungary. In: CD ROM of the conference called “*Association for Borderlands Studies 2004 European Conference. Borders in a New Europe: Between History and New Challenges*”. Graz, 23 p.
- BARANYI, B. 2004: A magyarországi regionalizmus néhány kérdése Európai unió összefüggésekben [A few issues of regionalism in Hungary in relation to the European Union]. Publication of the presentation at the 3rd MIÉRT Academy, Félixfürdő 23–26. September 2004. <http://akademia.miert.ro/akademia3/download/fuzet.doc> pp. 6–23.
- BARANYI B. 2005: Összeköt -e majd, ami még elválaszt? Intézményesült határközi struktúrák esélyei a határ menti régiók újraegyesítésében. [Will it connect what separates at the moment? Chances of institutionalized transboundary structures in the reunion of border regions.] – In: KUTI Á., NAGY V. (szerk.): *Határesetek. Magyarország perifériái*. Ipoly Unió. Balassagyarmat. pp. 19–31.
- BARANYI B.: Új kihívások a magyar–ukrán határ menti együttműködésben. [New challenges of Hungarian–Ukrainian cross-border cooperation.] (Megjelenés alatt a „Határország a minőség útján” konferenciakötetben, Pécs, 2005)
- BARANYI B.: Terjeszkedő Európa – a magyar–ukrán határ menti együttműködés új kihívásai [A spreading Europe – new challenges for the Hungarian–Ukrainian cross-border cooperation]. Megjelenés alatt angol és orosz nyelven a “Challenges of Eurointegration in the Hungarian–Ukrainian economic connections” konferencia kötetében.
- BARANYI, B.: Border Regions and Euro-Regional Organisations – Formations on the Eastern Borders of Hungary. – BRIT VI. Conference. EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion. Ed. Scott, J. Ashgate Publishing Ltd, Gower House, Croft Road, Aldershot, Hants, GU11 3HR, U.K. (Megjelenés alatt)
- BARANYI B. – BALCSÓK I. 2004: Munkaerőpiaci képzési programok vizsgálata Hajdú-Bihar megyében [A survey of the labour market training programmes in Hajdú-Bihar county]. In: Süli-Zakar I. (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, pp. 43–47.
- BARANYI B. – BALCSÓK I. 2004: Határ menti együttműködés és a foglalkoztatás – kelet-magyarországi helyzetkép [Cross-border co-operations and employment – the situation in East Hungary]. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 29 p. (KTI/IE Műhelytanulmányok – Discussion Papers, 2004/20).
- BARANYI B. – BALCSÓK I. 2004: Munkaerőpiac a Dél-Alföld határ menti területei. [The connection between the economy, labour market and border traffic in the border areas of the Southern Great Plains]. In: NAGY I. – KUGLER J. (szerk.): *Lehet-e három arca e tájnak? Tanulmányok a délkeleti határregió újrászerveződő kapcsolatairól*. Békéscsaba-Pécs MTA Regionális Kutatások Központja, pp. 77–105.
- BARANYI, B. – BALCSÓK, I. – DANCS, L. 2005: Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian Bilateral Cross-border Relations in the Period of Transition. In: BARTA, GY. – G. FEKETE, É. – SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. – TIMÁR, J. (eds.): *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Pécs, Centre for Regional Sciences of HAS, pp. 526–543.

- BALCSÓK, I. – BARANYI, B. – DANCS, L. – KONCZ, G. – RAFFAY, Z. – SZABÓ, GY. 2005: Hungarian–Romanian and Hungarian–Ukrainian border regions as areas of co-operation along the external borders of Europe. Pécs, Centre for Regional Studies. 2005. 169 p. (Discussion Papers Special).
- DANCS L.: A határon átnyúló kapcsolatok főbb jellemzői a magyar–kárpátaljai határtérségben a lakosság szemszögéből [Main features of the cross-border relations in the Hungarian–Transcarpathian border region, as seen by the inhabitants]. In: KOVÁCS T. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. falukonferencia* [The rural Hungary before the EU accession. Volume of the 6th Village Conference]. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság, pp. 305–312.
- DANCS L. 2003: Turizmus és üdülési szokások Kárpátalja határ menti településeiben a harmadik évezred küszöbén [Tourism and holidaymaking habits in the border settlements of Transcarpathia at the beginning of the 3rd millennium]. In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában* [Borders and border region situation in the transforming Central Europe, international conference, 30. September 30 – 1. October 2002]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 169–178.
- DANCS L. 2004: A határforgalom és a határ menti lakossági kapcsolatok jellegzetességei a magyar–ukrán határ mentén a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig [Characteristics of border traffic and cross-border personal connections along the Hungarian–Ukrainian border from the systematic change to the EU accession]. In: KISS É. (szerk.): *A határ menti együttműködés lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között. Nyíregyháza–Ungvár, Ukrán Tudományos Akadémia Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Kutatóintézete, MTA Debreceni Akadémiai Bizottság, Nyíregyházi Főiskola Európai Tanulmányok Központja*, pp. 74–83.
- DANCS L. – KONCZ G. 2004: A magyar–ukrán határ menti térség lakosságának alkalmazkodóképessége – a felzárkózás humán feltételei [The adaptability of the population along the Hungarian–Ukrainian border – human conditions of the closing up]. In: Süli-Zakar I. (szerk.): *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, pp. 128–134.
- DANCS, L. – SZABÓ, GY. 2004: Characteristics of border traffic and personal connections in the Hungarian-Ukrainian border region. In: BLASJUK, O. C. et al. (eds.): *Regional Policy of the European Union after its Enlargement International Workshop*. Užgorod: Lira, pp. 191–208.
- KONCZ G. 2003: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye határ menti területeinek elérhetőségi viszonyai és fejlesztési lehetőségei [Accessibility and development possibilities of the border settlements of Szabolcs-Szatmár-Bereg county]. In: *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában* [Borders and border region situation in the transforming Central Europe, international conference, 30. September 30 – 1. October 2002] Szerk.: Süli-Zakar, I. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 193–203.
- KONCZ G.– SZABÓ GY. 2003: A vidékfejlesztés lehetőségei és korlátai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye határ menti területein [Possibilities and limits of rural development in the border regions of Szabolcs-Szatmár-Bereg county]. In: KOVÁCS, T. (szerk.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. falukonferencia* [The rural Hungary before the EU accession. Volume of the 6th Village Conference]. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Regionális Tudományi Társaság, pp. 429–435.

- SZABÓ, GY. 2003: Chancen und Hindernisse der Kooperation entlang der Ungarischen-Rumänischen Grenze. In: Európai kihívások 2. Ed.: Kiss, M. Szeged, pp. 185–189.
- SZABÓ GY. 2004: A határ menti kapcsolatok lakossági szemszögből a magyar–román határ mentén [Opinions of the inhabitants about the cross-border co-operation in the Hungarian–Romanian border region]. In: Kiss, G. – Csoba, J. – Czibere, I. (szerk.): *Idővonat. Tanulmányok a társadalomtudomány köréből* [A train of time. Essays in social science]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, pp. 281–299.
- SZABÓ, GY. 2004: A regionalizmus és közigazgatás kérdőjelei Európában [Question marks of regionalism and public administration in Europe]. Publication of the presentation at the 3rd MIÉRT Academy, Félixfürdő 23–26. September 2004. <http://akademia.miert.ro/akademia3/download/fuzet.doc> pp. 32–36.
- SZABÓ, GY. – KONCZ, G.: Local-governmental aspects of the trans-boundary interaction in the Hungarian–Romanian border region. – BRIT VI. Conference. EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion. Ed. Scott, J. Ashgate Publishing Ltd, Gower House, Croft Road, Aldershot, Hants, GU11 3HR, U.K. (Megjelenés alatt).

2. A kutatás résztvevői

BALCSÓK ISTVÁN	PhD-jelölt, tudományos segédmunkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztálya, Debrecen
BARANYI BÉLA	kandidátus, tudományos osztályvezető, EXLINEA regionális projektkoordinátor, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztálya, Debrecen
DANCS LÁSZLÓ	tudományos segédmunkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztálya, Debrecen
KONCZ GÁBOR	tudományos segédmunkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztálya, Debrecen
SCOTT, JAMES W.	PhD, EXLINEA projektkoordinátor, Freie Universität, Berlin
SZABÓ GYULA	PhD, tudományos munkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Osztálya, Debrecen

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja által gondozott legújabb kötet fontos és időszerű kérdésekkel foglalkozik. A határokkal, határ menti régiókkal és a határon átnyúló együttműködéssel kapcsolatos ismereteket alapvetően befolyásolják ugyanis azok a geopolitikai történések, amelyek az új Európa külső és belső határainak létrejöttét kísérték és kísérik. Közismert, hogy 2004. május 1-je jelentős mérföldkő volt az európai bővítési folyamatban: nyolc közép- és kelet-európai állam, valamint Málta és Ciprus csatlakoztak az Európai Unióhoz. Rajtuk kívül előreláthatólag már 2007-ben egy újabb bővítésre is sor kerül, hiszen Románia és Bulgária is az Unió előszobájában várakozik a bebocsátásra. Az együttműködés – különösen annak regionális és lokális határon átnyúló formáinak – szemszögéből vizsgálva az Európai Unió bővítése, a vízumokra és a határon átnyúló mobilitásra vonatkozó schengeni kritériumok bevezetése, csakúgy, mint az új „partnerség” kialakítása Ukrajnával és más szomszédos országokkal mind-mind egy gyorsan változó tágabb geopolitikai kontextusban értelmezhetőek. A MTA RKK már évek óta aktív résztvevője a különböző határon átnyúló együttműködési formák gyakorlati megvalósítását vizsgáló kutatásoknak. Ezért is különösen fontos, hogy az ún. EXLINEA EU 5-ös Nemzetközi Kutatási Programban résztvevő Debreceni Osztály kutatóinak úttörő munkája eljusson a szélesebb hazai és nemzetközi tudományos és szakmai körökhöz Európa geopolitikai átrendeződésének jelenlegi kiemelten fontos, történelemformáló időszakában. Több mint nyilvánvaló ugyanis, hogy a határon átnyúló együttműködés erősítését szolgáló minden jobbító szándék komoly hozzájárulást jelenthet a schengeni határvonással együtt járó helyzet kezeléséhez is, számolva immár az EU külső határainak számító magyar–román és magyar–ukrán államhatárok túloldalán, nemzetstratégiai szempontból továbbra sem elhanyagolható nagyszámú tömb- és szóránymagyarok jelenlétével.